

CUPRINS

LITERATURĂ

Studii

- Bogdan Mihai Dascălu, *Cafenele literare timișorene. I. Perioada interbelică*.....7
- GrațIELa Benga-Țuțuianu, *Lirica lui Adrian Bodnaru - între geometrie și evoluție*18

Dicționar

- Crișu Dascălu, *Dicționarele literare. Posibilități și limite*.....28
- Doina Bogdan-Dascălu, *Scriitori români din Voivodina în lexicografia noastră*31
- Virginia Popovici, *Poezia română din Voivodina. Postmodernismul*.....36

ISTORIE

- Slobodan Bjelica, *O privire istoriografică sârbească asupra chestiunii Banatului (1914 - 1920)*.....47
- Alexandru Kósa, *Organizarea militară în Banatul medieval (secolul al XV-lea)*.....69
- Silviu Oța, *Accesorii vestimentare descoperite în cetăți din Banat*.....104

CRONICĂ

- Crișu Dascălu, *Ex libris*.....121
- Dana Nicoleta Popescu, *Zrenianin, a doua oară*.....124

RECENZII

Nicu Ciobanu, *A fost odată "Libertatea"*, Zrenianin, Editura ICRV, 2013, 125 p.(Delia Badea); *Društveno-humanističkii ogledi / Eseuri socio-umaniste*, Novi Sad, 2013, 247 p. (Delia Badea); Ioan Hațegan, *Dicționar istoric al așezărilor din Banat secolele XI - XX. Atestări documentare și cartografice*, Timișoara, Editura Artpress/Editura Banatul, 2013, 420 p. (Alexandru Kósa); Dorin Murariu, *Pora*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013, 168 p. (Dana Nicoleta Popescu); "Piramida", II-III, 2012-2013, nr. 6 Număr omagial Costa Roșu (Dana Nicoleta Popescu); Ljubica Rajkić, *Vasko Popa. Stringența unei integrale în limba română. Prefață de Cornel Ungureanu*, Zrenianin, Editura ICRV, 2012, 202 p.(GrațIELa Benga-Țuțiuianu); Alexandru Tietz, *Scrisori de la sălaș*. Ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, notă asupra ediției, addenda și corrigenda, note și glosar de Bogdan Mihai Dascălu.. Prefață de Crișu Dascălu. Postfață de Doina Bogdan-Dascălu, Timișoara, Editura David Press Print, 2013, 160 p. (GrațIELa Benga – Țuțiuianu); Igor Ungur, Camelia Bugar, Alina Iorga, Todor Doru Ursu, Diana Ocolișan, *Cinci ani de activitate 2008-2012*, Zrenianin, Editura ICRV, 2012, 176 p. (Dana Nicoleta Popescu).....127

CONTENTS

LITERATURE

Studies

- Bogdan Mihai Dascălu, *Literary Pubs in Timișoara. I. The Inter-War Years*.....7
GrațIELa Benga-Țuțuianu, *Adrian Bodnaru's Poetry - Between Geometry and Evolution*.....18

Dictionary

- Crișu Dascălu, *Literary Dictionaries. Possibilities and Limits*.....28
Doina Bogdan-Dascălu, *Romanian Writers from Voivodina in Lexicographic Works Published in Romania*.....31
Virginia Popovici, *The Romanian Poetry in Vojvodina. Postmodernism*.....36

HISTORY

- Slobodan Bjelica, *A Serbian Historiographical View on the Banat Question (1914 - 1920)*.....47
Alexandru Kósa, *The Military Organization in the Medieval Banat (the XV-th Century)*.....69
Silviu Oța, *Dress Items found in Fortifications from Banat*104

CHRONICLE

- Crișu Dascălu, *Ex libris*.....121
Dana Nicoleta Popescu, *Zrenjanin, for the Second Time*.....124

REVIEWS

- Nicu Ciobanu, *A fost odată "Libertatea", Zrenjanin*, Editura ICRV, 2013, 125 p. (Delia Badea); *Društveno-humanističkii ogledi / Eseuri socio-umaniste*, Novi Sad, 2013, 247 p. (Delia Badea); Ioan Hațegan, *Dicționar istoric al așezărilor din Banat secolele XI - XX. Atestări documentare și cartografice*, Timișoara, Editura Artpress/Editura Banatul, 2013, 420 p. (Alexandru Kósa); Dorin Murariu, *Pora*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013, 168 p. (Dana Nicoleta Popescu); "Piramida", II-III, 2012-2013, nr. 6 Număr omagial Costa Roșu (Dana Nicoleta Popescu); Ljubica Rajkić, *Vasko Popa. Stringența unei integrale în limba română*.

Prefață de Cornel Ungureanu, Zrenianin, Editura ICRV, 2012, 202 p.(Grațierea Benga-
Țuțuianu); Alexandru Tietz, *Scrisori de la sălaș*. Ediție critică, studiu introductiv, tabel
cronologic, notă asupra ediției, addenda și corrigenda, note și glosar de Bogdan Mihai
Dascălu.. Prefață de Crișu Dascălu. Postfață de Doina Bogdan-Dascălu, Timișoara, Editura
David Press Print, 2013, 160 p. (Grațierea Benga – Țuțuianu); Igor Ungur, Camelia Bugar,
Alina Iorga, Todor Doru Ursu, Diana Ocolișan, *Cinci ani de activitate 2008-2012*, Zrenianin,
Editura ICRV, 2012, 176 p. (Dana Nicoleta Popescu).....127

ZUSAMENFASSUNG

LITERATUR

Studien

- Bogdan Mihai Dascălu, *Literarische Kaffeehäuser aus Temeswar. I. Die Zwischenkriegszeit...*7
GrațIELa Benga-Țuțuianu, *Adrian Bodnaru's Lyrik – zwischen Geometrie und Evolution.....*18

Lexika

- Crișu Dascălu, *Literarische Lexika. Grenzen und Möglichkeiten und Grenzen.....*28
Doina Bogdan-Dascălu, *Rumänische Schriftsteller aus der Wojwodina in unserer Lexikographie.....*31
Virginia Popovici, *Die rumänische Dichtung in Vojvodina. Postmodernismus.....*36

GESCHICHTE

- Slobodan Bjelica, *Das Banat aus der Perspektive serbischer Geschichte (1914 - 1920).....*47
Alexandru Kósa, *Militärische Organisierung im mittelalterlichen Banat (15. Jh.).....*69
Silviu Oța, *Kleidungsstücke, die in Banater Burgen entdeckt wurden.....*104

CHRONIK

- Crișu Dascălu, *Ex libris.....*121
Dana Nicoleta Popescu, *Zrenjanin, zum zweiten Mal.....*124

REZENSIONEN

- Nicu Ciobanu, *A fost odată "Libertatea", Zrenianin, Editura ICRV, 2013, 125 p.(Delia Badea); Društveno-humanističkii ogledi / Eseuri socio-umaniste, Novi Sad, 2013, 247 p. (Delia Badea); Ioan Hațegan, Dicționar istoric al așezărilor din Banat secolele XI - XX. Atestări documentare și cartografice, Timișoara, Editura Artpress/Editura Banatul, 2013, 420 p. (Alexandru Kósa); Dorin Murariu, Pora, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013, 168 p. (Dana Nicoleta Popescu); "Piramida", II-III, 2012-2013, nr. 6 Număr omagial Costa Roșu (Dana Nicoleta Popescu); Ljubica Rajkić, Vasko Popa. Stringența unei integrale în limba română.*

Prefață de Cornel Ungureanu, Zrenianin, Editura ICRV, 2012, 202 p.(Grațierea Benga-
Țuțuianu); Alexandru Tietz, *Scrisori de la sălaș*. Ediție critică, studiu introductiv, tabel
cronologic, notă asupra ediției, addenda și corrigenda, note și glosar de Bogdan Mihai
Dascălu.. Prefață de Crișu Dascălu. Postfață de Doina Bogdan-Dascălu, Timișoara, Editura
David Press Print, 2013, 160 p. (Grațierea Benga – Țuțuianu); Igor Ungur, Camelia Bugar,
Alina Iorga, Todor Doru Ursu, Diana Ocolișan, *Cinci ani de activitate 2008-2012*, Zrenianin,
Editura ICRV, 2012, 176 p. (Dana Nicoleta Popescu).....127

STUDII

CAFENELE LITERARE TIMIȘORENE. I. PERIOADA INTERBELICĂ

Bogdan Mihai Dascălu

Cuvinte-cheie: *George Steiner, Viena, poet, boemă, Timișoara*

* * *

Instituțiile culturale românești din Banat au apărut relativ târziu în raport cu Unirea din 1918, devenită aici efectivă abia în vara lui 1919. Mai toate s-au ivit la mai bine de un deceniu de la acest eveniment crucial¹. Astfel, Institutul Social Banat-Crișana a fost înființat în anul 1933, ca și Asociația Scriitorilor Români din Banat „Altarul cărții”, Teatrul de Vest în 1936 etc. Semnalez, în acest context, mutarea, în anul 1934, a Școlii de Bele-Arte din Cluj la Timișoara, cu consecințe benefice și pentru mișcarea literară din oraș². Excepție face numai Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat, organizată de Ion Vidu în 1922³. Întârzierea își are, desigur, cauzele ei, dintre care amintesc aici dificultățile materiale (sediul, dotare, personal minimal etc.) și numărul relativ mic de reprezentanți ai diferitelor ramuri artistice.

Restrângând discuția la domeniul literaturii, constat că scriitorii români din perioada antebelică ce au continuat să scrie și ulterior sunt abia câțiva: Mihail Gașpar (dispărut în 1929), Iuliu Vuia (decedat în 1933), Emilia Lungu-Puhalo (care a trăit până în 1932) și nu mulți alții, mai modești încă decât aceștia. Mult prea puțini spre a încheia o mișcare vizibilă și durabilă. Va trebui să apară prima generație interbelică de scriitori (adică cei născuți în către anul 1900 și care au debutat în jurul lui 1930) pentru a se putea constitui prima instituție de profil: Asociația Scriitorilor Români din Banat „Altarul cărții”: Gheorghe Atanasiu, Virgil Birou,

¹ Despre această lentoare, criticul Nicolae Țirioi, contemporan cu evenimentele discutate aici, nota: „Lipsită de instituții culturale și de artă care să stimuleze elanul creator, Timișoara, care devenise, după realizarea unirii statale, centrul nu numai economic, ci și metropola ei culturală, trebuia să se transforme după noile condiții istorice și spirituale ale vremii. (Cf. *Premise literare*, Timișoara, Editura Facla, 1976, p. 28)

² *Ibidem*, p. 33. Același autor subliniază aportul semnificativ al unor prestigioși scriitori din alte provincii, care au zăbovit un timp la Timișoara: Camil Petrescu, G. Călinescu, Lucian Blaga și Aron Cotruș. (p. 29)

³ Cf. Virgil Birou, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941

Aurel Cosma Jr., M. Ar. Dan, Romulus Fabian, Dorian Grozdan, Ilie Ienea, Liviu Jurchescu, Constantin Miu-Lerca, Volbură Poiană Năsturaș, Grigore Popiți, Ion Stoia-Udrea și alții. Cu rare excepții (Grigore Bugarin, Lucian Costin, Romulus Fabian, de exemplu), ceilalți erau sau au devenit timișoreni, fapt ce a ușurat considerabil coagularea unui nucleu stabil de forțe creatoare, ce au simțit necesitatea coordonării eforturilor lor în și printr-o instituție adecvată, capabilă adică să-i sprijine în drumul lor de afirmare, inclusiv națională.

Interes pentru subiectul nostru prezintă, desigur, faptul că intenția de constituire a acestei prime asociații profesionale a apărut într-o ambianță colocvială permisivă: în restaurantul „Ciocârlia”, situat lângă Gara Fabric, după o șezătoare care a avut loc două zile mai devreme în sala Teatrului. La această întâlnire, din 29 mai 1933, au participat: Gheorghe Atanasiu, M. Ar. Dan, D. Fara, Constantin Miu-Lerca, Volbură Poiană-Năsturaș, I. Roșu-Roșioru, D. Stănculescu, Traian Topliceanu, Alexandru Țințariu și Ion Stoia-Udrea. Cel din urmă consemnează: „Cu toată însuflețirea generală, asociația nu a luat ființă totuși. Se mărginea, deocamdată, la o activitate de cenaclu. Ședințele de lucru le țineam în sala profesorală a Școlii Politehnice, cu participarea tot mai multor oameni de litere și artă”⁴. Același memorialist scrie că „în luna martie 1934, s-a încercat din nou înființarea Asociației Scriitorilor Români din Banat, ținându-se adunarea generală de constituire. Nu s-a izbutit nimic nici de data aceasta. Activitatea a rămas să se mărginească la câteva ședințe de cenaclu și la o șezătoare literară din ‚Săptămâna cărții’... Ședințele de cenaclu nu se mai țineau la Școala Politehnică, ci în biroul Fabricii de Tutun, președintele cenaclului, M. Ar. Dan, profesor la Politehnică, fiind și directorul acestei fabrici”⁵. Aveam, de formă, și un comitet de conducere (eu eram secretar)”⁶. Adevărata constituire a asociației s-a petrecut în 26 iunie 1936, „în sala de ședințe a Fabricii de Tutun”, țelul convenit fiind „gruparea, protejarea și selecționarea scriitorilor români din Banat, în scopul promovării culturii românești în general și a literaturii în special”⁷. Primul președinte ales a fost M. Ar. Dan, urmat apoi de C. Miu-Lerca (1938) și de Virgil Birou (1941)⁸.

⁴ *Pe cărările tinereții*, Timișoara, Editura Facla, 1979, p. 49

⁵ Atmosfera era una mai mult decât amicală, căci amfitrionul, „era înțelegător cu scriitorii veniți din alte părți la ședințele cenaclului. Om de lume, el îi găzduia în camera de oaspeți de la fabrică și ne trata pe toți cu cartofi pai și cu câteva pahare de vin bun” (Ibidem, p. 51)

⁶ *Ibidem*, p. 51

⁷ *Ibidem*, p. 51

⁸ Grigore Popiți face o importantă precizare: „În această adunare generală, am propus și s-a votat renunțarea la numele ‚Altarul cărții’ din titlul asociației” (Ibidem, p. 54)

Despre starea de atunci a literaturii române din această provincie vorbește de la sine faptul că la înregistrarea oficială a asociației s-au întâmpinat greutăți, căci „legea prevedea să fie 30 de membri fondatori, dar nu menționa ca aceștia să fie necondiționat scriitori și, nefiind în Banat în acel timp 30 de scriitori, am invitat la adunarea generală de constituire și personalități care activau pe tărâm artistico-cultural și aveau legături directe cu literatura: Sabin Drăgoi, Ioachim Miloia, Romul Ladea, Catul Bogdan, Vichente Ardeleanu, Marius Bucătură, Andrei Bălan, Nicolae Ivan, Pompiliu Șerbescu...”⁹

Dar asociația, neavând un sediu propriu, „în centrul orașului, unde ne-am fi putut întâlni regulat, fără să deranjăm pe cineva; eram convins că ne-am fi putut dezvolta activitatea mai bine”¹⁰, membrii ei simțeau nevoia unor întâlniri obișnuite, eventual în afara cadrelor instituționale, unde discuțiile să se desfășoare liber, fără un program dinainte stabilit. Localurile care răspundeau acestei dorințe erau, firește, restaurantele și cafenelele, de care Timișoara interbelică nu ducea lipsă.

Nevoia de solidarizare a devenit și mai mare atunci când în arena literară a intrat o nouă generație de scriitori, din care au făcut parte, printre alții: Petru Sfetca, Pavel Bellu, Ion D. Suciu, Mircea Șerbănescu, Petru Vintilă, Marius Munteanu, Traian Rusu-Șirianu, Alexandru Jebeleanu, Traian Iancu, Traian Liviu Birăescu, Nicolae Țirioi. Este vorba despre tineri absolvenți ai liceelor din Timișoara, Oravița, Lugoj și Caransebeș, care, la un deceniu și jumătate de la înființare, au început să livreze culturii bănățene primii reprezentanți. Mulți dintre ei au participat la așa-numita „blocadă literară”¹¹ contra unor scriitori mai vârstnici. Lor li s-au alăturat, în semn de înțelegere și solidaritate, din generațiile anterioare, Virgil Birou, Ion Stoia-Udrea, Ilie Ienea, Constantin Miu-Lerca, Octavian Metea și alții.

O primă acțiune coordonată a acestui grup a fost organizarea cu succes a sărbătoririi unei jumătăți de secol de la nașterea lui Mihai Eminescu (15 iunie 1939), ceea ce i-a încurajat în a persevera în ideea unității lor, dincolo de orice formă instituțională, față de care o sumară, dar lămuritoare experiență i-a determinat să manifeste neîncredere. Este evenimentul care premerge coagulării grupului de la Spieluhr, a cărei aspirație firească de strângere a rândurilor

⁹ Grigore Popiți, în Petru Novac Dolângă, *Mărturisiri și repere*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 131-132

¹⁰ *Ibidem*, p. 53-54

¹¹ Nicolae Țirioi, *op. cit.*, p. 35, care reproduce și opinia lui Petru Sfetca, unul dintre stegarii „blocadei”: „Generația literară cea mai tânără a Banatului dorește înțelegere cu toți. Din spiritul ei nu emană nici un exclusivism. Cu o condiție: aceea de a ne întâlni pe un singur plan de atitudine și creație. Atitudine în sensul realităților bănățene și creație în largul orizontului băștinaș.” (p. 36)

a căpătat o turnură boemă, prin frecventarea spontană a acestui spațiu care s-a impus drept *prima cafenea literară timișoreană*. Este vorba despre un local situat pe strada Ungureanu, la nr. 8, a cărui faimă se datorește, astăzi încă, grupului de scriitori, plasticieni, compozitori, actori, arhitecți și ziariști, care l-a frecventat între 1939 și 1945. Grație lor, el a intrat în legendă.

Din mărturiile participanților, nu puține, însă mai lacunare decât ne-am fi așteptat, rezultă că aici a funcționat o adevărată școală de artă și de atitudine estetică¹², sub „conducerea”, neasumată de ei, însă recunoscută de ceilalți, a legendarului „Trifoi cărășan”, format din Romul Ladea, Ion Stoia-Udrea și Virgil Birou¹³. Însă liderul necontestat al grupului a fost, așa cum unanim recunosc participanții de atunci și comentatorii de mai târziu, Romul Ladea.

Constituirea acestui grup și asumarea lui Ladea drept conducător urmează modelul cafenelelor literare vieneze, urmat și de cele timișorene, așa cum afirmă un contemporan.¹⁴

* * *

Într-o celebră conferință ținută la Amsterdam și publicată apoi în limba franceză în 2005¹⁵, George Steiner propune cinci criterii (sau axiome, cum le numește el) asupra identității europene. Dintre acestea, prima este cea a cafenelei („Europa este a cafenelelor”. Și apoi: „Trasați harta cafenelelor și veți obține unul dintre punctele de reper ale „noțiunii de Europa””); așadar, cafeneaua este considerată emblematică pentru definirea unui spațiu aflat mereu în căutarea propriului specific. Chiar dacă unora le va fi greu să adere la această prioritate, nimeni nu poate contesta că imaginea cafenelei este perpetuu solidară cu aceea a vechiului continent, cel puțin pentru o perioadă anume, momentele ei de glorie situându-se între asediul Vienei și sfârșitul Celui de al Doilea Război Mondial.

¹² „Serile de la această masă au fost adevărate universități ale frumosului, desfătări sufletești”, declară Dorian Grozdan, în Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 76.

¹³ Ei fiind originari din localități situate în această zonă: Ticvani (Virgil Birou și Romul Ladea) și Greoni (Ion Stoia-Udrea), s-au constituit într-un triumvirat acceptat ca atare de toată lumea.

¹⁴ Ion Frunzetti, în Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 74 : „Timișoara avea – și cred că mai are încă – tradiția vieții de cafenea, în sensul bun, al Europei centrale”.

¹⁵ *Une certaine idée de l'Europe*. Essais traduit de l'anglais par Christine Le Boeuf, Arles, Actes Sud

Cafeneaua este, în opinia aceluiași Steiner, întâi de toate o atmosferă, „un loc de întâlnire și de complot, de dezbateri intelectuale și de bârfe, tărâmul hoinarului și al poetului sau al metafizicianului”.

Un alt autor, Michel Braudeau, notează: „Din punct de vedere formal, nu există o *literatură de cafea*, dar cafelele sunt locuri în care, prin vocație, literatura plutește în aer ca o fantomă obișnuită.”¹⁶ De altfel, ele sunt locuri de întâlnire a unor artiști cu preocupări diferite, așa cum se poate constata cercetând cafelele vieneze de la intersecția secolelor al XIX-lea cu cel de al XX-lea, „unde vor lua naștere aproape concomitent psihanaliza freudiană, filozofia lui Ludwig Wittgenstein, sionismul lui Theodor Herzl, pictura lui Gustav Klimt, Egon Schiele, Oskar Kokoschka, arhitectura lui Joseph Maria Olbrich și Adolf Loos. În timp ce Hugo von Hofmannstahl, Arthur Schnitzler, Stefan Zweig, Gustav Meyrink, Heimito von Doderer, Robert Musil, Rainer Maria Rilke, Elias Canetti își clădesc operele...”¹⁷

În sfârșit, o precizare importantă ca atare, dar și pentru discuția noastră: „Unii au cafelele lor de suflet. Freud, Rilke și Mahler merg la cafelele hotelului *Imperial*; Berg, Kokoschka și Schiele, la *Museum*.” Atmosfera cafelelor literare vieneze din anii '20 ai secolului trecut este reînviată de un contemporan: „Rolul jucat de instituțiile rămase intacte ale cafelelor, neatins de ură și de dușmănie, a fost considerabil. *Herrenhof*, *Rebhuhn*, *Café Museum* au fost asemenea locuri ale întâlnirii loiale, puncte de adunare ale unor intelectuali de îndeletniciri diverse, care au putut împreună și au știut laolaltă. A fost, dacă e să dăm o definiție sociologică, un loc al tranzițiilor fluide, al formelor existențiale amestecate și al individualităților relativiste, așadar un forum potrivit pentru discuții libere, pentru contraziceri impulsive, pentru grija sistematică față de legăturile încrucișate între grupuri și clanuri divergente.”¹⁸

Mai poate fi amintit și un alt exeget al acestor instituții, care, evocându-le, atrage atenția asupra necesității de a disocia între cafelele obișnuite și cea literară, chiar dacă admite că o atare diferențiere rămâne valabilă doar în anumite intervale: o cafea oarecare poate dobândi aura de *literară* la un moment dat, tot astfel cum o poate pierde în alt moment: „Cafelele

¹⁶ *Cafea. Cafelele*. Traducere din limba franceză de Raluca Sava, București, Editura Art, 2007, p. 31

¹⁷ *Ibidem*, p. 33-34. Din păcate, contemporaneității îi lipsește această atmosferă atât de rodnică: „Viena opulentă număra cam 650 de cafele, dar în zadar am încerca să reconstituim în orașul de astăzi fie și cel mai discret suflu al prodigioasei epoci”.

¹⁸ Dubrovic, Milan, *Veruntreute Geschichte. Die Wiener Salons und Literatencafés*. Mit 22 Abbildungen, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1987, p. 30-31

literară trebuie să reprezinte mereu o extindere a conceptului de cafenea, fără a fi reprezentativ pentru acesta și nici nu reprezintă vreodată un tip bine precizat, care să se lase definit exact. În vremea mai nouă, a putut fi precizată limpede numai cafeneaua literară „supremă”, *Café Griensteidl*, unde se întâlneau pe la 1890 reprezentanții *Tinerei Viene*” de atunci – Schnitzler, Hofmannstahl, Beer-Hofmann, Hermann Bahr – [...] A urmat - cu Karl Kraus, Peter Altenberg, Egon Friedell și Alferd Polgar ca așa-numiți obișnuiți ai localului – *Café Central*, care și-a păstrat rangul până la sfârșitul Primului Război Mondial, când a fost înlocuită de *Café Herrenhof*, a cărui strălucire este dată de numele lui Hermann Broch, Robert Musil, Franz Werfel și Joseph Roth”¹⁹.

Să reținem, așadar, că Europa însăși se definește, între altele, prin cafenelele ei, că statutul de cafenea literară este, în general, mai scurt decât existența cafenelei respective, că există un interval temporal în care cafeneaua literară își are momentele ei de glorie, că există cafenele literare frecventate preferențial de un grup de scriitori sau de altul.

Spieluhr poate fi considerată una dintre cafenelele prin care se lăsa identificată atât Europa cât și Timișoara. Desigur, în acest oraș funcționau în anii '30 zeci de asemenea localuri și încă mult mai multe restaurante, așa cum se arată într-un ghid din epocă²⁰

Nu am găsit însă în mărturiile contemporanilor date sigure despre existența cafenelei. În ghidul amintit, nu figurează cafeneaua noastră, și nici vreun restaurant Wolf, așa cum informează un alt autor că l-ar fi chemat pe proprietar²¹, tot astfel cum nu am întâlnit informații privind momentul până la care a existat.

Date ceva mai precise există în legătură cu statutul literar al cafenelei. În cronologia intitulată *Încrustări pe răbojul anilor*²² Dorian Grozdan precizează că, în anul 1939, cafeneaua cu acest nume „devine un adevărat cenaclu, unde se adună scriitori, artiști, ziariști, oameni de cultură, în jurul sculptorului Ladea”. Acest an este confirmat, indirect, și de Petru Sfetca, care, într-un articol din 1943²³, intitulat elocvent *Prima cafenea literară de la Timișoara sau*

¹⁹ *Wiener Geschichten*. Herausgegeben von Jutta Freund, München, Wilhelm Heyne Verlag, 1987, p. 90

²⁰ Dr. Emil Grădinaru, Ion Stoia-Udrea, *Ghidul Banatului*, Timișoara, Editura Oficiul de Turism al județului Timiș-Torontal, 1936, capitolul *Restaurante și cafenele*, p. 190

²¹ Cf. Mircea Șerbănescu, *Timișoara, memorie literară*, [I] 1919-1947 – istorie literară și amintiri, Timișoara, Editura Augusta, 2000, p. 63: “La o masă în colț, în sala cu bolți joase a restaurantului Wolf, cel care servea berea și grătarele la nivelele superlativului...”

²² Din volumul *Romul Ladea și lumea lui cuprinzătoare*, Timișoara, Editura Facla, 1979, p. 35

²³ Publicat în „Vestul” din 7 martie, p. 2

Cenacul „Spieluhr”, afirmă: „Aici se strânge de patru ani, seară de seară, toată protipendada bănăţeană: poeţi, pictori, muzicanţi, actori şi ziarişti, în sfârşit tot ce are mai select Banatul ca viaţă şi manifestare artistică şi literară”. Prin urmare, un calcul simplu ne duce tot la anul 1939²⁴.

La fel de vagi sunt informaţiile despre punctul final al cafenelei literare. Petru Vintilă îşi aminteşte: „M-am stabilit la Timişoara în 1945. Am frecventat şi eu cafeneaua scriitoricească denumită Spieluhr, a cărei glorie era în crepuscul”²⁵ Acelaşi scriitor mărturisea în altă parte²⁶: „În sfertul de veac din urmă, viaţa m-a apropiat deseori de Romulus Ladea. Întâi în 1945 şi 1946, la Timişoara, cu orele dulci petrecute la cafeneaua artiştilor, Spieluhr...”. Datele par plauzibile, căci din aceeaşi cronologie întocmită de Dorian Grozdan aflăm că Ladea s-a mutat la Suceag, lângă Cluj²⁷, eveniment care a determinat sau, în orice caz, a grăbit destrămarea grupării.

Oamenii de cultură şi de artă timişoreni se întâlneau şi în alte cafenele, situate îndeosebi în centrul oraşului, aflate în conexiune cu marile restaurante de acolo. Mircea Şerbănescu îşi aminteşte despre Aron Cotruş din anii săi petrecuţi la Timişoara: „Ca prin vis parcă-l văd printre câţiva prieteni la o masă de cafea în centrul Timişoarei”²⁸, Franyó Zoltan putea fi găsit, împreună cu grupul său boem, „fie la cafenelele centrale (îndeosebi la Palace sau Lloyd), fie în anumite cârciumi mai puţin vizibile şi mai cu seamă de un pitoresc propriu”²⁹, iar Ion Frunzetti (elev în timpul refugiului la Liceul C. Diaconovici-Loga) îşi aminteşte că a avut prilejul să-l vadă aievea pe Ladea „la una din cafenelele de pe Corso. Timişoara avea – şi cred că mai are încă – tradiţia vieţii de cafea, în sensul bun, al Europei centrale – l-am zărit, identificat cu ajutorul unui coleg ce-l ştia, poate la Lloyd, poate la Palace, unde hălăduiau ca la ei acasă, ore în şir, după-amiezile şi seara, scriitorii şi ziariştii apropiaţi vreuncea din revistele

²⁴ Curios este că un participant activ la toate evenimentele culturale timişorene din perioada interbelică, C. Miu-Lerca, plasează existenţa cafenelei înaintea celebrei întâlniri de la restaurantul „Ciocârlia” (1933): „Savuroasele întâlniri de la cafeneaua Spieluhr, unde se întâlneau la *un pahar de vorbă* scriitori, sculptori, muzicieni, artişti au fost punţi de trecere spre înjgheburile unei grupări care să favorizeze posibilităţile sporite de afirmare, de strângere a rândurilor”, cf. Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 107. Ideea este reluată, confirmativ, câteva rânduri mai departe: „Asociaţia a continuat să-şi păstreze structura originală de la Spieluhr, înmănunchind într-o armonioasă colaborare oameni ai condeului, ai penelului, ai daltei şi ai portativelor.”

²⁵ În Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 177

²⁶ În Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 267

²⁷ *Op. cit.*, p. 46

²⁸ *Op. cit.*, P. 22

²⁹ *Ibidem*, p. 73

locale”³⁰. Asemenea întrevederi aveau un evident caracter ocazional. Rareori aflăm că unul dintre comeseni era un obișnuit al localului, cum a fost Grigore Ion, despre care același Mircea Șerbănescu spune: „L-am cunoscut la o masă de la Palace, unde putea fi găsit ca la o adresă bine precizată”³¹.

* * *

Specificul cafenelei Spieluhr era tocmai previzibilitatea întâlnirilor cu și între cei interesați. Ea emana din obișnuința lui Romul Ladea, devenită apoi un fel de ritual colectiv, de a mânca la prânz și seara în acest local, aflat pe drumul său dintre locuință (de pe strada Solderer, nr. 11, actuala stradă Lucian Blaga) și școala unde predă (aflată tot pe strada Ungureanu, ca și cafeneaua)³².

Ea a *devenit literară*, dar curând după război, a încetat să mai fie un asemenea local, câștigându-și această calitate atunci când grupul de scriitori s-a adunat acolo și pierzându-și-o atunci când ei nu au mai constituit o prezență, cu precizarea că în măsură decisivă întreaga atmosferă se datorește lui Ladea.

Acesta a fost șeful neoficial, însă recunoscut de toți, al celor care se întruneau acolo. Ipostaza de lider nu vine numai din ascendența temporară față de majoritatea celor care frecventau cafeneaua. El avea față de ei și un ascendent estetic, fiind unul dintre puținii oameni de cultură din Banatul interbelic care au studiat în Occident³³. Frecventarea școlilor și a atelierelor de pictură din Paris, Berlin și München i-au insuflat o viziune modernă și, totodată, un ideal personal asupra artei plastice îndeosebi, validate de sculpturile sale atât de originale, lor adăugându-li-se și preocupări remarcabile de estetică și de filozofie. Contemporanii care au participat la fenomenul Spieluhr și-l amintesc în maniere diferite, dar care converg fără excepție, spre recunoașterea lui drept „centrul și șeful cenaclului” și „pater familias”³⁴, „șeful de școală”³⁵, „nababul”³⁶, „maestrul”³⁷, „un foarte bun camarad”³⁸ etc.

³⁰ *Ibidem*, p. 74-75

³¹ *Op.cit.* [I], p. 19

³² *Ibidem*, p. 62

³³ Mai pot fi amintiți în acest sens și Ioachim Miloia (cu studii în Italia), Nicolae Ivan, George C. Bogdan și Catul Bogdan (care au frecventat universități franceze), Ion Stoia-Udrea (studii desăvârșite în Austria și Germania) etc.

³⁴ Patru Sfetca, *art. cit.*, p. 2

³⁵ *Ibidem*, p. 2

³⁶ Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, [I] p. 63

³⁷ Petru Sfetca, *art. cit.*, p. 2, Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 43

³⁸ Catul Bogdan, în Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 39

Omul Ladea nu lipsește, nici el, din amintiri. Astfel, Alexandru Jebeleanu îl evocă drept „un om vesel când trăia la Timișoara. De câte ori am petrecut alături de el clipe de neuitat! Lângă sclipirea paharului de vin, parcă și spiritul maestrului devenea mai sclipitor. Aborda probleme de filozofie, de plastică, de literatură cu o vervă care nu te lăsa să te mai desprinzi de el. Uneori era liric, alteori acidulat.”³⁹ Mai detaliat îl pomenește Petru Sfetca: „Robust, cu ochii vioi, ieșiți de sub o frunte proeminentă, cu părul de culoarea cânepii, întotdeauna ridicat vâlvoi într-o dezordine frumoasă, de parcă l-a rășchiat o mână divină, niciodată cu cravată la gât, cu fața arămie, obosită, probabil de șirul nopților albe, risipite și trăite intens, de-a lungul anilor (deunăzi a împlinit 42), toată figura trădează pe boemul înnăscut și deci incorogibil”⁴⁰. Același poet insistă mai ales pe vocația lui de a-i atrage pe tinerii cu aspirații artistice și de a oferi o atmosferă adecvată acestor aspirații: „Spirit concentrat în sine și fugarnic de tot ce e vulgar – are tainicul fluid care face să simți că nu este singur, care îți dă îmbărbătare ca un frate mai bătrân. Aristocrat în conformația sa sufletească, sunt sigur că toți cei din jurul lui i s-au simțit înrudiți, lungile și zgomotoasele convorbiri stabilind și luând un caracter de spontană intimitate”⁴¹. Un alt memorialist afirmă: „Era ceva ce atrăgea mai ales tinerii. Ei se aciuau la masa spadasinilor neobosiți, ascultând cu luare-aminte, nestingheriți nici un moment de splendida lor lipsă de experiență. Îți aduceau punctele de vedere, primite ca atare, fără infatuare sau dispreț. Lui Ladea îi plăceau tinerii, se bucura să-i aibă în preajmă și să vorbească laolaltă ca de la egal la egal.”⁴²

* * *

Dar localul a fost perceput de participanți în feluri diferite, astfel că nu este lipsit de interes să urmărim această diversitate „terminologică”. Rând pe rând, el a fost numit *cafenea literară* (Petru Sfetca), *cafenea scriitoricească* (Petru Vintilă), *cafeneaua artiștilor* (Dorian Grozdan), *local* (Mircea Șerbănescu), *cafenea pur și simplu* (Mircea Șerbănescu), *cafeneaua-restaurant* (Mircea Șerbănescu), dar și *restaurant pur și simplu* (Petru Sfetca, Dorian Grozdan). Uneori, se precizează că este vorba de un *cenaclu* (Petru Sfetca, Dorian Grozdan,

³⁹ În Dorian Grozdan, *op. cit.*, p. 179

⁴⁰ *Art. cit.*, p. 3

⁴¹ *Ibidem*, p. 2

⁴² Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 62-63

Mircea Șerbănescu). Mulți dintre cei care și-au notat amintirile nu uită să se refere explicit la notorietatea localului, pe care îl consideră când *celebru* (Mircea Șerbănescu), sau *cunoscut* (Dorian Grozdan), când, dimpotrivă, cu *gloria în crepuscul* (Petru Vintilă). Ținând seama de specificul acelor întâlniri, ce decurge din apartenența participanților la domenii distincte ale artei, cea mai potrivită ar fi, desigur, denumirea *cafenea artistică*, dar întrucât există o întreagă tradiție ce nu poate fi ignorată și care vorbește despre cafenelele *literare*, am optat pentru acest din urmă termen.

Poate cea mai bună definiție a *fenomenului Spieluhr* vine tot de la Petru Sfetca: „Rechemând amintirea, putem determina istoricește existența unei importante mișcări literare și artistice la Timișoara în sânul cenaclului fr la Spieluhr, la care a participat elanul de înnoire al mai tuturor personalităților artistice și literare ale vremii [...] Din strada Ungureanu nr. 8 se lansau seară de seară cele mai hotărâte idei în legătură cu ceea ce era de apărut și de atacat [...] Dar faptul esențial este că această cafenea literară de la Spieluhr a pus în lumină spiritul propriu al unui nou climat cultural românesc la Timișoara”⁴³. În mare măsură, viața literar-artistică postbelică a orașului și a provinciei întregi își trage seva din începuturile entuziaste de aici.

LITERARY PUBS IN TIMIȘOARA. I. THE INTER-WAR YEARS

(Abstract)

Keywords: *George Steiner, Vienna, poet, bohemian, Timișoara*

George Steiner considers a café as an emblematic institution for Europe. A cultural variant of this is the literary café, which marked the life of some big cities: Vienna, Berlin, Paris, Lisbon, Venice etc. A Romanian version of it was "Spieluhr" Cafe in Timișoara (1939-1945), whose atmosphere was maintained by writers, artists, actors, journalists, musicians, who gathered around Romul Ladea. This café contributed to the vitalization of the literary and artistic life of the interwar Banat region.

⁴³ În Petru Novac Dolângă, *op. cit.*, p. 136-137

BIBLIOGRAFIE

- BIROU, Virgil, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941
- BRAUDEAU, Michel, *Cafea. Cafenele*. Traducere din limba franceză de Raluca Sava, București, Editura Art, 2007
- DANCIU PETNICEANU, Nicolae, „*Altarul cărții*”. *Monografie. Întâia mișcare literară românească din Banat*, Volumul I, Timișoara, Editura Gordian, 2013
- DASCĂLU, Bogdan Mihai, *Germanitatea și literele române*, București, Editura Ideea Europeană, 2006
- DOLÂNGĂ, Petru Novac, *Mărturisiri și repere*, Timișoara, Editura Facla, 1980
- DUBROVIC, Milan, *Veruntreute Geschichte. Die Wiener Salons und Literatensafés*. Mit 22 Abbildungen, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1987
- GROZDAN, Dorian, *Romul Ladea și lumea lui cuprinzătoare*. Volum omagial, Timișoara, Editura Facla, 1979
- JEBELEANU, Alexandru, *Creionări intime. Jurnal*, Timișoara, Editura Eubeea, 2004
- POPIȚI, Grigore, *Pe cărările tinereții*, Timișoara, Editura Facla, 1979
- SFETCA, Petru, *Prima cafea literară de la Timișoara sau Cenaclul „Spieluhr”, „Vestul”*, 1943, 7 martie, p. 2-3
- STEINER, George, *Une certaine idée de l'Europe*, Arles, Actes Sud, 2005
- ȘERBĂNESCU, Mircea, *Timișoara, memorie literară. [I] 1919-1947 – istorie literară și amintiri*, Timișoara, Editura Augusta, 2000
- ȘERBĂNESCU, Mircea, *Timișoara, memorie literară. II. 1949-2000 – istorie literară și amintiri*, Timișoara, Editura Augusta, 2004
- TORBERG, Friedrich, *Traktat über das Wiener Kaffehaus*, în *Wiener Geschichten*. Herausgegeben von Jutta Freund, München, Wilhelm Heyne Verlag, 1987, p. 84-95
- ȚIRIOI, Nicolae, *Premise literare*, Timișoara, Editura Facla, 1976

LIRICA LUI ADRIAN BODNARU - ÎNTRE GEOMETRIE ȘI EVOLUȚIE

Grațiela Benga-Țuțianu

Cuvinte-cheie: *poezie, experiment, tehnică, metamorfoză, dramă*

Născut în 1969 la Bocșa-Română (Caraș-Severin), Adrian Bodnaru contrazice prejudecata potrivit căreia scriitorii bănățeni sunt ignorați sau priviți cu o oarecare suspiciune. Desigur, se pot oferi oricând și alte contraexemple: Sorin Titel și Nicolae Breban în proză, Petre Stoica și Șerban Foarță în poezie sunt doar câteva nume care pot fi rostite oricând pe nerăsuflăte. Și probabil că nu întâmplător printre primele voci care au salutat prezența lui Adrian Bodnaru pe scena literară s-a aflat aceea a lui Șerban Foarță.

După debutul cu poeme în revista „Orizont” (1991), Adrian Bodnaru a mai așteptat câțiva ani până a publicat prima lui carte. Purta un nume insolit, *A bodnaru și alte verbe* (1994), așa cum insolită era și poezia pe care o propunea tânărul autor. Poet aflat în conflict cu conformismul, Adrian Bodnaru reda fiziologia stărilor rebele și valorifica pregnant incisivitatea ironiei și a sarcasmului. Revolta nu era una fără țintă iar confruntarea cu lumea primea amplitudine în valorificarea temei orașului, trecută printr-un filtru personal. Debutul a fost urmat în 1996 de *Noi și purtate* și, patru ani mai târziu, de *Toate drepturile rezervate, inclusiv Suedia și Norvegia* (2000).

Experiment și tehnică poetică

Odată cu apariția acestui șir de cărți, devenea limpede că Adrian Bodnaru optează pentru o poezie cu program, cu o construcție experimentală prin care să reazeze limba română în altă ordine, cu o sintaxă deconstructivă și cu o topică șocantă. Intransitivă, implozivă, poezia lui deconstruiește limbajul până la nivel fonetic și mizează pe aliterații imprevizibile și pe ingambamente surprinzătoare. Însă experimentalismul nu exclude autenticitatea tensiunii interioare și frisonul devenirii, care catalizează periodic narcoza și impulsionează fuga din contingent, din „vara cu miros de beton/ mai rece ca ochii păsărilor”. Adrian Bodnaru aduce în laboratorul poeziei o tehnică riscantă (deși nu inedită), nouă (deși nu unică). E nouă în peisajul timpurilor sale, dar are predecesori importanți în alte epoci literare (Ion Heliade-Rădulescu, Alexandru Macedonski), care au gândit și ei o formulă expresivă numai pentru uz poetic. Și e

riscantă pentru că supune cititorul unui travaliu deloc ușor, atât mental (din pricina încrengăturii labirintice în care se ascunde ideea), cât și fiziologic (prin sonoritățile bizare și îmbinările neobișnuite ale cuvintelor, care supun pronunția unui test performant): „negrii-i muri,/ sub umburi,/ sunt ocuri/ dextrogir...” În poemele lui Adrian Bodnaru cuvintele se descompun, se analizează și se recompun într-un mod care iese din tiparul convențiilor lingvistice. Pe scurt, se ating „limitele limbajului” (ALEXA 2000, p. 6). Idiomului comun i se verifică radical flexibilitatea, nu pentru că poetul ar vrea să se îndepărteze de el, să-l renege și să-l uite, ci pentru a-l studia îndeaproape, prin lupa experimentului și din perspectiva unei mutații (fonetice, sintactice) revoluționare. Iar geometria versului închide ideea într-un contur simplificat pentru a pune în lumină calitatea poetică, mereu împrăștiată, a formei. „Poezia majorității poezilor este un text ce se citește fără acordul limbii – în gând. Poezia lui [a lui Bodnaru, n. n.], în schimb, impune o reacție fiziologică, aceea de a pronunța, de a despărți, de a cubiza cuvintele respective, care se așază în fața ta într-un fel de *Domnișoară din Avignon*, dând cititorului senzația unui dat fizic. Acest lucru produce, la nivelul percepției, un tip de stare poetică absolut aparte” (TOLCEA 2000, p. 3).

Aparte este modalitatea în care Adrian Bodnaru încearcă să capteze lirismul unei realități complexe. Poetul nu se mulțumește să fixeze imaginea dintr-un punct de vedere unic, ci face efortul de a-i surprinde, concomitent, într-o singură întorsătură de condei, diferitele ei fațete. O dezarticulează și o reconfigurează, îi împrumută alt înveliș sonor, o răstoarnă și o comprimă până când, uneori, ideea poetică se pierde în fundalul expresiei și rămâne abia decelabilă. Precizia formelor și redefinirea raporturilor dintre ele primează în poetica lui Adrian Bodnaru: „Să-ți faci procură/ de zile scurte/ Și bățatură/ și ceva curte-/ Să mergi la zinc/ Pentru o cură,/ cu tură-n tinc/ tură de vură.” Smulse din realitatea banală, fragmente nesemnificative (un pahar, o sticlă, un tren, o haină), se metamorfozează printr-o piruetă imprevizibilă a jocului/experimentului poetic - căci scriitorul oscilează mereu între experimentul geometrizat, care apropie poemele câteodată de epură, și jocul unei stilizări sensibile, care înlătură excesul de construcție. Nu e de mirare că s-a detectat în poemele lui Adrian Bodnaru un cubism sintactic „ce-și are sigiliul propriu unic în cadrul generației lui” (FOARȚĂ 2007, p. 3). Însa austeritatea geometrică a structurii poetice nu înlătură cu totul nici efluviul unui umor subtil, nici elanul tandru, de o delicatețe difuză. În ciclul *Cinci romane de dragoste aproape rusești*, de pildă, se înlătură neconvenționalul violent al imaginii și asperitățile uneori ostentative ale

sintaxei pentru a lăsa loc unui metaforism suplu, în care femininul freamătă seducător pe linia dintre real și fantasmă sau dintre șăgălnicia jocului și acordurile grave. Radicalismul idiomului personal e îmblânzit, așadar, de o „umilitate ce aduce a dulce-tulbure” (FOARȚĂ 2007, p. 3).

În *Versuri și alte forme fixe* (2002), contradicțiile logice și derapajele convențiilor lingvistice sunt însoțite de o bucurie ludică a cărei pregnanță se supune rigorilor barochiste „în linia poezilor ermetici și nu chiar, la paritate cu oniriștii” (ALEXA 2003, p. 5) sau se deschide, surprinzător, spre vizionarism: „Strada luminată cu garsoniere, -/ chilioi mai puțin fierbinți decât chiliile./ Peste varul uneia fulgii plopilor/ au înzăpezit deja păpădiile.// Ele se aprind de la unii la alții-/ țigări în mâini îmbătrânite de tineri/ și trec repede, fără să-și amintească nimic/ în duminică dimineața din seara de vineri.// După o noapte în ele până și ziua de vară,/ cât e de mare, doarme cu lumina aprinsă./ În fața lor, cu strigăte fioroase, copiii,/ își scuipă întruna o groaznică prinsă.// Am trecut prin ele ca o haină, de la tată la student, la vecin, la șomer, -/ și mai ales iernile, dar niciodată de sărbători, / când se frânează greu pe asfaltul din cer.”

Cu *Ziua de apoi* (2004) și *O legătură de chei* (2010), cărți ale efectelor neașteptate și ale amuzamentului ludic, Bodnaru confirmă că stăpânește mijloacele poeziei și fixează, din diverse unghiuri, sensul și căutarea lui buimacă ori structura limbajului artistic și deconstructurarea lui. Scriitorul e același rebel aflat în căutarea unui limbaj poetic propriu, în care apare un „suprerealism pictural și revelator” (CREȚU 2009, p. 13) și o „alipire ciudată de lirism și cinism” (RUJA 2005, p. 14). De această dată, poetul timișorean este mai deschis spre melancolie, cu intarsiile unei vulnerabilități infantile („Seara în care îmi descheia hainele la perete/seamănă cu o carte ținută în frig/ de merele mari ca sângele desenat de copil/ după o vacanță de vară, la sfârșit de caiete”), dar și spre mărturia unor neliniști autentice: „rămâneam acolo, oricum,/ prea mult, lângă patul cu tei/ și două cutii de pantofi încălțați o singură dată,/ în același loc și pe aceeași vreme/ urâtă de dinainte de altădată,/ ca să poată cineva să mă cheme/ de departe, de afară.”

O observație interesantă face Ion Pop, descoperind că în poemele din *O legătură de chei* Adrian Bodnaru „e, în fond, un sentimental, registrul dominant al scrisului său e cel al tandreței, al unei delicateți copilărești a apropierei de lumea în genere modestă, a obiectelor lipsită de aură moștenită, a căror putere de rezonanță se vrea reabilitată. E și acesta un «minimalism» sui generis, în măsura în care dezvoltărilor retorice ale frazei li se preferă

sugestia prin notații cumva «pointiliste», cu luminozități mai degrabă discrete, interstițiale și momentane” (POP 2010, p. 4).

De la șoc la echivoc

Se vede că, de la *O legătură de chei* (2010), în care una dintre constante era resetarea sensului concretului (cf. CREȚU 2010, p. 9) poetul și-a ascuțit mai tare senzațiile. Și-a lărgit înțelegerea, ordonându-și mai atent privirea. Există, în *Dictando* (2012), încercarea subtilă de a depăși o existență abreviată. De a percepe lumea altfel decât parțial (așa cum omul pare merit să o vadă). Iar percepția mai acută este, paradoxal, cea mediată de suferință. De conținutul unui pahar plin sau de transparența altuia gol. „Prima impresie care te invadează e că poetul fuge de referințele la lumea reală. Refuz sau provocare? Poetul e discret cu poetica sa și preferă să rămână un rebel fără cauză, consecvent și subtil.” (MOCUȚA 2013, p. 5). În poemele lui Adrian Bodnaru, timpul și decupajele realității (terestre sau cosmice) își lasă în urmă vechile tabieturi. Obișnuitul e doar o iluzie. Până și scrisul obișnuit, pe un caiet cu linii paralele, maschează, la rândul lui, altceva.

Formal, poemele apar ca mici compuneri scrise de un copil care-și face sânguincios tema. Dar *temele* acestora sunt neobișnuite iar formula – fără îndoială, poetică. La prima vedere, izbește cumiștenia formală a acestor poeme, produse inocente ale fanteziei: „Era senin ca în sticlele goale așezate pe marginea pământu-/ lui, în zăpadă: copiii învățau să citească pe bulgări negri și mici, de/ mână, prin praful perdelelor împietrite de frica vreunui autobuz/ fără scaune pline. Apa începea să curgă încet, după câteva zile în/ care viața rufelor nu mai fusese dată afară să se albească și să devi-/nă suflet peste noapte. Lumea înnegrită se decolora trecând, fără/ să-l recunoască, pe lângă noroiul tânăr: numai tocurile se gândeau/ cu tristețe cum, poate, din dragoste, în ultima noapte de armată,/ sus, într-un rond, și-ar fi tras în piept o rădăcină oarbă de pansea,/ trăind și acum.” Dar, dincolo de cumiștenia formei și de inocența fantazării, stau gravitatea tematică, complexitatea viziunii și șlefuirea migăloasă a expresiei.

Dictando e cartea (re)descoperirii lumii – o lume altfel decât cea geometrică, altfel decât cea a planurilor distincte, paralele ca liniile unui caiet. Paralelismul nu implică atât de mult separarea, cât continuitatea. Ceea ce conține un plan (o linie de caiet) nu are sens decât în legătură cu celelalte planuri (sau linii de caiet). Sensul e dat de continuitate, nu de distincții. Totul se însuflețește – (ano)timp, țipăt, moarte, cireș, haine, tocuri, ninsoare, carte, fereastră, șosele și gări. Totul poate iubi, totul poate să sufere, să moară. Tot ce există participă, cu o

anume bucurie, la *drama de a fi*. Oricine sau orice poate lăsa în urmă existența sa obișnuită și își poate schimba funcția pentru a intra în mecanismul inexplicabil al continuităților. Al unui nou sens, revelator, care metamorfozează lumea într-o continuă metaforă. „Țipătul iubea moartea, ca orice tânăr, chiar dacă ea nu se/ prea uita la el. Moartea ofta după câte un geamăt de fire de te-/legraf, țintuit într-un cer de gheare, până îi lăsa toată averea de vaiete a lui. [...]” Nu prin oglindire analogică se produce această reordonare a lumii, ci printr-o revărsare a planurilor, unul într-altul, fără a-și pierde, totodată, individualitatea. În poemele lui Adrian Bodnaru nu sunt două sau mai multe lumi în care se trăiește simultan. Există o singură lume, pornită din prima rădăcină a soartei – o lume în care melancolia celui care pune-n pagină imagini și senzații nu e coruptă de nimic iar tristețea lui răzbate pretutindeni, suverană. „Zăpada căzuse și își rupsese ninsoarea; poșeta i se vărsase pe/ jos. Copiii căutau mărunțișuri: le duceau la frunți, la obraji,/ strigându-și unii altora teme grele, de casă. Rufe înghețate îi ur-/măreau de sus, ca mamele grijulii, dacă ar fi fost acolo: se chemase/ ambulanța, dar la girofarul ei ziarele citeau, în șoaptă, din biblii/ noi. Era spre seară: un câine alb se topea ultimul.”

Dacă în volumele precedente Adrian Bodnaru se remarcase prin modul în care supunea sintaxa unor forțe contorsionante, menite să-i stoarcă picături de expresivitate neobișnuită, această ispită se distinge și în *Dictando*, dar mult mai potolită și mai rafinată. Efectele puternice, șocante (din *O legătură de chei*, de pildă) sunt înlocuite acum de mișcarea difuză a segmentelor sintactice, astfel încât nu provoacă șocul, ci echivocul – mult mai potrivit pentru a reda structurarea coextensivă a lumii și cu un mai mare potențial poetic. „Vin cu liniștea: prin palton mi se aud cele mai educate apla-/uze. Port pe piept pisici prețioase și grele, ca un ofițer după miezul/ nopții, printre mese. Am nevoie doar de un somn rău, de iarnă,/ să o pot lua de la capăt; rareori, de o mână întinsă peste mine ca/ o biblie de hotel tăcut, respectabil. Moartea e încă în putere își/ sparge singură lemne pentru foc și merge după apă departe. Fru-/moasa mea fugă de acasă nu m-ar fi înșelat niciodată.” Dacă obișnuitul s-a dovedit iluzoriu, nici fantazarea nu duce, cu adevărat, nicăieri. În *Dictando*, scrierea e mai degrabă transcriere. În starea lui de grație, poetul e undeva la mijlocul drumului între *scriptor* și *auctor*. Scrie (ca) după dictare. Transcrie o realitate pe care nu el o creează, dar care i se arată în toată rețeaua ei de contiguități. Intervenția lui e minimă. Formală. Nu se mai ivește nimic din doza de amuzament ludic concentrată în *O legătură de chei*. În schimb, se distinge percepția insuportabilă a

trecerii. „Zilele urcă piciorul paharului. Le așteaptă spuma cât un/ cotor de carte subțire, necitită. Ea poartă desuuri de primăvară,/ dar încă se înserează în blănuri aurii. Crengile își tocesc vrăbiile/ pe zăpada ținută la rece, în buzunarul mic de la piept. Eu scriu/ țipete aproape cum se scrie, cu litere cenușii, ascuțite, în timp ce/ obrazul îmi crește grăbit întunericul: deja îl învață să meargă pe/ bicicletă.”

O lume (poetică) fără hotar

Într-o lume așezată, echilibrată, casa nu e identificabilă cu finalitatea activității umane. Mai degrabă, ea este condiția ei, începutul ei. Despre rolul antropologic al casei a scris Emmanuel Lévinas: „Omul se ține în lume ca venind la sine dintr-un teritoriu privat, dintr-un acasă, unde se și poate retrage în orice moment. Simultan înăuntru și afară, el merge către în afară dintr-o intimitate. Pe de altă parte, această intimitate se deschide într-o casă, care se situează în acest afară.” (LÉVINAS 1999, p. 129) Sorin Titel este tributار acestei viziuni asupra casei ca spațiu cosmizat, în care lumea obiectivă (des-centrată) se situează în raport cu habitatul (centrat, ordonat, echilibrat), nu locuința se află într-o lume obiectivă.⁴⁴ Lirica lui Petre Stoica urmează o direcție convergentă. Într-unul dintre cele mai bune volume ale sale, *Arheologie blândă* (1968), valorifică profesiunile umile, stările care se încarcă de sacralitate în cadrul ceremonialului poetic. Dacă zborul și levitația intrau în scenariul liric al generației sale, devoalarea nucleului mirabil din gesturile mici, din personajele mărunte, din detaliile insignifiante ale vieții îi aparține poetului bănățean. În spațiul periferic se ascunde, de fapt, Centrul - de vreme ce există un spirit al locului, o axă verticală care îi marchează reliefurile. Iar geografia locului natal poate fi (re)sacralizată printr-o serie de personaje care au traversat timpurile, suspendate între cer și pământ: „Atârnați întotdeauna de nori străvezii/ coborau pe funii nevăzute în coșuri/ gonind cu peria lor ca un arici supărat/ duhurile funinginei/ diavolii focului./ Mamele ne speriau arătându-ni-i/ dar ele știau că oamenii aceștia tăcuți/ sunt zeii casei.” (*Oamenii acoperișurilor*) Reabilitarea unor personaje și a lucrurilor vechi, uzate, redescoperirea obiectelor care și-au încheiat existența sunt gesturile mărețe ale noului Demiurg iar poezia lui Petre Stoica – o mântuire a lumii condamnate. (cf. UNGUREANU 2002, p. 220)

Condamnată e și lumea lui Adrian Bodnaru, dar poemele nu aduc cu ele mântuirea. Spațiul poetic nu păstrează nimic din seninătatea cosmică a acestor predecesori bănățeni.

⁴⁴ Despre casă ca spațiu antropologic a scris Teodora Raț, *Sub semnul Mamei: spații și dinamici de gen în proza lui Sorin Titel*, în vol. *Lucrările primului simpozion internațional „Istorie și cultură în Banat”* (noiembrie 2012), *Cultură*, coordonator Ioan David, cuvânt introductiv de Crișu Dascălu, Timișoara, Editura Brumar, 2013, p. 74-76

Veche și ea, lumea poetului nu e (și) sacralizată. Vulnerată și vulnerabilă, dezechilibrată și dezechilibrantă, se constituie într-o structură fluentă, laxă, proteică. Logica îi este străină, știința îi e nefamiliară. Însă ceea ce conferă rezistență acestei structuri este miracolul banalului sau pirueta miraculoasă a memoriei: „Anii ieșeau tot mai rar din case. Trăiau modest, fără povești/ scumpe sau ziare; uneori își mai cumpărau de la copii desene în/ creion cu șosele și plopi ca viețile ordonate și sigure de altădată./ [...] Îi vedeam/ numai seara, când o boală subțire și înaltă se îneca în mine cu un/ măr: nefericiți, așteptând fiecare, la cină, aceeași iarnă însorită.”

În mod curent, poezia e un produs al interiorității explorate în intimitatea unui spațiu protector, echivalat de cele mai multe ori cu „acasă”. Dacă imaginarul configurat antropologic obișnuia să descopere în casă parfumul unei intimități echilibrante (cf. DURAND 2000, p. 237), imaginarul poetic al lui Adrian Bodnaru se confruntă numai cu repere instabile și cu spații centrifugale. Casa, paharele, televizorul, casa, lustrele, ceasul, haina, peretele, geamul aparțin unei morfologii fără denotat real, opusă precisului și, în egală măsură, simbolului. Lumea surprinsă în *Dictando* intră în paradigma metamorfozelor și, corelativ, a impreciziei. Stabilă și neechivocă este numai tristețea perpetuată de drama de a fi. O lume de substanțe moi, care se întrepătrund fatidic, de aburi care se destramă, de senzații care nu se disting unele de altele e o lume căreia îi lipsește limita. Sau căreia, din perspectiva bunei așezări antropologice, îi lipsește un hotar care să-i confere identitate.⁴⁵ E o lume care nu mai integrează actul ontologic suprem – acela de a stabili linia unui hotar. Nu o poezie a universului care nu a apucat să fie încheiat scrie Adrian Bodnaru în *Dictando*, ci poezia lumii care și-a pierdut hotarul – păstrat, vag și incomplet, într-o memorie la fel de magmatică precum totul în jur. De aici, drama eului rătăcit într-un spațiu care nu mai este al ființei. La Adrian Bodnaru, ieșirea dintre limite nu are nimic sublim. Încărcătura dezlimitării e esențialmente dramatică: „Lumea era veche: creștea porci și, după aceea, copii./ Oamenii se înecau în pământ, ca apele. Rămâneau din ei/ cămășile, să se usuce pe culmi până iarna, când se ridicau la/ ceruri de piatră și îmbrăcau busturi de președinți. Se auzeau/ coruri sau ninge. Ferestrele se uitau unele prin altele, de/ parcă nu mai știau să citească la ceas.” În *Dictando*, frăgezimea,

⁴⁵ „Un lucru este, în mod absolut, câtă vreme persistă în hotarul lui, și el începează să fie odată cu destrămarea acestuia. Un lucru este prin *identitatea* [s. a.] pe care i-o conferă propriul hotar: căci datorită acestuia el *este* [s. a.] acest lucru inconfundabil și nu altul.”, scrie Gabriel Liiceanu în *Despre hotar și hotărâre*, în idem, *Despre limită*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 39-41

suferința autentică, imaginarul proaspăt și migala expresivă (adecvată ideii poetice) dau contur unor teme de casă care sunt totodată teme de viață.

Cifra latină (2013) continuă meditația asupra unor teme de viață, deghizate de cele mai multe ori sub un înveliș epic înșelător. Drapajul lui se opune logicii, cusăturile frazei sunt mai mult sau mai puțin subversiv-ludice, însă fluiditatea amplifică, fără doar și poate, energia poeticii: „Un copac schimbă loc de față în cămin./ Friptura bine făcută abia se vede pe frunze./ Jumătate din zilele lunii au fost/ în microbuzul care s-a răsturnat./ Nu se mai spune nimic/ despre ele de două săptămâni:/ de când n-am mai trecut pe la nimeni/pe-acasă.” Cu titluri formate din cifre latine, într-o ordine aleatorie, cele mai recente poeme ale lui Adrian Bodnaru glosează, într-un limbaj asociativ îndrăzneț, pe marginea singurătății, dar și a falsificării trăirii autentice prin folosirea unei expresii care diminuează tensiunea lirică.

Prin obsesia amenințării aduse de controlul rațional al gândirii, Adrian Bodnaru se apropie de suprarealiști, dar obstinția cu care își programează revolta împotriva convenției (cu alte cuvinte, împotriva programării) are un suflu propriu, care face ca fiecare carte a lui să fie mai mult decât o sumă de poeme adunate între coperte. Programatic coerente, ele sunt totodată etape ale unei evoluții poetice autentice, încă în desfășurare: „Învăț să urc până la ultimul etaj al torturilor/ și mă șting de câte ori se suflă greșit/ spre poza mea din colțul unei poze mari./ înrămate.”

Poet, editor, traducător (a semnat alături de Ilinca Ilian o excelentă traducere din Vicente Huidobro, *Altazor*, 2012), Adrian Bodnaru are încă multe de spus în literatură.

BIBLIOGRAFIE PRIMARĂ

A bodnaru și alte verbe, Timișoara, Editura Marineasa, 1994

Noi și purtate, Timișoara, Editura Marineasa, 1996

Toate drepturile rezervate, inclusiv Suedia și Norvegia, Timișoara, Editura Brumar, 2000

Versuri și alte forme fixe, Timișoara, Editura Brumar, 2002

Ziua de apoimâine, Timișoara, Editura Brumar, 2004

O legătură de chei, București, Cartea Românească, 2010

Poliversuri, Timișoara, Editura Diacritic, 2012

Dictando, Timisoara, Editura Diacritic, 2012

Cifra latină, Timișoara, Editura Diacritic, 2013

REFERINȚE

- ALEXA 2000 = Iulia Alexa, *Toate drepturile rezervate*, „România literară”, XXXIII, nr. 17
- ALEXA 2003 = Iulia Alexa, *Poezie și lux*, „România literară”, XXXVI, nr. 20
- CREȚU 2009 = Tudor Crețu, *Contorsionism (anti)liric*, „Orizont”, XXI, nr. 5
- CREȚU 2010 = Tudor Crețu, *Chei și legături*, „Orizont”, XXII, nr. 5, p. 9
- DURAND 2000 = G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului (Introducere în arhetipologia generală)* București, Editura Univers Enciclopedic
- LÉVINAS 1999 = Emmanuel Lévinas, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate*, Iași, Editura Polirom
- MOCUȚA 2013 = Gheorghe Mocuța, *Adrian Bodnaru: dicteul ca sport extrem*, „Arca”, XXIV, nr. 4-5-6
- POP 2010 = Ion Pop, „*Idiolectul*” lui Adrian Bodnaru, „Tribuna”, LIV, nr. 185
- RUJA 2005 = Alexandru Ruja, *Dacă nu mâine, sigur... apoi mâine*, „Orizont”, XVII, nr. 5
- TOLCEA 2000 = Marcel Tolcea, *A trei A. Bodnaru*, „Orizont”, XII, nr. 4
- UNGUREANU 2002 = Cornel Ungureanu, *Petre Stoica – Banatul, o patrie un pic mai mare, în Mitteleuropa periferiilor*, Iași, Editura Polirom

ADRIAN BODNARU'S POETRY - BETWEEN GEOMETRY AND EVOLUTION

(Abstract)

Keywords: *poetry, experiment, technique, metamorphosis, drama*

Born in Bocșa-Română (Banat), Adrian Bodnaru is one of the most interesting Romanian contemporary poets. His first books were unusual because of the personal idiom the poet used. Based on irony, alliteration and syntactical cubism, Bodnaru's idiom broke up common word and showed a new phonetic cover. He focused on technique and cast the poetical idea into the shade. *Dictando* (2012) drew the reader's attention to genuine suffering, even if the author was still interested in poetical geometry and logical contradictions. There is an important difference between Bodnaru and his literary predecessors. For instance, Petre Stoica's poetry depicted the

native geography as a place that achieved a sacred value by means of poetical effort. In *Dictando*, the world is suffering from a continuous metamorphosis and thus, it appears to be unsteady. The only stable thing is the dramatism of life. Being against conventional patterns, Adrian Bodnaru is a poet whose coherent (geometrical) books testify a subtle poetical evolution.

DICȚIONAR

DICȚIONARELE LITERARE. POSIBILITĂȚI ȘI LIMITE

Crișu Dascălu

Cuvinte-cheie: *informație, funcție, greșeală, corectare, valoare*

Dincolo de definiții și de diversitate, dicționarele au în comun calitatea de a fi **instrumente de lucru**, adică **surse de informații** pentru cei interesați. Pentru a îndeplini acest rol, informația oferită trebuie să fie **corectă și directă**, iar accesul la ea trebuie să fie **rapid**. Idealul este ca un dicționar, indiferent de tip, să tindă spre un raport invers proporțional între cantitatea de informație și dimensiunea suportului semiotic al acesteia. Cu alte cuvinte, să spună cât mai mult în cât mai puțin cuvinte. Cu precizarea că informația cuprinsă într-un dicționar nu poate fi exhaustivă, ci este, fatalmente, selectivă. Din această cauză, lucrările lexicografice trebuie (sau: ar trebui) să-l avertizeze pe cel interesat în legătură cu ce poate găsi și ce nu poate găsi în ele.

Dicționarele **literare** trebuie să respecte, la rândul-le, aceste cerințe, chiar dacă o fac uneori într-un fel specific, după varietățile considerabile pe care le comportă: de teme, de personaje, de titluri, de pseudonime, de literatură feminină, regională, veche, romantică etc. ori ale unor întregi literaturi.

O excepție de la această exigență fac doar anumite scrieri literare care îmbracă formă lexicografică. Mă gândesc la *Ingeniosul bine temperat dicționar onomastic* din 1969 al lui Micea Horia Simionescu sau la *Dicționarul kazar* al lui Milorad Pavić, apărut aproape două decenii mai târziu, în 1988. Chiar dacă nu se poate vorbi (încă!) de o literatură lexicografică, așa cum se vorbește de una epistolară, este semnificativ că setea inovativă a scriitorilor a mers și în această direcție.

Funcția dominantă a oricărui dicționar, a celor literare inclusiv, este cea **de informare**. Existența dicționarului este condiționată de asumarea acestei funcții, a cărei ignorare i-ar anula rațiunea de a fi. Simplă la prima vedere, această cerință nu se rezumă la vehicularea **informației esențiale**, căci alături de aceasta în structura dicționarului se pot

insinua o serie de **informații accidentale**, care, în anumite condiții, pot obstacula sau chiar bloca accesul la cea esențială, în măsura în care, prin pondere și densitate, tind să se situeze pe același plan cu ea. Fără a intra în inutile detalii, mă mulțumesc să dau o listă a acestora, însoțindu-le de explicații acolo unde mi s-au părut necesare:

Informația excedentară (cuprinsă în cea esențială, însă nejustificată în raport cu scopurile dicționarului);

Informația parazită (situată în afara celei esențiale);

Informația redundantă (reluată inutil în cuprinsul aceluiași articol).

Cu **informația eronată**, ajungem la cea de a doua funcție importantă a unui dicționar literar, cea **de corectare**. Îndeplinirea ei este o obligație perpetuă, în condițiile în care o nedorită trăsătură a culturii noastre este *perpetuarea erorilor* dintr-un dicționar în altul sau, pe un plan mai general, dintr-o sursă în alta. Comoditatea sau credulitatea sunt de obicei cauzele care duc la o atare stare de lucruri. De aceea, în loc să reproducă erorile, fiecare nou dicționar ar trebui să le înlăture ori măcar să le diminueze.

Cu **informația absentă**, ajungem la cea de a treia funcție importantă a unui dicționar literar, cea **de actualizare** a informației. Este vorba de a cuprinde în noul dicționar informațiile care lipsesc din cele precedente ori din propria ediție anterioară sau informațiile care au apărut între timp. Important este ca între termenul-limită de actualizare și apariția noului dicționar (sau a noii sale ediții) intervalul să fie cât mai scurt, altfel existând riscul ca informațiile actualizate să devină, ele însele, inactuale în raport cu cele reale.

Așadar, dicționarul literar are posibilitatea (și chiar obligația) să-și asume următoarele funcții: **de informare, de corectare și de actualizare**. Deosebirea dintre ele este aceea că, în timp ce prima acționează pe tot cuprinsul dicționarului, celelalte două acționează conjunctural.

Care sunt însă **limitele** unui astfel de dicționar sau, altfel spus, care sunt **funcțiile** pe care **nu** și le poate asuma?

Dicționarul literar nu poate îndeplini o **funcție axiologică**, adică nu poate propune o **nouă** ierarhizare nici în ce îi privește pe scriitorii cărora le dedică articole și nici în privința scrierilor fiecăruia dintre ei. Această imposibilitate vine din mai multe cauze.

În primul rând, pentru că, spre deosebire de autorii dicționarului, care pot stabili în principiu o ierarhie (și uneori chiar o fac) traductibilă de obicei prin dimensiunile diferențiate corespunzător ale articolelor, cititorii unei astfel de lucrări sunt interesați, aproape întotdeauna,

de câte un singur articol sau numai de o anumită parte a acestuia, astfel încât, neputându-se raporta la întreg, nu pot percepe nici felul cum a fost evaluată o parte a sa.

În al doilea rând, din împrejurarea că, aproape întotdeauna, un astfel de dicționar este o operă colectivă, în realizarea căreia sunt antrenați numeroși colaboratori, fiecare dintre ei având criterii proprii de ierarhizare și aderând la un canon niciodată general. El poate încerca o ierarhizare a scriitorilor despre care a scris articole, dar nu-și poate extinde criteriile asupra articolelor scrise de alți colegi.

În al treilea rând, imposibilitatea respectivă este și consecința neputinței de a oferi argumente suficiente pentru orice încercare de revizuire ierarhică.

Cu aceasta, ajung la cealaltă funcție greu, dacă nu imposibil de îndeplinit: **funcția interpretativă**. Dimensiunile limitate ale articolelor nu pot oferi spațiul necesar pentru comentarii originale, prin care să se dea noi interpretări, să se propună noi sensuri care să constituie argumente pentru noi ierarhizări.

Conștientizarea posibilităților și a limitelor unui dicționar literar pot avea bunul rezultat ca o asemenea lucrare să nu promită mai mult decât poate fi, dar nici să nu fie mai puțin decât ar putea.

LITERARISCHE WÖRTERBÜCHER. MÖGLICHKEITEN UND GRENZEN

(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: *Information, Funktion, Fehler, Korrektur, Wert*

Der Autor gibt die Funktionen eines literarischen Wörterbuchs an (Information, Korrektur und Aktualisierung) und setzt zugleich dessen objektive Grenzen (Unmöglichkeit der Hierarchisierung und Interpretation der schriftstellerischen Werke).

SCRIITORI ROMÂNI DIN VOIVODINA ÎN LEXICOGRAFIA NOASTRĂ

Doina Bogdan-Dascălu

Cuvinte-cheie: *literatura română, dicționare, Virginia Popovici, notorietate, integrare*

Scriitorii români din Voivodina trăiesc și creează într-un climat politic, social, economic și cultural asigurat de statul sârb și de autoritățile provinciale, care i-au tratat nediscriminatoriu, ca factori importanți ce asigură diversitatea culturală, devenită notorie, a acestui teritoriu.

Literatura scrisă de aceștia aparține, prin limbă și, de cele mai multe ori, prin conținut, celei românești în totalitatea ei. Această apartenență nu a fost recunoscută sau, dacă a fost, a fost ignorată înainte de anul 1989, din motive politice, invocându-se principiul neamestecului în treburile interne ale celuilalt stat. O atare situație nefirească era de așteptat să fie îndreptată după această dată, când contactele directe și relațiile instituționale s-au amplificat și diversificat. Teoretic, toată lumea este de acord că trebuie să vorbim despre o singură literatură română, indiferent unde și când este scrisă, tot astfel cum este firesc să se vorbească de o singură literatură sârbă, de asemenea indiferent când și unde a fost scrisă. Din păcate, acestui salutar punct de vedere nu i s-a adăugat și o atitudine concretă, la fel de îndreptățită.

Este adevărat că majoritatea scriitorilor români de aici au publicat în reviste din România și că, unora dintre ei, li s-au tipărit cărți de către edituri din România, ceea ce reprezintă fenomene încurajatoare, care trebuie însă continuate cu energie sporită. Mai mult, despre scriitorii voivodineni s-au scris cronici literare și chiar monografii, semne ale receptării lor efective de către critica noastră literară.

Dar, dincolo de această stare de lucruri salutară, nu pot trece peste absența cărților lor din marile biblioteci publice din România, un obstacol de nedepășit pentru cei care doresc să se familiarizeze cu autorii din această provincie sau, mai mult, pentru cei care își propun să scrie despre opera acestora. Din acest motiv, activitatea scriitorilor români de aici este fragmentar cunoscută nu numai de marele public, ci și de specialiști. Așa se explică absența lor din nu puținele istorii literare care s-au scris în ultimele două decenii, adică din lucrări capabile să le

fixeze imaginea într-un context căruia îi aparțin în principiu, nu însă și în fapt, adică literaturii române în ansamblu.

Există însă un alt tip de lucrări, care pot avea același efect. Este vorba de dicționarele de diverse feluri, în care informațiile sunt reduse la esențial, situație compensată prin facilitatea cu care cititorul interesat poate să le acceseze. Din acest motiv mă voi opri în cele ce urmează asupra lor.

Am luat în considerare 10 dicționare, apărute între 1979 și 2009, adică într-un interval de trei decenii, alegându-le pe cele susceptibile să găzduiască scriitori din Voivodina sau proveniți din această provincie. Cum se poate constata din lista atașată, cele mai multe sunt dicționare literare, acestora li se adaugă însă și altele, de specialitate: de folclor, de etnologie ori unele cu caracter enciclopedic.

Pe scurt, situația este următoarea. În total, am identificat în aceste lucrări lexicografice articole despre 17 scriitori români din Voivodina. Dintre aceștia, unii sunt originari de aici, dar s-au stabilit mai demult (Cristea Sandu-Timoc) ori mai recent în România: Avram Corcea, Ioan Flora și Zina Molcuț.

În cele 10 dicționare consultate am identificat 31 de menționări ale scriitorilor care ne interesează, adică în medie 3 autori pe o lucrare lexicografică.

Cele mai puține mențiuni apar, din motivul arătat mai sus, în dicționare anterioare anului 1989, mai exact din anul 1979: în *Dicționarul de etnologie* al lui Romulus Vulcănescu – una (Radu Flora) și în *Dicționarul folcloriștilor. Folclor literar românesc* – două (Radu Flora, Cristea Sandu-Timoc).

După 1989, am găsit mențiuni în 8 dicționare. Dintre acestea, 13 mențiuni apar în 6 lucrări, adică în medie doar 2, adică sub media generală. Un singur scriitor apare în *Scriitori și lingviști timișoreni*, de Aquilina Birăescu și Diana Zărie (Cristea Sandu-Timoc), câte 2 scriitori apar în *Dicționarul enciclopedic* (Radu Flora, Vasko Popa), în *Dicționarul etnologilor români* de Iordan Datcu (Costa Roșu, Cristea Sandu-Timoc), în *Dicționarul scriitorilor români* de Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (Avram Corcea, Ioan Flora), iar câte 3 scriitori apar în *Dicționarul biografic al literaturii române* de Aurel Sasu (Slavco Almăjan, Petru Gătăianțu, Ioan Flora) și în *Scriitori români din anii 80-90. Dicționar bio-bibliografic* de Ion Bogdan Lefter (Mărioara Baba Vojnović, Ioan Flora, Petru Gătăianțu).

Faptul că în *Timișoara literară. Dicționar bibliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor – Filiala Timișoara* de Paul Eugen Banciu și Aquilina Birăescu sunt menționați 5 scriitori se explică prin apartenența lor la aceasta instituție, și nu este rezultatul unei selecții; este vorba de Slavco Almăjan, Ioan Baba, Nicu Ciobanu, Cristea Sandu-Timoc, Ileana Ursu.

În fine, numărul cel mai mare de scriitori români din Voivodina, 11, este semnalabil în *Dicționarul general al literaturii române*, lucrare monumentală, în 7 volume, elaborată de institutele de profil ale Academiei Române, inclusiv de către Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” din Timișoara, care a avut cea mai importantă contribuție în această privință. Este, de departe, cea mai bună reprezentare a literaturii române de aici, căci, pe lângă scriitorii respectivi (Slavco Almăjan, Petru Cârdu, Nicu Ciobanu, Avram Corcea, Ioan Flora, Lia Magdu, Ion Miloș, Miodrag Miloș, Zina Molcuț, Vasko Popa, Cristea Sandu-Timoc), sunt menționate, în premieră, și 4 publicații: „Libertatea”, „Libertatea literară”, „Lumina” și „Nădejdea”.

Faptul că acest dicționar este cel mai ospitalier cu literatura română din Voivodina se explică prin intenția declarată a lui Eugen Simion, coordonatorul general, de a avea în vedere scrisul românesc dintotdeauna și de pretutindeni. Dar, pentru ca aceasta intenție să devină realitate, va fi nevoie ca cea de a doua ediție a lucrării, în curs de finalizare, să cuprindă mai mulți scriitori de aici. Ceea ce se și întâmplă, căci în ea vor apărea articole despre un număr dublu de scriitori români din această provincie, mai exact 23: Slavco Almăjan, Ioan Baba, Mărioara Baba, Olimpiu Baloș, Vasile Barbu, Ion Bălan, Eugenia Bălțeanu, Nicu Ciobanu, Petru Cârdu, Simion Drăguța, Pavel Gătăianțu, Lia Magdu, Ion Marcoviceanu, Ionela Mengher, Valentin Mic, Miodrag Miloș, Virginia Popovici, Costa Roșu, Ionel Stoit, Mariana Stratulat, Ileana Ursu-Nenadici, Ana Niculina Ursulescu și Florin Ursulescu. Faptul nu ar fi fost posibil dacă Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” nu ar fi stabilit o rodnică colaborare cu Institutul Cultural al Românilor din Voivodina și cu Catedra de limba română a Universității din Novi Sad și dacă nu am fi găsit în doamna Virginia Popovici o colaboratoare pe cât de pasionată, pe atât de profesionistă.

În urma acestor constatări, se impune un scurt comentariu. Prezența scriitorilor respectivi este mai mare după 1989 decât în perioada precedentă și în dicționarele cu caracter literar decât în cele neliterare; cei mai „vizibili” sunt cei stabiliți în România (Cristea Sandu-Timoc și Ioan Flora), din cauză că ei au fost mai cunoscuți în cercurile noastre literare. De

altfel, se poate conchide că măsura în care sunt prezenți în dicționare nu constituie un criteriu valoric, ci este consecința notorietății lor în spațiul românesc.

O atenție incomparabil mai mare le va fi acordată în volumul *Literatura* din cadrul *Enciclopediei Banatului*, operă elaborată de institutul timișorean, pe care am cinstea să îl coordonez, în paginile căruia vor fi prezenți incomparabil mai mulți scriitori decât în toate lucrările lexicografice amintite, adică peste 50, căci selecția, mai largă, este făcută în comun de către reprezentanții instituțiilor colaboratoare din România și din Voivodina.

Sper din toată inima ca aceste apariții, dar și altele ce le vor urma să reprezinte opere lexicografice în care scriitorii români din Voivodina să fie reprezentați așa cum merită, în așa fel încât să putem spune unui număr tot mai mare dintre ei: „Bine ați venit acasă!”.

Lista lucrărilor lexicografice consultate

Aurel Sasu, *Dicționarul biografic al literaturii române*, I-II, Pitești, Paralela 45, 2006

Dicționar enciclopedic, I-VII, București, Editura Enciclopedică, 1993-2009

Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, vol. I-III, București, Editura Saeculum I. O., 1998

Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie*, București, Editura Albatros, 1979

Iordan Datcu, S. C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979

Dicționarul general al literaturii române, I-VII, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004-2009

Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, I-IV, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995-2002

Ion Bogdan Lefter, *Scriitori români din anii 80-90, Dicționar bio-bibliografic*, I- III, Pitești, Editura Paralela 45, 2000, 2001

Aquilina Birăescu, Diana Zărie, *Scriitori și lingviști timișoreni (1945-1999). Dicționar bibliografic*, Timișoara, Editura Marineasa, 2000

Paul Eugen Banciu, Aquilina Birăescu, *Timișoara literară. Dicționar bibliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor — Filiala Timișoara*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007

**RUMÄNISCHE SCHRIFTSTELLER AUS DER WOJWODINA
IN UNSERER LEXCOGRAPHIE**

(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: *rumänische Literatur, Wörterbücher, Virginia Popovici, Bekanntheit, Integration*

Der Artikel setzt sich zum Ziel, den Bekanntheitsgrad des rumänischen Schriftentums aus der Wojwodina in Rumänien zu erhöhen und mithilfe zukünftiger literarischen Wörterbücher sichtbar zu machen.

POSTMODERNISMUL LITERAR ÎN VOIVODINA

Virginia Popović

Cuvinte-cheie: *poezie, postmodernism, Voivodina, revista "Lumina", revista săptămânală "Libertatea"*

Literatura română din Voivodina este o literatură relativ tânără care într-o perioadă de mai bine de jumătate de secol, de la primele scrieri până astăzi, a marcat o adevărată evoluție artistică în plan estetic în căutarea identității naționale. Această literatură a apărut ca urmare a unor îndelungate și diverse tradiții culturale de peste un secol și jumătate, cu rădăcini adânci în folclorul populației românești de pe aceste meleaguri, în activitatea asociațiilor și instituțiilor culturale din aproape toate satele românești din Voivodina, într-un număr mare de școli cu predare în limba maternă și prin înființarea a unui număr impozant de ziare și reviste. Iulian Boldea vorbește despre reprezentanții postmodernismului românesc care "aduc cu ei în literatura română un spirit nou, un impuls al insurgenței provocatoare, dar și o încercare de redefinire a limbajului" (Boldea 2006: 7). Despre spiritul ludic, experiment și despre conștiința jocului ce prezidează multe creații postmoderne se poate vorbi și în cadrul literaturii postmoderne voivodinene. Deoarece românii din Voivodina au fost nevoiți să-și asume propriul destin, propria evoluție istorico-culturală și literară, s-a produs o dezvoltare „pe cont propriu” (Agache 2006: 101) a unei literaturi care a tins continuu să se sincronizeze cu fenomenul general românesc, dar și să țină pasul cu ceea ce se petrece în plan literar sârb. Atunci când în literatura sârbă a început războiul dintre realiști și moderniști, generația numită „de mijloc” sau „de identificare” (Deaconescu 1989: 9) care a început să se afirme pe acest teritoriu este cea care reușește o deschidere spre poezia actuală, către un limbaj poetic modern, neoavangardist, atingând prin câteva voci inconfundabile pragul de sus al liricii românești actuale. Prizonieri ai unui spațiu minoritar și ai unei limbi de circulație redusă, aceștia au reușit totuși să se impună prin versul lor publicului român voivodinean și românesc, aducând în fața cititorului un vers original, dar și problematica sinelui și sustragerea din fața „cotidianului neemblematic” (Ibidem: 657). Marile teme sunt, astfel, nu de puține ori, dezavuate, puse sub semnul relativității ironice ori parodice, după cum noua viziune asupra discursului liric

presupune, din ce în ce mai mult, focalizarea enormă a detaliului, decuparea premeditată a amănuntului revelator, conștiința hiperlucidă a fragilității și convenționalismului mecanismului poetic, dar și a măștilor, a rolurilor și funcțiilor pe care și le asumă, în propria alcătuire textuală, eul liric.

În spațiul voivodinean, nevoia pentru sporirea mijloacelor de informare, mai ales pentru reviste de cultură și literatură a apărut odată cu înflorirea literaturii voivodinene. Astfel, noile idei și valori devin accesibile unui număr cât mai mare de oameni care vor să cunoască cuvântul scris, să-și spună opiniile despre anumite lucrări scrise. La sfârșitul secolului trecut și începutul noului mileniu se deschid noi oportunități pentru scriitorii din Voivodina care încep să intre în atenția criticii literare din România. În spațiul de românitățe din care provin, vocile unor tinere talente se aud târziu și timid. Cenaclul *Tinerele Condeie* din Vârșeș, condus de profesorul Ion Berlovan, „se redefineste ca o veritabilă pepinieră de poete” (Agache 2005:403). Unele voci feminine provin chiar din acest cenaclu, ilustrând o etapă a căutărilor propriului registru liric. Primite cu rezerve de generația vârstnicilor, ele au reușit, paradoxal, să forțeze înnoirea discursului lor liric, introducând un „nou anotimp” (ibidem) în lirica românească din Voivodina. Discursul lor de mare originalitate, axat pe reconfigurarea unor mitologii proprii, pe frontiere minoritare, face ca acestea să devină prezențe poetice de prim rang ale literaturii române contemporane voivodinene și nu numai.

Poezia din Voivodina, odată cu anii optzeci ai secolului trecut, trece printr-o transformare substanțială, continuă fenomenul poetic început de optzeciști, descoperind noi modificări la nivelul frazei și aducând o nouă viață limbii și literaturii române din Voivodina. Așa cum se întâmplă în literaturile popoarelor în general, și literatura română din Voivodina își are rădăcinile în literatura populară, cu deosebirea că aceasta este nevoită să refacă, într-un secol și jumătate, o istorie parcursă de-a lungul multor secole în alte spații culturale. Reprezentanții importanți ai ultimei etape, postmodernismul, prin arta lor literară, prin publicistică și prin alte forme de exprimare neconvențională (art-performance), rup legăturile cu tradiționalismul clasicist „din necesitatea de racordare la societatea post-industrială care impune alte structuri sociale, modificând vechile structuri antropologice” (Dărăbuș 2012: 169). Prozaismul, trăsătură insinuată deja în modernism, se prelungește și în postmodernism – consecință a unui alt ritm de viață, urbanizat și industrializat, al cronologiei presante, nu prea generoasă cu ipostazele nostalgice, lirico-melancolice. Reprezentanții postmodernismului

voivodinean „confirmă valoarea inițială și o vor nuanța prin alte forme de comunicare în domeniul prozei, al poeziei, al teatrului, al publicisticii, al manifestărilor sinestezic postmoderniste din performance-arte care va pătrunde în spațiul artistic românesc și european” (ibidem: 170). Decorul poetic e reprezentat de viața aflată la răspântia dintre două milenii, când în spațiul balcanic se produc unele transformări sociale, unde societate periclitată de războaie pe teritoriul ex-iugoslav produce imagini poetice inedite, autohtone. Tendința poezilor voivodineni postmoderni este de a reproduce natura în mod descriptiv, cu numeroase detalii, opusă atât stilizării, cât și idealismului sau simbolismului, având influențe asupra unor curente moderne precum suprarealismul, expresionismul, pictura naivă. Unii scriitori apelează neintenționat la unele metode pozitivistice, reproducând realitatea cu o obiectivitate perfectă în toate aspectele sale, chiar și în cele vulgare. „În peisajul liric bogat al literaturii de limba română din Voivodina”, poezia se întoarce spre interior, „reprezentând mai curând modernismul neoexpresionist, structurat în jurul unor motive literare (puiul de cuc, cuvântul, lumina, întunericul), între care se distinge motivul *ochiului* (Dărăbuș 2012: 189).

Începând cu anii optzeci ai secolului trecut, în paginile revistei ”Lumina” apar texte cu caracter postmodern care vizează cultura, școala, momentele politice importante, „studii de limbă, eseistică, istorie literară românească și universală, raporturi culturale între diferiți ani și zone, referate și rapoarte de activitate în viața românilor din Voivodina” (Popa 1997: 41-42). Se înmulțesc contribuțiile unor poeți prin colaborări importante și traduceri moderne crescând astfel numărul aprecierile cărților lor în paginile revistei ”Lumina”, dar și în străinătate; de asemenea, sunt publicate recenzii ale cărților românești, iar prin intermediul revistei ”Lumina” „cititorii încep să intre în contact direct cu limba română literară” (ibidem: 42), îmbogățindu-și astfel propria lor comunicare.

Dacă în România, unghiul predilect de analiză a scriitorilor era încadrarea lor într-o generație sau alta, literatura de limba română din Serbia s-a dezvoltat independent de grupările din România. Pentru o privire de ansamblu asupra creației literare de expresie românească din spațiul ex-iugoslav, critica a recurs adesea la un volum al lui Ștefan N. Popa, *O istorie a literaturii române din Voivodina*. În ultimul timp, însă, cercetările în acest domeniu s-au înmulțit, una dintre cărțile de „căpătâi” de istorie și critică a literaturii din Voivodina, fiind volumul *Literatura română din Voivodina* (Editura Libertatea, Panciova, 2010), de Catinca Agache, care a dedicat fenomenului postmodern din Voivodina un capitol întreg în care

vorbește despre câteva „voci distincte” și sincronizate cu fenomenul postmodernismului „care se afirmă în planul literar larg românesc” (Agache 2010: 276). Treptat se înmulțesc cercetările asupra poeziei din Voivodina, pe lângă un număr însemnat de articole publicate în revistele din Voivodina: „Lumina”, „Europa”, „Piramida”, apar contribuții importante și în volume de specialitate din România. În Serbia se publică teze de doctorat vizând acest subiect (Ionela Mengher, *Lumina (1947-1997)*: studiu monografic, Panciova: Ed. Libertatea, 2000; Brândușa Juică, *Literatura română din Voivodina (1945-1989). La confluența a două culturi*, Zrenianin, Ed. ICRV, 2012), volume de critică literară (Mariana Dan, *Sufletul universal nu are patrie: studii de literatură română și sârbă*, Belgrad: Institutul pentru Editarea Manualelor, 1997; Mariana Dan, *Construcția și deconstrucția canonului identitar: creație și identitate în literatura română din Voivodina*, Panciova: Ed. Libertatea, 2010; Marina Ancaitan, *Rostirea continuă*, Panciova, Ed. Libertatea, 2012), antologii de texte critice asupra poeziei (Virginia Popović, Pavel Gătăianțu. *Contribuții la monografie*, Novi Sad, Ed. InedCo, 2004), ba chiar apar și unele cărți de antropologie culturală (Carmen Dărăbuș, Virginia Popović, *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*, Cluj-Napoca/Novi Sad, Ed. Risoprint/Fond Europa, 2012).

Dacă în cartea lui Ștefan N. Popa scriitorii sunt grupați mai mult după tematica abordată în operele lor, delimitarea lor după poezia descriptivă și cea ezoterică, în volumul Catincăi Agache se vorbește despre o grupare diacronică a scriitorilor din Voivodina, literatură care se sincronizează cu „fenomenul postmodernist din spațiul literar general românesc” (Agache 2010: 276). „Vocile tinere”, s-au afirmat în acest spațiu, în primul rând datorită revistei „Lumina”, care devine „o latură a năzuințelor de proliferare a spiritualității românești de pe aceste meleaguri, iar efervescența ei [...] se înscrie pe simeza valorilor contemporane românești” (Baba 1995: 50). Autoarea face referire în volum, dar și în paginile revistei „Lumina” la „notațiile cotidiene” ale Aurorei Rotariu Planianin, la „exaltarea copilărească ” a Anei Niculina Ursulescu, la „inocența și iubirea, ironia și ludicul lui Ioan Baba, la „o nouă sensibilitate” a Marianeii Dan, și la noua dimensiune a satului din perspectivă postmodernă a lui Vasile Barbu și a lui Vasa Barbu. Desigur, particularitățile acestei literaturi minoritare într-un spațiu lingvistic majoritar au fost determinate și de o mai directă deschidere către cultura occidentală. „Trebuie subliniat [...] caracterul bipolar specific care decurge în mod special din

interacțiunea cu dublu sens, atât în plan cultural, cât și lingvistic dintre cele două culturi” (Albu 2010: 93), cea sârbă și cea română.

Poezia care se poate sincroniza cu fenomenul postmodernismului literar românesc este cea din creația lui Ioan Flora, Pavel Gătăianțu, Nicu Ciobanu, Ioan Baba, Petru Cârdu și pe care o regăsim prezentă în paginile revistei ”Lumina” încă de la debutul acestora. Poezia lui Ioan Flora și procedeul folosit numit „reciclare” în poeziile publicate în paginile revistei ”Lumina”, confirmă apartenența acestuia la postmodernism (optzecist). „Acest principiu conform căruia postmodernismul nu respinge trecutul cultural, ci îl absoarbe și-l redistribuie în câmpul creației” (Simion 1986: 7) este doar unul pe care l-au folosit scriitorii postmoderni voivodineni. Caracteristicile poeziei lui Pavel Gătăianțu ca de pildă, autoreferențialitatea, demitizarea, ironia, reacția de opoziție împotriva oricărui canon și împotriva regulilor clasice, intertextualitatea etc. „au determinat criticii să îl integreze postmodernismului și să îl apropie de optzeciști” (Albu 2010: 95). Revista ”Lumina” a publicat în paginile ei versuri din Nichita Stănescu și Marin Sorescu, iar poeții postmoderni din Voivodina le-au absorbit și preluat ca surse-model pentru scrierile lor. Catinca Agache remarcă o caracteristică poeziei acestor poeți postmoderni, anume aceea de a practica o anumită simbolistică, afirmând că ei „utilizează parodia, sarcasmul, colajele, imitațiile, calambururile, teribilismele [...] demitizarea, încercând totuși să-și păstreze identitatea prin nota de originalitate a rostirii lirice” (Agache 2010: 277).

Despre **Pavel Gătăianțu**, exegetul Adrian Dinu Rachieru afirmă că este „spărgător de tipare, că poetul agreează mizele programului poetic postmodern, dovedește la tot pasul teribilism, e un nonconformist și un abil regizor (...) care înțelege că noua ofensivă lirică cere înlocuirea rețetelor, racordându-se noii sensibilități în marș” (Rachieru 1998: 22). „Poezia lui Pavel Gătăianțu trimite adesea la formulele experimentaliste ale optzeciștilor români. Literatura sa (poezie sau proză) este un permanent exercițiu de autoreferențialitate, scriitorul situându-se pe sine în direct dialog cu lumea. [...] Confesiunea la persoana întâi, cu frecvente accente pe pronumele personal (în diverse variante gramaticale) poate fi considerată una dintre trăsăturile specifice ale poeziei lui Gătăianțu” (Albu 2010: 94). Mai peste tot însă acest „eu” înseamnă emblema omului trăitor într-un timp și într-un spațiu neprielnice, agresive chiar. „Dar fie că se autodezvăluie copleșit de tragedia lumii, fie că îmbracă masca sarcasmului ori pe cea a ironiei, poetul are un scop sigur – acela de a sugera prin poemele sale-reportaj cât mai multe unghiuri din care poate fi privită lumea” (ibidem).

Revista "Lumina" a stimulat și susținut apariția și afirmarea optzeciștilor și sincronizarea lor cu fenomenul postmodernismului românesc dar și sârb. Un alt procedeu postmodernist care se poate regăsi în poeziile publicate în paginile revistei este negarea funcției referențiale a limbajului. Poetul (postmodern) neagă prin ironie această funcție și ia cotidianul, banalul (incluzând aici și propria biografie) drept referințe prioritare. Dialogul cu cititorul se instituie firesc, poetul coboară de pe pedestal și devine un reporter al lumii cotidiene. Experiența individuală devine și ea un subiect-pretext pentru comunicarea cu cititorul. Poetul comunică și se comunică totodată, subiectivizarea narației având drept scop manipularea emoțională a lectorului în direcția dorită. Mihaela Albu de la Universitatea din Craiova, în cercetarea sa despre postmodernismul voivodinean vorbește despre *desolemnizarea lumii/ antiidilism*. Într-un articol publicat în revista academică "Studii de Știință și Cultură", Mihaela Albu afirmă că dincolo de dezvoltarea realității crude, inserate în textul poetic într-o manieră care îi deconspiră pe poeții din Voivodina, ancorați puternic în realitate, accentul critic pus asupra locului în care trăiesc este subînțeles prin totala desolemnizare, demitizare, printr-o coborâre în descriere până la treapta ridicolului ori a derizoriului. Acest spațiu nu este însă în general marcat expres prin nominalizare directă, ci redus la simbol, locul de origine intrând în aria mai largă a Balcanilor, a Europei, dependentă ea însăși în mare parte de ceea ce înseamnă simbolurile SUA și cele ale mass-media.

Cinismul, sarcasmul și ironia ascund tristețea și disperarea unor conștiințe lucide, condamnate să trăiască într-un univers în care valoarea reală este înlocuită cu imaginea televizată a unui „reality show”. Intertextualitatea, în tipică manieră postmodernistă devine prezentă pe tot parcursul creațiilor publicate în paginile revistei "Lumina", fie că este vorba despre operele scriitorilor din România, ori este vorba opera scriitorilor sârbi și români din Serbia. Dialogul dintre textele anterioare invită cititorul să decodeze cifrul secret, mesajul aluziv al poeziei publicate. Jocul intertextual, jocul de cuvinte, cu o doză de suprarealism din unele poezii publicate în "Lumina" trimit la autorii din România, mai ales la Marin Sorescu. Prin opoziția evidentă față de convenții și automatisme, prin recurgerea la o lirică demetaforizată, cu predilecție către o estetică a banalului și cu o violență nu de puține ori a imaginii, poezia postmodernă a anilor optzeci se poate citi și reciti în paginile revistei "Lumina".

Nicu Ciobanu, considerat de Catinca Agache „o voce distinctă a generației optzeciste a Voivodinei” (Agache 2010: 297), cu o lirică „hiperlucidă a problematicii existențiale” (Ibidem), este autorul care caută adevărul în umanitatea care-l înconjoară. Poeziile pe care le publică la ”Lumina” au o doză de metafizic, de amestec între „atemporal și inefabil” (Ibidem: 298), pendulând însă între noile paradigme ale postmodernismului și avangardei românești. Figurația independentă a temei majore a poeziei sale, ochiul, „capătă conotații esoterice, combinând simbolistica cercului (perfectiunea divină) cu cea a luminii și a ochiului care mediază accesul la cosmos și la sensurile ascunse ale lumii” (Dărăbuș 2012: 192). Ajungem astfel la concluzia lui Ștefan N. Popa în legătură cu ezoterismul poeziei optzeciste din Voivodina. Poetul Nicu Ciobanu se înscrie în postmodernism prin depoetizare, desacralizarea lumii în care trăiește, biografism și autoreferențialitate.

Ioan Baba, poet autentic voivodinean, face parte din filonul postmodern voivodinean, fiind un poet „al refuzului cotidianului imediat” (Agache 2010: 309). Poezia lui Ioan Baba e comentată de criticii literari sârbi și români ca fiind una care aduce prospețime în peisajul poetic deja saturat estetic de poezie sau de scrieri „ale poeziei despre poezie sau de(spre) depoetizarea sa” (ibidem: 313). Versurile lui Ioan Baba sunt concentrate, ermetice, în timp ce densitatea imagistică are rolul de a sugera ritmul rapid al existenței, dinamismul vieții cotidiene. Poezia lui Ioan Baba atinge o treaptă inedită în spațiul voivodinean – al neonaturalismului, când poezia lui primește o altă dimensiune, natura este ridicată la rangul suprem, excluzându-se supranaturalul. Formele și valorile socio-culturale, etice, estetice, spirituale sunt elaborate în prelungirea unor principii și scheme ale naturii. Ioan Baba are dorința să scrie un roman din viața cotidiană, un simț al realității care constă în receptarea mediului și descrierea lui așa cum este, viciat de industrializare și postindustrializare. Pe lângă acest sentiment, se adaugă și personalitatea sa, exprimarea lui personală. Poetul mimează rolurile personajelor, trăiește în mediul lor, amestecă personalitatea sa cu personalitatea ființei și a lucrurilor pe care dorește să le descrie. El se include în opera sa și o trăiește în același timp. Aceste imagini formează decorul real al peisajului lui poetic. Nu e vorba propriu-zis de descrieri de natură, ci de o mare capacitate de absorbție senzorială ce se transpune în versuri plastice, evocatoare, care pe de o parte descoperă absurditatea existențială pe pământ, iar pe de altă parte – nostalgia față de vremurile petrecute într-o lume idilică, din care poetul este smuls de destin.

Petru Cârdu, poet din Voivodina familiarizat cu orientările literare moderne europene, înscris pe linia suprarealismului, cu o extraordinară cunoaștere a avangardei poetice (îndeosebi a celei românești, pe care a interiorizat-o prin traduceri proprii în Serbia), creează o poezie care propune un univers liric distinct de cel de până atunci în acest spațiu geografic. Într-un interviu, Petru Cârdu își destăinuie felul de a fi, posibilitatea și destinul său de a scrie paralel în două limbi: română și sârbă. Poetul Slavco Almăjan face observație asupra poeziei lui Petru Cârdu care: „inspirând aerul fluidului poetic, favorizează experiența interioară, deseori printr-o tensiune spirituală amplificată de condiția limbajului criptic. Suișul său este paradigmatic, versificația uneori forțată și incomodă, încărcată de artificii și de un ritm mecanic. Petru Cârdu acordă o însemnătate formelor suprapuse, sugerând dimensiunea dubletului care se manifestă prin articulații sintactice proprii. Dar tocmai în structura modernității sale apar contradicțiile intime care caută un sprijin în exterior, al cititorilor, pentru a fi receptate și salvate de dominația imaginilor și jocurilor verbale” (Almăjan 1987: 17-18). Versul lui Petru Cârdu aduce o permanentă opoziție dintre „noutate” și „tradiție”, ordine și aventură, clasic și modern, o senzație de colaj poetic, nu numai în ceea ce privește limbajul, cât mai ales senzația de mimetism a manierelor de a scrie poezia. Cârdu se opune tradiției, moralei și preconizează căutarea senzației dinamice, demolarea trecutului și a prezentului în numele unui viitor bazat pe adevărurile civilizației moderne, preferând versul liber, fuga de o armonie facilă, de estetisme căutate. Înclinațiile ludice, gesticulația clovnescă, parodia, caricatura și teatralizarea poeziei, caracterizează în chip viu versurile poetului Petru Cârdu, pe care le reactualizează în cadrul poeziei postmoderne românești din Voivodina.

Scriitorii optzeciști din Voivodina ale căror texte pot fi sincronizate cu scriitorii postmoderni din România deschid noi perspective, total diferite de generațiile anterioare, fără să uităm însă de contribuțiile poezilor generațiilor din anii '60 și '70, care au propus o altă paradigmă lirică specifică postmodernismului și care „întorc rostirea poetică spre cercetarea perimetrului realității” (Dan 1997: 20). În vreme ce în România a existat o anumită doză de scepticism față de reprezentanții postmodernismului românesc din decada a opta a secolului trecut, lirica poezilor români din Serbia, majoritatea absolvenți ai filologiei bucureștene și susținuți de critici ai vremii, au reușit, sub influența literaturii postmoderne române pe de o parte, iar pe altă parte sub influența literaturii postmoderne sârbe, să cucerească publicul românesc din Voivodina și nu numai. Datorită revistei ”Lumina” care a promovat această

poezie în Serbia și peste hotare, postmodernismul voivodinean a devenit cunoscut și citit de un numeros public cititor, iubitor de literatură, oferindu-se, astfel, lecturi multiple. Literatura din Voivodina a putut avea astfel atâtea interpretări, câți lectori au venit în contact cu textul, iar pe de altă parte atâtea texte, câte lecturi există. Intertextualismul practicat de poeții postmoderni voivodineni a conferit poeziei un statut cu totul și cu totul inedit.

BIBLIOGRAFIE

Antologia literaturii și artei din comunitățile românești. Vol întâi: Banatul iugoslav, coordonatorii volumului: Cătălin Bordeianu și Ioan Baba, Editura Institutului Național pentru Societatea și Cultura Română, 1998

Agache, Catinca (2010). *Literatura română din Voivodina*. Pančevo: Libertatea

Agache, Catinca (2005): *Literatura română în țările vecine. 1945-2000*. Iași: Princeps Edit

Almăjan, Slavco (1987): prefață la *Versiunea posibilă. Antologia poeziei românești din Iugoslavia*. Panciova: Libertatea

Cârdu, Petru (2007). *Complicitate*. Panciova: Editura Libertatea

Copcea, Florian, Ion Sârbulescu (2002). *Scurtă istorie a poeziei românești din Voivodina. Vol. I*. Turnu Severin: Lumin.

Din interviul realizat de Costa Roșu cu Ioan Baba, redactor-șef și responsabil al revistei „Lumina”, în „Libertatea”, an LI, nr. 13 (2663), 1 aprilie 1995, p.17 (apud Lumina, nr. 3, 1995, p. 50)

Albu, Mihaela (2010). *The Romanian Postmodernism in Voivodina: Pavel Gătăianțu*, „Studii de Știință și Cultură, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, nr. 3 (22).

Boldea, Iulian (2005). *Postmodernismul românesc. Schiță recapitulativă*, „Observator cultural”, decembrie, nr. 298, 2005, http://www.observatorcultural.ro/Postmodernismul-romanesc.-Schita-recapitulativa*articleID_14453-articles_details.html

Boldea, Iulian (2008). *Teme și variațiuni*. București: Editura EuroPress Group

Brajković, Dragomir (1988). *Front*, A. XLIV, nr. 4 (1539). Belgrad

Cimpoi, Mihai (2003). *Ioan Baba sau noul Orfeu. În Critice*. Vol. II. Craiova: Fundația Scrisul Românesc

- Coșovei, Traian T. (1992). *Adevăruri bandajate*. „Contemporanul – ideea europeană”. București, 7 ianuarie. Nr. 6 (95)
- Dărăbuș, Carmen și Virginia Popović (2012). *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*. Cluj: Editura Risoprint; Novi Sad: Editura Fondul Europa
- Deaconescu, Ion (1988). *Inscripție pe aer*. În *Cronica*, nr. 52 (1195), 23 decembrie
- Deaconescu, Ion (1989). *Inscripție pe aer sau preludiul meditației tulburate*. În *Poezie și epocă*. Novi Sad: Libertatea
- Lăzăreanu, Simeon, Octav Păun (1995): *Intrarea în casă. Antologia poeziei românești din Iugoslavia*, Editura Fundației Culturale Române, București, p. 12
- Mengher, Ionela (2000). *Lumina 1945-2000*. Panciova: Libertatea
- Negoîțescu, I. (2000). *Poetul Petru Cârdu*. În *Scriitori contemporani*. Pitești – Brașov – Cluj-Napoca: Editura Paralela 45
- Simion, Eugen (1986). *Un concept care-și caută sensurile*. În „Caiete critice”, nr. 1-2, apud Ionela Mengher (2000). *Lumina 1947-1997*. Pancevo: Editura Libertatea
- Popović, V. (2004). *Pavel Gătăianțu. Contribuții la monografie*. Novi Sad: Editura Ined Co
- Popović, V. (2006). *Petru Cârdu și Pavel Gătăianțu și negarea artei tradiționale: avangarda în literatura română din Voivodina*. Arad: Arca, p. 160-173
- Popa, Ștefan, N. (1997). *O istorie a literaturii române din Voivodina*, Panciova: Editura Libertatea
- Rachieru, A. D. (1998). *Pavel Gătăianțu sau demistificarea poeziei*, în „Luceafărul”, nr. 11/ 25.03. 1998, p. 22
- Costa Roșu (1989). *Dicționarul literaturii române din Iugoslavia*, Novi Sad, Libertatea

ROMANIAN POETRY IN VOJVODINA. POSTMODERNISM

(Abstract)

Keywords: *poetry, postmodernism, Voivodina, the magazine "Lumina", the weekly magazine*

”Libertatea”

On the territory of Vojvodina, the need for increasing information resources and especially establishing journals for culture and literature have persuaded literature adorners to be accessible to more people with new ideas and values. At the end of the last century, there were new possibilities for Romanian writers in Vojvodina and their works were becoming more and more famous in Serbia and Romania. Since the eighties, Romanian poetry in Vojvodina has gone through substantial transformations. There are some new modifications on the level of phrases, which gave a new breath, a new life to the Romanian language and Romanian literature from this area. An opening towards modernism and posmodernism takes place. As well as other national literatures, Romanian literature from Vojvodina also has its origins in the folk literature of this region. The most important representative writers of postmodernism and their literary works, publications and other types of unconventional expression (Performance-art), are severing ties with traditionalism, because of the necessity of new connections with postindustrial society, which imposes other social norms, changing the old anthropological structure.

ISTORIE

O PRIVIRE ISTORIOGRAFICĂ SÂRBEASCĂ ASUPRA CHESTIUNII BANATULUI (1914 – 1920)

Slobodan Bjelica*

Cuvinte-cheie: *Banat, Ungaria, România, Serbia*

În timpul Primului Război Mondial, a evenimentelor tulburi în perioada imediat următoare încheierii conflictului și la Conferința de Pace de la Paris, soarta Banatului a reprezentat un câmp de conflict a trei concepții naționale ce se excludeau reciproc: Ungaria Mare, România Mare și Serbia (sau Iugoslavia) Mare. Aceast teritoriu disputat a fost populat de-a lungul timpului de diferite popoare: sârbi, români, maghiari, germani, evrei, slovaci ș.a.⁴⁶ În momentul izbucnirii Primului Război Mondial, în iulie 1914, întregul teritoriu al Banatului se afla în cadrul părții maghiare al Monarhiei Austro – Ungare. Toate popoarele menționate anterior au fost mobilizate în armata austro – ungară și trimiși pe front. Însă, autorităților austro – ungare le-a fost clar că războiul împotriva Serbiei nu era popular printre toți bănățenii, fiind deosebit de circumspecți în privința sârbilor bănățeni, mulți dintre aceștia fiind arestați și internați imediat după izbucnirea conflictului.

Primul an de război a adus și primele victime din rândul civililor ca urmare a represaliilor austro – ungare din Banat. În urma bătăliei de la Cer, în Serbia, din august 1914, prima victorie aliată din Primul Război Mondial, după ce a izgonit trupele austro – ungare de pe teritoriul său, armata sârbă, în luna septembrie a inițiat campania în Srem. Un detașament de soldați a trecut și pe teritoriul Banatului, în satul Borcea, de lângă Panciova. Populația sârbă a acestui sat, pe care trupele austro – ungare l-au predat fără luptă, a întâmpinat eliberatorii cu entuziasm. Trupele sârbe s-au retras după câteva zile, iar după ei au venit și unitățile austro-

*Profesor dr. la Departamentul de istorie din cadrul Universității din Novi Sad, Serbia, sbjelica@EUnet.rs

⁴⁶ Conform recensământului din anul 1910, pe teritoriul Banatului, respectiv al județelor Torontal, Timiș și Caraș – Severin trăiau în jur de un milion și cinci sute de mii de suflete. Cei mai mulți [Obs.: în partea de sud-vest, adică în viitorul Banat sârbesc, n. n. M. Milin] fiind germani (29,7%), apoi sârbi (22,9%), maghiari (18, 7%)... Toma Milenković, *Banatska republika i mađarski komesarijat u Banatu (31.10.1918. – 20.02.1919.) (Republica bănățeană și comisariatul maghiar în Banat...)*, „Zbornik Matice Srpske za istoriju”, Novi Sad, 32/1985, p. 99.

ungare. Ca represalii pentru manifestările entuziaste au fost împușcați 10 locuitori ai satului, alți 19 fiind arestați.⁴⁷

Victoria de la Cer și operațiunile extraordinare de pe Kolubara, din toamna anului 1914, reușite împotriva armatei austro – ungare mult superioare numeric și mai bine dotate, au întărit sentimentul de încredere al sârbilor și au motivat Guvernul sârb ca să expună, în *Declarația de la Niș*, din decembrie 1914, în mod public, țelul său în acest război: eliberarea tuturor sârbilor, croaților și slovenilor și unirea lor într-un stat comun cu Serbia, aceasta considerată ca și Piemontul slavilor de sud. Acest stat trebuia să cuprindă și Banatul, fapt evidențiat din documentele pe care oficialii sârbi le-au prezentat reprezentanților Antantei. Șeful guvernului sârb, Nikola Pašić, a dat instrucțiuni diplomaților sârbi din statele aliate, încă din septembrie 1914, să afirme pretențiile asupra Banatului cu Timișoara. În același timp istoricul Stanoje Stanojević, în broșura intitulată *Ce vrea Serbia?*, a prezentat motivele pentru care Banatul trebuie să fie sârbesc.

Unul dintre cei mai importanți savanți sârbi din prima jumătate a secolului al XX-lea, geograful Jovan Cvijić, a înaintat în aceeași perioadă reprezentantului Rusiei în Serbia hărți cu detalii ale viitorului stat iugoslav. În privința Banatului, Cvijić a gândit granița cu România de-a lungul Tisei până la confluența Mureșului, apoi de-a lungul Mureșului până la Lipova. De la Lipova granița ar fi coborât dinspre Carpați către Orșova și pe Dunăre (pretenții maxime), sau la est de „Muntenegrul bănățean”⁴⁸, Reșița și Oravița, către Liupcova pe Dunăre (pretenții minime). În luna mai 1915, la Londra, Cvijić a predat harta cu pretențiile sârbești în Banat, care cuprindeau teritoriul de până la linia Lipova – Orșova, chiar și la est de aceste puncte, cuprinzând și zona montană a Banatului. În memoriul înaintat de guvernul sârb puterilor aliate, aceste pretenții sunt motivate cu argumente etnice, istorice și economice. Pe lângă altele se menționează că Banatul, în Serbia extinsă va reprezenta grânarul acesteia, dar și un teritoriu de colonizare din regiuni pasive.⁴⁹

O angajare atât de intensă a politicii și științei aferente sârbe în privința chestiunii bănățene s-a datorat informațiilor că și România emite pretenții asupra aceluiași teritoriu. Pe

⁴⁷ Toša Iskruljev, *Raspeće srpskog naroda u Sremu 1914 i Mađari (Crucificarea poporului sârb din Srem în 1914 și maghiarii)*, Novi Sad, 1936, p. 200

⁴⁸ Așa-numitul Muntenegrul bănățean cuprinde, în memoria istorică sârbească o serie de sate din zona Recașului (Cralovăț, Petrovasela, Stanciova și Lucareț).

⁴⁹ Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914 (Obiectivele de război ale Serbiei ...)*, Belgrad, 1990, p. 443

măsură ce războiul avansa, importanța României pentru ambele părți din conflict a continuat să crească. De acest fapt erau conștienți și românii, proclamându-și neutralitatea în august 1914, cu toate că regele a semnat anumite convenții secrete înainte de război cu Puterile Centrale. Dar regele Carol a murit în septembrie 1914, iar moștenitorul său, regele Ferdinand și, chiar mai mult, politicienii în frunte cu șeful guvernului, Ionel Brăteanu, au înclinat mai mult spre Antanta.

Puterile centrale i-au oferit României ca răsplată pentru aderare Basarabia (atunci în cuprinsul Imperiului țarist) și regiunea Timocului din Serbia. Din cauza insistentului refuz al maghiarilor, revendicare majoră românească – Transilvania, nu s-a putut cuprinde ca parte din această ofertă. De cealaltă parte puterile Antantei nu erau deranjate să promită teritorii din cuprinsul Austro-Ungariei locuite de români. Desigur că extinderea spre vest era în mai deplină concordanță cu programul național al statului român astfel că, în această privință și opțiunea opiniei publice era limpede exprimată. Spre exemplu, încă în cursul anului 1914 profesorul Vasile T. Nicolescu a tipărit, sub formă de ilustrată harta României Mari, cu granițele extinse până la Dunăre și Tisa.⁵⁰

Granița pe Dunăre și Tisa nu era motivată doar prin prezența populației românești între cele două fluvii ci și prin nevoia ca viitoarea România Mare, ca o putere de majoră în Balcani, să aibă frontierele sale naturale. În aceeași vreme, pe când Serbia își făcea cunoscute propriile pretenții la Banat, în mai 1915, Constantin Diamandi, ministrul României la Petrograd depunea un memoriu către Sozonov ministrul rus al afacerilor străine, cu privire la pretențiile românești, însoțite de o hartă care includea Bucovina, Transilvania și întregul Banat. În acel moment Sozonov și-a exprimat anumite rezerve față de asemenea pretenții, în special cu privire la întregul Banat. Spre deosebire de acesta, aliații occidentali, mai ales cei francezi și italieni, s-au arătat mult mai dispuși să ia în considerație toate pretențiile românești și au exercitat chiar o presiune puternică în acest sens asupra rușilor.⁵¹

Finalmente, în august 1916 s-a încheiat Acordul secret de la București dintre forțele Antantei și România, care-i promitea acesteia granițe la Tisa și la Dunăre, cu angajament din partea ei de a nu ridica amplasamente militare înspre Belgrad. Războiul cu Austro-Ungaria, care s-a declanșat de îndată, s-a bucurat de o mare popularitate în România; deși Acordul de la

⁵⁰ M. Ekmečić, *op. cit.*, 274

⁵¹ Ștefan Pascu, *The making of the Romanian unitary national state 1918*, București, 1989, 137

București n-a fost difuzat publicității, opinia publică discuta deschis despre pretențiile românești în război. Transilvania, Banatul și Bucovina erau menționate nu numai în paginile gazetelor ci și în discursurile de la Academia Română. Conștient cu privire la pretențiile românești asupra Banatului Guvernul Serbiei care, după ocuparea țării în toamna anului 1915, s-a retras odată cu armata pe frontul de la Salonic, nu era prea încântat de intrarea României în război. Spre deosebire de suspiciunile sârbești, puterile Antantei se așteptau ca angajarea românească să le aducă supremația asupra Puterilor centrale.

Înfăptuirile de război românești s-au dovedit însă foarte modeste. După o incursiune incipientă efectuată cu succes în Transilvania, armata română a fost silită în luna octombrie să se retragă pe Carpați. La fel ca și la Borcea⁵² au urmat suferințe pentru românii austro-ungari (ardeleni), care i-au primit cu entuziasm pe ostași. Între cei arestați, internați și executați au fost și bănățeni.⁵³ În fața puternicelor lovituri ale trupelor germane, austro-ungare și bulgare, venite din două direcții, armata română s-a văzut nevoită să părăsească capitala și cea mai mare parte a țării și să se concentreze în Moldova, cu sprijin pe Rusia. Pe frontul din Dobrogea, umăr la umăr cu unitățile românești și cele rusești, a luptat și Divizia de voluntari sârbă, alcătuită din foști prizonieri ai armatei austro-ungare, între ei fiind un mare număr al sârbilor din Banat.⁵⁴ Situația militară dificilă a României de la finele anului 1916 a dat naștere și unei vii activități diplomatice în chestiunea Banatului, atât de la Iași (capitala vremelnică a României) cât și din insula Corfu unde și-a aflat refugiu guvernul sârb.

Deși ambele țări și guverne se aflau în poziții de neînvidiat, niciuna nu și-a abandonat propriile aspirații dar nici nu au reușit să se înțeleagă în vreun fel. Pašić în mai multe rânduri a întâmpinat cu refuz ofertele lui Brătianu de a discuta nemijlocit despre Banat, apreciind că astfel ar fi recunoscut implicit și prevederile Acordului secret de la București. Mai mult chiar, guvernul sârb a încercat în primăvara lui 1917 să convingă factorii militari ai Rusiei de a pretinde, ca preț al continuării sprijinului rusesc pe frontul românesc, anularea Acordului de la București. În această problemă, la ordinul lui Pašić, s-au angajat miniștrii Serbiei la Iași (Pavle Marinković) și la Petrograd (Miroslav Spalajković) și într-o măsură chiar mai mare atașații militari de la cele două misiuni. În acele zile însuși Brătianu se afla la Petrograd, unde a purtat

⁵² Borcea și Ofcea, două sate bănățene românești la Dunăre, înglobate azi în Marele Belgrad.

⁵³ Ș. Pascu, *op. cit.*, 153

⁵⁴ M. Milin, *Voluntari sârbi pe frontal românesc din toamna anului 1916*, "Analele Banatului", Serie nouă, Arheologie-Istorie, XXI, 2013, 439-453

discuții cu ministrul sârb, amenințând cu pretenții românești asupra regiunii Timocului dacă Serbia nu renunța la Banat.⁵⁵

La scurt timp după ce România a semnat pacea separată, s-a ajuns la o răsturnare de situație pe frontul de Vest și apoi și la străpungerea frontului de la Salonic, în septembrie 1918. Rolul decisiv în operațiunile din Macedonia, care au grăbit sensibil deznodământul final al războiului, l-a avut armata sârbă. După ce Bulgaria și Turcia au fost scoase din formațiunile de luptă ale Blocului central, unitățile sârbe și franceze au declanșat ofensiva de neoprit către Nord, care a luat sfârșit la 1 noiembrie 1918, prin eliberarea deplină a Serbiei. Abia după aceea România a pornit cu o nouă declarație de război împotriva Puterilor centrale, aflate în fața capitulării: la 3 noiembrie Austro-Ungaria iar la 11 noiembrie Germania au semnat armistițiul cu Puterile Antantei. Cu aceasta practic a luat sfârșit Primul război mondial; dar, se prefigura și un alt pericol, acela al unor înfruntări între aliații de ieri, Serbia și România, în ținutul bănățean.

După ce a devenit certitudine semnarea Armistițiului cu Austro-Ungaria, Nikola Pašić a transmis dispoziția ca armata sârbă să pășească de îndată pe teritoriul aceluia imperiu, inclusiv în Banat. În consecință Comandamentul suprem al armatei sârbe a emis ordinul de ocupare în Banat a aliniamentului Biserica Albă-Vârșeț-Timișoara și a teritoriului la zece kilometri Est de respective linie. Acest ordin era în conformitate cu îndrumările venite din partea generalului Franchet d'Esperey. Unitățile Diviziilor de cavalerie și de Morava au trecut Dunărea la 5 noiembrie la Biserica Albă iar la 6 la Veliko Gradiște. Clisura Dunării a fost ocupată la 7, Biserica Albă la 8, Panciova la 9, Vârșețul la 10, Becicherecul Mare și Timișoara la 17, Kikinda la 18 și Aradul Nou la 21 noiembrie. Armata sârbă a pășit prin Banat fără luptă, întrucât armata austro-ungară era în stare de soluție iar unitățile germane prezente nu mai aveau nicio dispoziție combativă.

În vremea când armata sârbă pătrundea în Banat și în alte ținuturi austro-ungare, președintele guvernului ungar Mihaly Karolyi s-a aflat la Belgrad. Împreună cu mareșalul Franchet d'Esperey aici purta discuții privind condițiile în baza cărora Ungaria ar putea încheia armistițiul său separat cu Antanta. După ezitări prelungite și uimit că este tratat ca o parte înfrântă în război din partea comandantului aliat, Karolyi a semnat Armistițiul de la Belgrad la 13 noiembrie, stabilindu-se linia de demarcație dintre armata ungară și puterile Antantei, linie

⁵⁵ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Madjarskom I Rumunijom 1919-1920*, Novi Sad, 1975, 55-59

ce a urmat de regulă cursul Mureșului. Teritoriul prevăzut să fie ocupat de trupele sârbești era delimitat prin linia Orșova – Lugoj – Arad, iar spațiul la est de această linie a fost cedat armatei române. În ziua semnării armistițiului trupele sârbe erau undeva pe aliniamentul Anina – Reșița – Moravița și a mai durat încă vreo săptămână de zile până să ia sub stăpânire întregul teritoriu care le-a fost desemnat spre administrare militară.

În spațiul liniei de delimitare dintre sârbi și români curând și-au făcut apariția și trupele coloniale franceze. Ele aveau ordin de a împiedica un eventual conflict armat româno – sârb, care ar fi fost de natură să complice în mod imprevizibil situația din această parte a Europei. Iar situația era într-adevăr tensionată, armata sârbă confruntându-se cu amenințarea intervenției armate românești cu ocazia luării sub stăpânire a Banatului, apoi cu o activitate de propagandă deschisă în sânul populației românești și chiar cu înarmarea pe ascuns și organizarea militară a acesteia. Totodată românii au protestat vehement față de internarea mai multor sute de conaționali din Banat în Serbia, fapt pentru care au incriminat autoritățile militare sârbe, apoi au incriminat și interzicerea adunărilor publice ale românilor bănățeni și presiunile exercitate pentru a fi smulse declarații de loialitate față de Serbia.

De teama conflictului militar francezii au cerut încă în decembrie 1918 retragerea trupelor sârbe din Banat, fapt refuzat de Belgrad, chiar sub amenințarea atacului românesc. Francezii au insistat ca trupele lor să le înlocuiască pe cele sârbești, ca o zonă de tampon față de români, pe aliniamentul care ar fi urmat la vest de calea ferată Timișoara – Vârșeț, afirmând că această operațiune nu va influența și delimitarea definitivă a graniței. Comandamentul suprem sârbesc a acceptat prezența trupelor franceze în zonă, refuzând însă să-și retragă în același timp și propriile unități. În cele din urmă, în martie 1919 armata sârbă a admis să se retragă de la aliniamentul Orșova – Lugoj – Lipova la zece kilometri Est de Timișoara, fapt ce nu l-a satisfăcut întru totul pe Franchet d'Esperey. O asemenea dispunere a zonelor de ocupație în Banat, prin care au fost lăsate românilor Clisura Dunării, ținutul Carașovei și Muntenegrul bănățean, a rămas până în luna iulie.⁵⁶

Amenințarea atacului românesc nu a fost unica problemă cu care se confrunta armata sârbă cu ocazia ocupării Banatului. În toamna anului 1918 Banatul se găsea într-o stare de anarhie. Un număr mare de dezertori din armata austro-ungară, așa numitele “cadre verzi”, umblau prin sate fără vreo teamă de autoritate. Când autoritatea de stat a început a se destrăma

⁵⁶ Ljubivoje Cerović, *Srbi u Rumuniji (Sârbii în România)*, Novi Sad, 1997, 400

s-au pornit jafurile de masă, incendierile, asasinatele prin sate. În marile centre industriale, precum Timișoara, Lugoj și Arad, în cursul lui octombrie s-au organizat demonstrații muncitorești ce au degenerat în dezordine. S-au dezintegrat organele autorităților, se cerea înainte de orice “pâine” și “pace”.⁵⁷ O influență nefastă au avut și cei întorși din prizonieratul rusesc, care aduceau cu ei idei revoluționare. La Cusici și la Zlatița chiar țărani(sârbi) au proclamat o “republică sovietică”, ceea ce însă a fost lipsit de vreo consecință.⁵⁸ Prin urmare, intrarea unităților Antantei în Banat, ca forțe militare organizate, a fost privită favorabil de categoriile mai cu stare ale tuturor naționalităților. Tulburările sociale încetul cu încetul s-au stins și a revenit domnia ordinii și a păcii.

Cu ocazia intrării armatelor sârbă, franceză și română în Banat au aflat o stare de anarhie nu doar în plan social ci și al situației politice. Prin orașele bănățene se instauraseră autorități paralele, pe temei național, care aveau și propriile formațiuni înarmate; acestea nu s-au confruntat între ele deschis⁵⁹ ci au urmărit deopotrivă să înăbușe în fașă orice simptom de revoluție. Este o stare de fapt, caracteristică pentru întregul spațiu austro-ungar, care se dezintegra de-adevăratelea în cursul toamnei lui 1918. Inițial s-a proclamat Polonia independentă, care a integrat și regiunea austriacă a Galiției. La Praga în 28 octombrie s-a proclamat Cehoslovacia independentă iar în ziua următoare, la Zagreb Statul slovenilor al croaților și sârbilor. Și la Budapesta, pe 31 octombrie, Consiliul național maghiar, alcătuit din social-democrați și din reprezentanți ai stângii burgheze, în frunte cu Mihaly Karolyi, a preluat puterea, pentru ca cincisprezece zile mai târziu să proclame Republica ungară.

Acel 31 octombrie 1918 reprezintă o dată cu semnificație multiplă în istoria Basnatului. În acea zi românii și-au format Consiliul național central, care a proclamat dezlipirea de Ungaria, instaurându-se în zilele următoare la Arad.⁶⁰ Concomitent și sârbii timișoreni și-au constituit propriul Consiliu național (având în frunte pe episcopul Gheorghe Letić și pe generalul Svetozar Davidov), și-au organizat propria gardă (strajă) națională și au demarat un organ de presă. Peste tot prin Banat lucrurile s-au întâmplat la fel. S-au înființat consilii

⁵⁷ Șt. Pascu, *op. cit.*, 19

⁵⁸ “Republicanii” de la Zlatița au fost ridicăți de jandarmi și duși la Biserica Albă, unde li s-a aplicat câte o corecție publică de 25 de nuiete, lipsită de alte urmări.

⁵⁹ Trebuie să-l amendăm pe autor: în Transilvania, pe valea Mureșului și în Crișana au fost confruntări sângeroase, cu numeroase victime, între gărzile maghiare și cele române. [Obs. M. Milin]

⁶⁰ Autorul este într-o necunoaștere privind detaliile luptei naționale române pentru Marea unire: Consiliul național roman central s-a constituit de la început la Arad, pe 31 octombrie 1918. (Și nu la Timișoara, de unde s-ar fi mutat ulterior la Arad, cum prezintă istoriografia sârbă.). [Obs. M. Milin]

paralele, pe temei național, care au depus strădanii de îndată de a prelua instrumentele puterii din ceea ce mai rămăsese de pe urma administrației austro-ungară. Acolo unde apăreau dificultăți în preluarea puterii o mână de ajutor dădea armata sârbă, respectiv armata română (în cazul consiliilor românești). Nici germanii nici maghiarii și nici ceilalți slavi din regiune nu au procedat diferit, cu remarca slovacilor, ale căror consilii naționale s-au identificat pe deplin cu revendicările sârbești.

În aceeași zi când sârbii și românii timișoreni își înființau propriile consilii, evreul social-democrat Otto Roth a inițiat Consiliul național bănățean (“Sfatul poporului”, n. n.) și a proclamat Republica independentă bănățeană.⁶¹ El a fost desemnat de comisar civil al acesteia iar Adalbert Bartha comisar militar. Deși toate naționalitățile au fost invitate să se alătore Consiliului național bănățean, acesta îi va reuni cu precădere pe germani și pe maghiari. În continuare a luat ființă și garda cetățenească, ca formațiune armată a Consiliului național bănățean. Republica bănățeană a durat abia o săptămână de zile, până la 7 noiembrie. În conformitate cu acceptul primit de către Roth de la Budapesta, în acea zi ea și-a încetat existența. Roth însuși a fost desemnat din partea guvernului ungar în calitate de comisar civil al Banatului iar Bartha a fost numit ca ministru ungar de război [de fapt, comisar militar pentru Banat n. n.]. Consiliul național bănățean a fost păstrat, să-și exercite și pe mai departe autoritatea în spațiul bănățean, ceea ce acesta, deși a instituit și propria lege marțială, foarte rar reușea în fapt, în afara limitelor orașului Timișoara.⁶²

În pofida tuturor promisiunilor despre egalitate națională și justiție socială, despre votul universal etc., Otto Roth n-a reușit să-i convingă pe sârbi și nici pe români să îl susțină. Consiliul național roman central s-a instalat la Arad; iar Consiliul național sârb, care inițial a acceptat, din motive de a asigura păstrarea ordinii și a păcii, să-și delege membrii proprii în Consiliul național bănățean, la 10 noiembrie a renunțat însă la funcționarea în cadrele Ungariei și la colaborarea instituțională cu organele ungare. Dimpotrivă, se leagă tot mai strâns cu celelalte consilii sârbești care se formau pe fostul teritoriu austro-ungar, înainte de toate cu cel

⁶¹ Vezi asupra chestiunii în discuție M. Rusnac, *Republica bănățeană (31 octombrie 1918 – 21 februarie 1919). Clarificarea unui concept*, în http://www.ligabananatiana.ro/Republica_Banateana.htm

⁶² Despre faptul că acțiunea lui Roth avea în intenție păstrarea integrității statului ungar stă mărturie și demersul lui Oszkar Jaszi, însărcinat cu problemele minorităților în cabinetul Karolyi, de susținere a acțiunii de constituire a Republicii bănățene precum și a republicii în Transilvania. Ambele demersuri au sfârșit fără glorie. Laszlo Szarka, *The Break-up of Historical Hungary*, în “Minority Hungarian Communities in the 20-th Century”, Budapesta, 2011, 35

de la Novi Sad, care era și cel mai important și avea în frunte pe un bănățean, omul politic radical și luptătorul pentru drepturile naționale ale sârbilor Jaša Tomić.⁶³

Consiliului național sârbesc de la Novi Sad, corpul politic central pentru tot spațiul Ungariei de sud, i-a revenit misiunea principală de a pregăti manifestarea voinței politice a sârbilor și a celorlalți slavi din respectivul teritoriu, cu privire la propriul viitor. În urma alegerilor, la care pentru întâia dată au luat parte cu drept de vot și femeile, la 25 noiembrie 1918 la Novi Sad s-a reunit Marea adunare națională a sârbilor, bunievților⁶⁴ și a celorlalți slavi din Banat, Bacica și Barania. Între cei 757 de delegați se numărau 393 de sârbi bănățeni (dintr-aceștia 73 din 35 de localități din teritoriul de astăzi al României).⁶⁵ Adunarea de la Novi Sad a adus hotărârea de dezlipire de Ungaria a regiunilor pe care le reprezenta și alipirea lor la Serbia. Totodată s-a hotărât cu privire la noile organe ale puterii: Marele sfat național pentru Banat, Bacica și Barania și Autoritățile naționale, cu atribuții executive.

În mod similar s-a proclamat și unirea națională a românilor. În conformitate cu instrucțiunile primite de la Consiliul național central din Arad, s-au organizat alegeri pentru Adunarea de la Alba Iulia, stabilită la 1 decembrie 1918. În aceea zi s-au reunit 1228 de delegați din întreaga Transilvanie și din Banat. Adunarea a hotărât unirea acestor regiuni cu România. S-a ales și Marele sfat național precum și un corp executiv (Consiliul dirigent) în frunte cu Iuliu Maniu. La adunarea propriu-zisă au luat parte 321 de bănățeni, dintre ei 52 din 20 de localități ale viitorului Banat iugoslav. Trupele sârbești din Banat nu au împiedicat desfășurarea alegerilor de deputați pentru Adunarea românească, dar românii s-au plâns că unui însemnat număr de delegați nu le-a fost permisă plecarea la Alba Iulia.

Organizarea adunărilor de la Novi Sad și Alba Iulia precum și constituirea organelor de putere sârbești respectiv românești pe teritoriul Ungariei contraveneau hotărârilor de Armistițiu de la Belgrad, care stipulau cu exactitate că administrația civilă urma să rămână în mâinile maghiarilor. Preluarea puterii din mâinile maghiare de către sârbi în Banatul de vest s-a început încă înainte de semnarea Armistițiului de la Belgrad, intensificându-se apoi prin intrarea diviziilor sârbe. La început erau consiliile locale sârbești iar din decembrie 1918 Autoritatea națională pentru Banat, Bacica și Barania a început să-și desemneze candidații proprii pentru

⁶³ Lj. Cerović, *op. cit.*, 386-391

⁶⁴ Bunievți, comunitate de sârbi-croați catolici din Bacica (la Subotica).

⁶⁵ Drago Njegovan, *Prisajedinjenje Srema, Bačke I Baranje Srbiji 1918 / Unificarea la Serbia a regiunilor Srem, Bacica și Banat la 1918*, Novi Sad, 2001, 90-106

administrația locală. Guvernul ungar a protestat în zadar la francezi pentru această încălcare a prevederilor de armistițiu, iar consiliile locale maghiare de prin Banat au încercat prin felurite procedee de obstrucție, precum tănuirea caserilor comunale, să oprească sau măcar încetinească acest proces.⁶⁶

În zona centrală a Banatului, cu orașul Timișoara, situația se prezenta cu totul altfel.⁶⁷ În pofida prezenței armatei sârbe și a ființării consiliilor naționale sârbești, acolo administrația civilă a rămas în mâna Consiliului național bănățean condus de dr. Otto Roth. Roth, ca un politician foarte abil și viclean, de îndată ce-au intrat unitățile sârbești în Timișoara, s-a înfățișat ca un binevoitor al acestora, sugerându-le chiar să-și continue avansarea și în sectorul românesc, pentru a ocupa minele de cărbuni din zona montană. Roth a declarat că interesul său viza păstrarea unității Banatului, chiar și în componența Serbiei mai degrabă decât în România. Comandantul armatei sârbe de la Timișoara, generalul Djordje Djordjević, s-a arătat dispus spre colaborarea cu Roth și Consiliul bănățean, nutrind speranțe că prin intermediul acestuia Serbia și-ar putea afla aderenți printre locuitorii maghiari, germani și evrei. Generalul era conștient că pricipalii competitori pentru Banat erau Regatul Sârb-Croat-Sloven și România iar nu Ungaria; în consecință, o bunăvoință către maghiari, germani și evrei ar putea aduce și o înclinare decisivă a balanței în favoarea sârbilor, în cazul unui plebiscit. O atare orientare a generalului Djordjević avea suportul guvernului de la Belgrad, nu și din partea *Autorității naționale de la Novi Sad*, pentru Banat, Bacica și Baranja [un fel de „Consiliu dirigent” al Voivodinei, n. n.], ceea ce va și cauza mari dificultăți pe viitor.

Autoritatea națională de la Novi Sad a încercat, în cursul lunii decembrie, să-și extindă controlul efectiv pe care îl avea asupra Banatului de vest și în partea centrală a Banatului, prin numirea avocatului Martin Filipon, un carașovean din Uljma, în funcția de mare jupan (comite suprem) al județelor (comitatelor) Caraș și Timiș și totodată de primar al municipiului Timișoara. Generalul Djordjević s-a abținut însă să transpună în fapt această hotărâre, cu argumentația că nu era un lucru bun ca o persoană să îndeplinească atâtea atribuții și că nu era înțelept să fie excluși de la exercițiul puterii maghiarii și germanii în asemenea momente cruciale, ale deciziei cu privire la Banat de la Conferința păcii. Asemănător cugeta și

⁶⁶ T. Milenković, *op. cit.*, 125-127

⁶⁷ Vezi despre „Republica bănățeană” și în *Sârbii din România în secolul XX*, editor Miodrag Milin, Cluj-Napoca, 2012, 15-16; vezi și Drago Njegovan, Miodrag Milin, *Voivodina în octombrie-noiembrie 1918 (Banatul, Bacica, Barania și Sremul – unificarea cu Serbia)*, în „Analele Banatului”, Serie nouă, XXII/2014, comentariul de la nota 45 (volum sub tipar)

Comandamentul francez, îngrijorat de posibile tulburări, cauzate de încălcarea dispozițiilor Armistițiului de la Belgrad. Din partea sa, Autoritatea națională a sesizat că, prin intermediul administrației de pe teren, guvernul Karolyi exercita o continuă propagandă națională și socială, promițând reforma agrară, republica și altele. În disensiunea între generalul Djordjević și Autoritatea națională, guvernul belgrădean și-a susținut comandantul militar, apreciind că dinspre Novi Sad răzbate o politică naționalistă, contraproductivă în situația dată.

La o accentuare a tensiunii dintre generalul Djordjević și Autoritatea națională s-a ajuns spre finele lui decembrie, atunci când generalul a aprobat pregătirile pentru noile alegeri ale Consiliului național bănățean. Cei din Autoritatea națională erau de-a dreptul indignați, căci se așteptau ca militarii să pună capăt existenței consiliului și nu să se preocupe de viitorul acestuia. Au început să curgă acuzații împotriva lui Djordjević, etichetat drept naiv, care a permis să fie păcălit de Roth, în ochii tuturor agent maghiar. Între timp generalul și-a pierdut susținerea de la Belgrad, prevalând nemulțumirea cu munca lui din partea superiorului, voievodul [comandantul suprem n. n.] Petar Bojović. După o serie de momente tensionate din cursul lunii ianuarie, când Roth succesiv și-a depus și apoi retras demisia, Comandamentul suprem al armatei sârbe l-a destituit la începutul lunii februarie pe generalul Djordjević, prevalând mai vechile nemulțumiri față de consecvența acestuia, de a respecta întocmai litera hotărârilor Armistițiului de la Belgrad, tolerând administrația maghiară.⁶⁸

După acest episod s-au creat condiții adecvate pentru transpunerea hotărârilor Autorității naționale: la 20 februarie noul comandant sârb l-a investit în atribuțiile de mare jupan pe Filipon,⁶⁹ funcția de primar la Timișoara fiind cedată germanului Reinhold Heegn. În același timp au fost dizolvate toate Consiliile naționale, inclusiv cel bănățean, care a înaintat o contestație către autoritățile militare franceze. Plângerea a fost însă respinsă și atunci s-a procedat la calea rezistenței în fața schimbării, prin organizarea grevei generale. Greva s-a declanșat în ziua de 21, simultan la Timișoara, Pecs, Subotica și Sombor, de către Partidul social-democrat din Ungaria. Apreciind că motivația era una politică și nu de natură socială, armata sârbă a întrerupt pe cale violentă a doua zi greva. Astfel a luat sfârșit încercarea de menținere a administrației maghiare la Timișoara și în împrejurimi, iar Otto Roth în persoană

⁶⁸ Ilija Petrović, *Voivodina sârbească 1918, (Voivodina sârbească la 1918)*, Novi sad, 1996, 280-283

⁶⁹ Dr. Martin Filipon era și membru al Marelui sfat național al Voivodinei, ales la 25 noiembrie 1918 și reconfirmat la 27 februarie 1919. (Драго Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918*, Друго, допуњено издање, / Drago Njegovan, *Sremul, Banatul, Bacica și Baraniala 1918 – Unificarea cu Serbia*, Ediția a doua, completată, Novi Sad, 2001, 125-127.

s-a adăpostit la Budapesta. Puterea locală a trecut în mâinile sârbilor bănățeni, care au presupus că o astfel de evoluție în teren urma să fie un argument puternic în favoarea delegației sârbe la Conferința păcii.⁷⁰

În preajma Conferinței propriu-zise, care și-a început lucrările în luna ianuarie 1919 la Versailles, au avut loc anumite contacte între reprezentanții diplomați sârbi și români privind soarta Banatului. Primul-ministru Nikola Pašić, în cursul călătoriei sale la Londra de la finele lui noiembrie 1918, s-a întâlnit cu șeful opoziției române Take Ionescu. Au căzut atunci de acord ca extremitatea vestică a Banatului să revină sârbilor, estul românilor, iar cu privire la comitatul Timișoarei [Timișul?!] urma să decidă arbitrajul aliaților. În același timp guvernul român lucra intens pe lângă aliați pentru aplicarea întocmai a prevederilor Acordului de la București; Nikola Pašić l-a trimis la Paris pe emisarul său Pavle Marković tocmai pentru a para această agitație. În chiar ajunul Conferinței păcii la Agenția Serbiei de la București seseau oferte românești, ca Serbia să renunțe la Banat în schimbul asigurărilor pentru o prietenie trainică a celor două țări. Câteodată aceste propuneri erau însoțite și de amenințări deschise cu forța armată. Însuși Brătianu a recunoscut în fața diplomaților sârbi că în baza principiului naționalităților sârbi avea dreptul la o parte a Banatului, dar în baza aceleiași logici și România avea drept de a revendica teritoriile dintre Timok și Morava pe care le populau vlahii. Chiar în cursul drumului la conferință, în ianuarie 1919, Brătianu, aflat în trecere prin Belgrad, s-a întreținut cu președintele guvernului iugoslav Stojan Protić și cu regentul Alexandru. În acele discuții întâia dată s-a pomenit ideea ca România să renunțe la o mică parte din Banat, în hinterlandul Belgradului, încât acest oraș-capitală să se afle protejat din punct de vedere militar.⁷¹

Totuși diplomația nou-creatului stat iugoslav nu s-a arătat dispusă la un aranjament cu românii înaintea Conferinței păcii, așteptările ei la o asigurare a unei mai mari părți a teritoriului bănățean reieșind din presupusa stare de fapt, că Serbia a ieșit acoperită de glorie din Primul război mondial și că a luat sub stăpânire militară părțile Banatului asupra cărora emitea pretenții.⁷² Delegația sârbă la Conferința păcii de la Paris se baza, în privința Banatului, pe conceptul dezvoltat în cursul războiului de guvernul sârb. Definierea mai precisă a liniei de

⁷⁰ T. Milenković, *op. cit.*, 133-138

⁷¹ A. Mitrović, *op. cit.*, 57

⁷² Avându-se în vedere faptul că Regatul sârb-croat-sloven a fost oficial recunoscut de Aliați abia în iunie 1919, delegația la Conferința păcii a contat tot ca delegația Serbiei, deși în componența acesteia se numărau și croați și sloveni. Cedomir Popov, *Od Versaja do Danciga/ De la Versailles la Danzig*, Beograd, 1976, 179

delimitare dintre statul iugoslav și România în partea Banatului a expus-o în fața reprezentanților marilor puteri generalul Petar Pešić, șeful misiunii militare sârbe de pe lângă delegația țării sale la Conferința păcii. Conform acestui proiect, granița urma să meargă la aproximativ 25 km. la est de Biserica Albă, la 30 km. la est de Vârșeț, la 10 km. la vest de Reșița, la 28 km. la est de Timișoara, incluzând și Lipova la Mureș și în aval pe Mureș, până la Tisa. Ca o motivație pentru o asemenea linie, generalul Pešić nu a oferit argumente de natură etnografică ci argumente strategice, ale necesității siguranței militare a Belgradului. Concomitent și românii și-au expus în fața reprezentanților puterilor învingătoare pretențiile lor maximale, cuprinzând Banatul în întregime sa. În solicitarea lor, românii insistau că Banatul reprezintă o unitate geografică și economică, pe când sârbii susțineau că există o divizare naturală între Banatul de munte și cel de câmpie. Reprezentanții britanici, francezi și americani, cu simpatii diferite față de una sau cealaltă țară balcanică, apreciau totuși ca fiind exagerate și pretențiile iugoslave cât și cele românești.⁷³

Un consistent suport intelectual în favoarea pretențiilor delegației iugoslave l-au pus la dispoziție savanții sârbi din componența acesteia: Jovan Cvijić, Aleksandar Belić, Jovan Radonić și Stanoje Stanojević. La solicitarea personală a lui N. Pašić s-a alăturat delegației și Mihailo Pupin, cunoscut om de știință nord-american născut în Banat, despre care se apreciază că, prin prestigiul de care se bucura în rândul americanilor, a contribuit substanțial la succesul promovării proiectului sârbesc. Dintre toți aceștia istoricul Jovan Radonić s-a preocupat cel mai îndeaproape de chestiunile Banatului, elaborând în anul 1915 un memoriu în limba franceză cu privire la Banat. În cursul lucrărilor Conferinței păcii a mai alcătuit câteva memorii, cu intenția de a întări argumentele istoriografice ale pretențiilor iugoslave. Fără a tăgădui faptul că în acea vreme populația Banatului era etnic diversificată, Radonić susținea că populația sârbească era mai veche decât cea românească, care ar fi imigrat în Banat ulterior. De asemenea, a negat faptul că populația românească ar fi fost una străveche a regiunii, ținând cont de faptul că românii se revendicau ca urmași ai romanilor. Revendicările iugoslave pentru întreg Banatul Radonić le-a susținut prin scrierile sale cu argumente etnico-istorice, geografice, dar și de natură economică și a dispunerii căilor de comunicație. Finalmente, nu uita să facă și o comparație între contribuția militară a Regatului Serbiei și cea a Regatului

⁷³ A. Mitrović, *op. cit.*, 6-7

României la victoria Antantei în războiul recent încheiat. În privința graniței sugerate, ideile profesorului Radonić se identificau întru totul cu cele ale generalului Pešić.⁷⁴

Foarte bine pregătit cu privire la Banat s-a dovedit și șeful delegației Regatului SCS la Conferința păcii, președintele încununat cu laurii victoriei în război al Guvernului Serbiei Nikola Pašić. După însemnările rămase din moștenirea sa se poate observa că era conștient asupra faptului că Banatul trebuia divizat cu românii, în sensul că României să-i revină partea de est, de la munte iar Regatului SCS partea de vest, de câmpie. Apreciind că separarea nu trebuie să aibă în vedere doar criteriul situației etnice la zi ci și evoluția ei istorică, Pašić s-a referit și la necesitățile strategice ale apărării graniței terestre. De aceea a insistat ca granița sârbo-română să nu meargă prin câmpia bănățeană ci să urmărească lanțul muntos din estul Banatului. Principiul de bază al separării cu România în opinia lui Pašić era acela al compromisului în câștigul viitorului pentru ambele țări, fapt sesizabil și din însemnările sale: “Separarea noastră în Banat cu România trebuie să fie bazată pe un asemenea temei încât să rămână pe vecie și de neschimbat. De când ne știm în istorie nu a fost niciodată război între aceste două popoare vecine. La separarea cu România ne dorim ca această bună vecinătate să se păstreze și să rămână veșnică și de neclintit. Și din acest motiv înainte de a se porni la trasarea graniței dintre aceste două popoare, trebuie să ne conducem pe considerentele de a fi păstrate interesele actuale și de viitor ale unuia cât și ale celuilalt popor”.⁷⁵

Curios este faptul că cel mai ambițios proiect în privința graniței din Banat din partea delegației iugoslave aparținea etnologului sloven Niko Županić. Linia trasată de el pornea de la Orșova, incluzând “Muntelegrul bănățean”, regiunea Carașovei, apoi trecea între Lugoj și Timișoara, ieșind la Mureș. Prin urmare Županić includea în teritoriul iugoslav și o bună parte din Banatul de munte, ceea ce nu era cazul la ceilalți membri ai delegației, deși erau sârbi. Grgur Jakšić,⁷⁶ deși nu fusese inclus ca expert în delegația iugoslavă ci doar ca membru al secției de presă (alături de unicul bănățean prezent în delegația sârbă – Vasa Stajić⁷⁷) și-a expus propriul proiect de separare în Banat. Aceasta, la insistențele lui Jovan Cvijić,⁷⁸ care era la curent cu scrierile lui Jakšić; în speță, încă în 1915 el publicase la Paris broșura *Le Banat*.

⁷⁴ *Ibidem*, 11-13

⁷⁵ *Ibidem*, 23

⁷⁶ Istoric sârb al relațiilor internaționale, exponent al istoriografiei belgradene din prima jumătate a secolului XX.

⁷⁷ Istoric din Voivodina, afirmat alături de Jaša Tomić în evenimentele unioniste de la Novi Sad, din 1918.

⁷⁸ Etnolog al spațiului balcanic de renume european, profesor la Sorbona; studiul său *La Peninsule Balcanique – une géographie humaine*, Paris, 1918, lăsând o impresie trainică, pro-iugoslavă, asupra delegațiilor la Conferința păcii.

Linia avansată de Jakšić era și cea mai modestă [din perspectivă iugoslavă, n. n.] și lăsa Timișoara în seama României.⁷⁹

Toate aceste proiecte trebuiau puse în consens la ședințele de lucru ale delegației iugoslave la Conferința păcii. Aceste întruniri puteau să fie și furtunoase, având în vedere antagonismele existente deja dintre sârbi și membri croați (Josip Smolaka și Ante Trumbić) ai delegației. Delegații croați insistau ca la separare să prevaleze principiul de naționalitate și nicidecum interesul strategic. Astfel, Smolaka susținea că pretențiile în Banat erau exagerate și ele depășeau cadrul spațiului etnic sârbesc. S-a impus însă opinia de autoritate a lui Nikola Pašić care, spre deosebire de alte ținuturi în discuție, în cazul Banatului nu s-a arătat dispus să-și revizuiască major opiniile. Afirmând că partea în dispută a Banatului din punct de vedere etnic nu se arată a fi pe deplin sârbească, dar nu este nici românească, pe lângă faptul ignorării intereselor germanilor și maghiarilor bănățeni, ca națiuni învinse, Pašić a insistat ca cea mai justă să fie împărțirea Banatului în așa fel încât partea de câmpie să revină Regatului SCS, iar partea montană României. La finele lunii ianuarie 1919, fără mari neînțelegeri, delegația iugoslavă și-a însușit vederile lui Pašić. Totuși, proiectul oficial și ultim al acesteia de separare era mai modest decât cele precedente, prevăzând ca granița dla Dunăre să meargă înspre Arad și nu înspre Lipova.

Constituind doar o parte din șirul de probleme teritoriale ce stăteau spre soluționare în fața Conferinței păcii, disputa iugoslavo – română în jurul Banatului a început să îngrijoreze puterile învingătoare. Era vorba de două țări aliate dar în același timp și cu armatele aliniate spre o confruntare. Motiv pentru care și Consiliul suprem al conferinței de pace s-a decis pentru un pas mai puțin obișnuit: cele două delegații au fost invitate să-și confrunte pozițiile într-o ședință comună. La 31 ianuarie 1919, în ședința Consiliului suprem, în fața președintelui american Wilson, a premierului britanic Lloyd George, a prim-ministrului francez Clemenceau, a ministrului italian Orlando și a delegaților japonezi s-au înfățișat Pašić și Ionel Brătianu, secundați de cei mai apropiați colaboratori. Fusese stabilit ca cele două părți antagonice să se adreseze cu propriile argumente în fața reprezentanților celor Mari și apoi să se retragă. Primul și-a susținut pledoaria Brătianu, expunând într-un memorandum pozițiile românești, care se întemeiau cu precădere pe autoritatea Acordului de la București, apoi argumentele etnografice și geografice în slujba tezei proprii, cae a unității de nedivizat a

⁷⁹ A. Mitrović, *op. cit.*, 27-28

Banatului întreg. A adus în discuție și “chestiunea valahă”, ca o contrapondere a pretențiilor sârbești în Banat; deși solicitase întregul spațiu încadrat prin Dunăre, Mureș și Tisa, lăsase o posibilitate de compromis în privința hinterlandului pentru Belgrad.

După Brătianu au urmat delegații iugoslavi, care însă nu au adus un memorandum pregătit dinainte ci Pašić, Trumbić și Milenko Vesnić (ministrul sârb la Paris) s-au adresat spontan conferinței. Au evidențiat de îndată că, spre deosebire de români care se țineau de acorduri secrete, ei în privința Banatului invocau cu exclusivitate principiul autodeterminării naționale, fapt ce a lăsat impresie asupra delegaților americani. Apoi au apelat și la legăturile istorice ale Banatului cu Serbia (comparându-le cu cele dintre Ile de France și Franța ori Toscana și Italia), fără de a ignora menționarea importanței Banatului pentru siguranța Văii Moravei.⁸⁰ Memorandul delegației sârbe a fost definitivat abia câteva zile mai târziu și depus în fața reprezentanților celor Mari. Cuprindea o motivație amplă a cunoscutelor poziții și revendicări, cu amendamentul că, alături de principiul de naționalitate a fost mult accentuat principiul strategic. Ca dovadă [în propria viziune!] a pretențiilor modeste din partea delegației sârbe, au fost înfățișate date ce duceau spre concluzia că, după compoziția etnică a populației sârbe și a altor populații slave, Regatul SCS era îndreptățit să revendice și Banatul de răsărit, - dar nu o face aceasta. Linia finală a revendicărilor delegației sârbe era mai modestă decât precedentele și nu atingea Lipova cu împrejurimile. În esență, linia propusă mergea de la Dunăre, cumva pe la est de Moldova Veche, până la Mureș, la sud de Arad [Aradul Nou?], incluzând Biserica Albă, Vârșeț, Kikinda Mare și Timișoara.

În privința argumentelor expuse de ambele părți în fața Alianților, acestea mărturiseau despre deplinul antagonism al celor două delegații privind Banatul, sub toate aspectele, cu excepția unuia singur: și iugoslavii și românii au respins posibilitatea ca și maghiarii, ca națiune înfrântă, să fie, cât de cât, consultați în privința destinului acestui teritoriu.⁸¹

Zilele următoare românii au prezentat în fața oamenilor de stat ai aliaților revendicările privind Dobrogea, Transilvania, Bucovina și Basarabia. Absența la aceste ședințe a delegaților sârbi a fost exploatată de Brătianu pentru a obține retragerea trupelor sârbe din Banat,

⁸⁰ Prin Valea Moravei se derulase ofensiva ultimă, sârbo-franceză (a frontului de la Salonic) din toamna lui 1918, care a scos Bulgaria și apoi Austro-Ungaria din război, grăbind decisiv armistițiul.

⁸¹ De asemenea se aprecia că germanii bănățeni, despărțiți geografic de țara de origine, nu erau în poziția de a emite vreo pretenție. Totuși, din inițiativa germanilor bănățeni, în primăvara lui 1920 s-a înaintat la Conferință o propunere, privind crearea Republicii bănățene independente, care pe lângă Banat să înglobeze și Bacica, având astfel 2 350 000 de locuitori. Această idee însă nu a întrunit o audiență mai largă la Conferință. A. Mitrović, *op. cit.*, 49

acuzându-le de diferite abuzuri. Lloyd George a respins însă discuția despre Banat în absența delegaților sârbi, astfel că această chestiune a fost încredințată unei comisii special constituite, spre a cerceta problemele granițelor celor noi românești. În cursul lunii februarie reprezentanții români și sârbi au avut mai multe oportunități de a-și expune argumentele în fața acestei comisii. În acele zile s-a formulat din partea delegației sârbești idea ca zona centrală, disputată, a Banatului (cuprinzând orașul Timișoara) să opteze, printr-un plebiscit, la care din cele două state cointeresate să revină. Argumentele românești, Acordul de la București și populația valahă din Serbia, au fost combătute prin teza că acordul secret a fost anulat prin capitularea românescă [de la Buftea-București] iar vlahii timoceni “nici nu sunt și nici nu doreau să devină parte a națiunii române”.⁸²

În cursul lunii martie 1919, ca răspus la știrile alarmante că României urma să-i revină nu numai Timișoara, ci și Vârșețul, Kikinda și Biserica Albă, reprezentanții iugoslavi și-au intensificat activitatea, pentru a-și convinge colegii străini să renunțe la o asemenea decizie, argumentând cu numărul mare de voluntari provenind din aceste locuri înrolați în armata sârbă în decursul războiului.⁸³ Cu privire la viitorul Banatului s-a exprimat și Marea adunare națională pentru Banat, Bacica și Barania, la a doua sesiune a acesteia, în 27 februarie 1919, când s-a emis o nouă revendicare la Conferința păcii, privind unirea acestor regiuni cu Serbia. Plebiscitul pentru Timișoara a fost solicitat oficial, să fie la 2 aprilie.

În cele din urmă Comisia de experți a conferinței a hotărât, la 6 aprilie ca Banatul să fie împărțit, Biserica Albă, Vârșețul și Kikinda să revină Regatului SCR, Timișoara și Banatul de vest României, iar Seghedinul și împrejurimile să rămână Ungariei. Cu această soluție finală delegația sârbă s-a arătat în cele din urmă mulțumită, avându-se în vedere temerile că pierderile în Banat puteau fi și mai mari. Încercarea cu plebiscitul la Timișoara⁸⁴ nu a dat roade; aceasta însă nu a afectat mulțumirea iugoslavilor, îngrijorați în primul rand să nu piardă și mai mult, urmare a intervenției românești împotriva guvernului lui Bela Kun, care a preluat la Budapesta puterea în cursul lunii martie, introducând regimul comunist.⁸⁵

Delegația sârbă a încercat, la 18 mai, printr-o intervenție la Clemanceau, președintele Conferinței păcii, să deschidă din nou problemele graniței, printre acestea și problema

⁸² A. Mitrović, *op. cit.*, 99

⁸³ M. Milin, *Voluntari sârbi pe frontul românesc...* 439-453

⁸⁴ În condițiile deloc lipsite de importanță, ale prezenței militare sârbe pe teren. [n. n. M. Milin]

⁸⁵ A. Mitrović, *op. cit.*, 117

Banatului. Apoi s-a adresat din nou Comisiei de trasare a frontierei, cerând o anume corecție a liniei de demarcație, spre a se asigura calea ferată Biserica Albă – Vârșeț – Kikinda Mare. Chestiunea Banatului a fost adusă în discuție acele zile și legat de eventuale compensații reciproce ale Bulgariei, României și Regatului SCS. Reprezentanții marilor puteri au avut în gând să se facă concesii românilor în Banat, ca ei la rândul lor să le facă față de bulgari în privința Dobrogei iar Bulgaria să cedeze la rândul acesteia Vidinul Regatului SCS. Însă nu s-a ales nimic din toate acestea. Adunarea miniștrilor de externe ai marilor puteri a acceptat, la 23 mai, granița în forma neschimbată, conform propunerii inițiale din partea Comisiei de experți.⁸⁶

În același timp se derula în paralel și “războiul propagandistic” din paginile presei sârbe, române și chiar a celei aliate. În cursul lunii mai s-au ținut mai multe adunări în România care cereau, sub amenințarea cu război, retragerea urgentă a armatei sârbe din Banat. S-au înrolat și voluntari pentru alungarea sârbilor din Banat, iar guvernul roman a făcut cunoscut protestul său oficial la Legația Serbiei din București, pentru presupuse focuri de armă trase asupra grănicerilor români de pe malul opus al Dunării. Guvernul SCS însuși se aștepta, dacă nu la un atac, atunci la o provocare din partea armatei române, pentru care era decis să riposteze. Veneau informații dinspre țările aliate că Brătianu s-a decis pentru război, care erau și temperate cu afirmații că puterile învingătoare nu vor permite declanșarea unui asemenea conflict. Deși Brătianu amenința că nu va semna acordul de pace dacă România nu primea întregul Banat, se pare că erau prezente și semnele de îngrijorare față de o posibilă intervenție bulgărească, în cazul unui război sârbo-român.⁸⁷

Pe sectorul în dispută încă al Banatului s-au produs diferite incidente. Astfel, la 19 iunie autoritatea românească a închis barajul de la canalul de lângă Lugoj [Coștei], fapt ce a determinat întreruperea scurgerii apei din Timiș în Bega, cauzând întreruperea curentului electric și a alimentării cu apă la Timișoara, aflată încă sub autoritate sârbească.⁸⁸ Din acest motiv și delegația sârbă a intervenit la 1 iulie, solicitând ca autoritatea provizorie de la Lugoj să fie transferată din mâinile armatei române în ale trupelor franceze, spre a se evita incidentele similare pe viitor. În acele momente era de actualitate și chestiunea participării armatei

⁸⁶ *Ibidem*, 144

⁸⁷ *Ibidem*, 190-191

⁸⁸ Sursele românești prezintă acest incident ca o modalitate de a stopa navigația barjelor în aval pe Bega și implicit vandalizarea resurselor de la Timișoara de către armata sârbă în retragere. [Obs. M. Milin]

iugoslave în intervenția armată împotriva Ungariei, lucru folosit de delegația sârbă pentru a solicita corecții la graniță, printre ele și în Banat. Împotriva comuniștilor unguri au intervenit însă, în iulie 1919, românii, care în august au ocupat chiar Budapesta și aici au rămas următoarele trei luni, făcând astfel jocul contrarevoluției ungare și permițându-i amiralului Miklos Horthi să-și consolideze propria autoritate.

În vara anului 1919 s-a intensificat și activitatea petiționistă, din acele ținuturi pe care Conferința păcii nu le prevăzuse să țină de Regatul SCS, și care cereau tocmai acest lucru. Atunci și un grup de 10 sârbi bănățeni s-au deplasat la Paris aducând în fața Conferinței păcii rezoluțiile adunărilor populare care cereau ca și Clisura, “Munteneșul bănățean” și orașul Timișoara să fie atașate Regatului SCS. Între petițiile care în vara lui 1919 soseau la Paris, în afară de cele sârbești, erau și unele semnate de slovaci și de alți slavi bănățeni. Sprijinindu-se pe aceste documente, care fără îndoială au fost adunate la un loc cu grijă, precum și pe presupusa convingere că germanii, maghiarii și poate chiar și românii timișoreni ar fi votat pentru alipirea la Regatul SCS, la 11 iulie delegația sârbă a cerut din nou din partea Conferinței păcii organizarea plebiscitului în ținutul Timișoarei, apelând la aplicarea principiului autodeterminării naționale. S-a propus și constituirea unei comisii internaționale, care să ia act de starea de spirit a populației locale.⁸⁹

La fel, de aceleași metode și în aceeași vreme, a făcut uz și partea românească. În vara lui 1919 un grup de slovaci a adresat o telegramă către Eduard Beneš, ministrul cehoslovac al afacerilor externe și participant la Conferința păcii, prin care se cerea recunoașterea hotărârilor de la Alba Iulia. La adunarea din 10 august de la Timișoara germanii bănățeni au adoptat o declarație prin care își exprimau dorința de a trăi în România și au depus-o în fața Conferinței păcii.⁹⁰ Germanii se numărau însă și printre participanții la întrunirile orchestrate de sârbi. Petiții la masa Conferinței au adresat și maghiarii bănățeni, care și ei cereau un plebiscit, în care populația Banatului să-și poată exprima liber apartenența către una din țările din regiune – și nu doar să aleagă între Regatul SCS și România. Acest “război petiționar” va continua și pe mai departe, iar petițiile de regulă curgeau tocmai din acele ținuturi care erau atunci la ordinea de zi a Conferinței.

⁸⁹ A. Mitrović, *op. cit.*, 280

⁹⁰ Șt. Pascu, *op. cit.*, 261

În pofida tuturor eforturilor delegației sârbe la Paris, la mijlocul lui iulie Franchet d'Esperey a dat ordin ca armata sârbă să evacueze Banatul, pe aliniamentul stabilit ca fiind definitiv din partea Consiliului conferinței. Partea iugoslavă a târăgănat și a protestat, conștientă fiind că retragerea armatei însemna și risipirea oricărei noi șanse de rectificări pe graniță. În ajunul evacuării propriu-zise armata a ridicat cu sine și anumite utilaje industriale, a cărat vite și altele asemenea, fapt de care s-a convins și personal însuși d'Esperay cu prilejul vizitei la Timișoara. Asemenea procedee au iscat o nemulțumire a puterilor aliatae și cu atât mai mult din partea timișorenilor, ceea ce a dat noi motive de îngrijorare părții iugoslave, în sensul că un eventual plebiscit s-ar fi sfârșit rău pe seama ei. Din teren soseau zvonuri despre nemulțumirile sârbilor locali și ale ostașilor și ofițerilor sârbi, al căror comandant chiar încerca să facă apel la rezistența armată. La adunarea de la Madoș s-a adoptat și o rezoluție a sârbilor și a croaților, prin care-și făceau cunoscută hotărârea de a se împotrivi românilor, chiar și cu armele. La urmă însă, pe 28 iulie unitățile sârbești au evacuat Timișoara și împrejurimile, înlocuite fiind de francezi și apoi și de români.⁹¹

Consiliul suprem al Conferinței păcii a adus hotărârea definitivă în chestiunea Banatului la 1 august 1919. Avea în față propunera Comisiei experților, datată la 25 iulie, care însă a ignorat cu totul solicitările sârbești de revizuire a graniței, exceptând partea de extremitate nordică a Banatului. Sub argumentația că autoritățile ungare îi maltratau pe sârbi locali, s-au cerut câteva sate din jurul Seghedinului, fapt asupra căruia comisia urma să se pronunțe ulterior.

Prin adoptarea propunerilor Comisiei de experți din partea Consiliului suprem, s-a dus pe apa sâmbetei angajarea de mai multe luni de zile a delegației sârbe. Aceasta de acum nici nu a mai încercat să dobândească vreo rectificare teritorială către români, temându-se ca ei, în urma intervenției de succes împotriva comuniștilor unguri, să nu întoarcă armele și spre Banat. Că partea românească era ferm hotărâtă să intervină militar în Banat a confirmat-o și Take Ionescu în fața reprezentantului diplomatic sârb la București. Regatul SCS avea temeri de un atac combinat bulgaro – roman și în consecință a ridicat problema conduitei Cehoslovaciei și a Greciei la un asemenea caz, avertizând și Conferința păcii cu privire la propaganda românească și zăngănitul cu armele înspre Banat. De complexitatea situației au devenit conștienți și francezii, care au liniștit Belgradul prin sentința că un eventual atac românesc ar fi fost apreciat

⁹¹ A. Mitrović, *op. cit.*, 171

ca o răzvrătire împotriva Conferinței păcii. În cursul lunii septembrie s-au produs și incidente armate la linia de demarcație, rapoarte despre maltratări ale sârbilor la Timișoara, observându-se și o concentrare de trupe de ambele părți. Pericolul de război din cauza Banatului, pe care Regatul SCS era hotărât să-l apere cu orice preț, a fost eliminat odată cu căderea guvernului lui Brătianu.⁹²

Noul guvern românesc, cu Vaida-Voievod în frunte, a adoptat o politică împăciuitoare față de guvernul iugoslav și deja în noiembrie și-a arătat disponibilitatea la compromisul în chestiunea Banatului. Totuși, în urma tuturor încercărilor și amenințărilor de conflict armat, delegația sârbă s-a arătat suficient de mulțumită cu ceea ce a dobândit, abandonând chiar și cauza satelor sârbești Sirig, Sfântul Ivan cel Nou și Deska din Banatul de nord aflate în Ungaria, căci se temea că o nouă deschidere a problemelor teritoriale ar putea amenința și celelalte câștiguri izbândite. La urmă, în 4 iunie 1920, în palatul Trianon s-a semnat Acordul de pace cu Ungaria, prin care în mod definitiv s-a închis problema Banatului, toate cele trei părți rămânând și cu mai multe sau mai puține ambiții neîmplinite. Regatului SCS i-au revenit din Banat 9 mii de km², României de două ori pe atâta iar Ungariei o suprafață simbolică, de 271 km². Amendată cu mici rectificări, produse în prima jumătate a anilor 20 ai secolului XX, împărțirea Banatului, așa cum a fost efectuată cu aproape un veac în urmă, este actuală și în ziua de astăzi.

(Traducere și adaptare din limba sârbă: Andrei Milin și Miodrag Milin)

A SERBIAN HISTORIOGRAPHICAL VIEW ON THE BANAT QUESTION

(1914 – 1920)

(Abstract)

Keywords: *Banat, Hungary, Romania, Serbia*

The 1914 – 1920 period represents a time of historical unstable balance for the future of Banat. The military operations, followed by more or less obscure diplomatic games and finally

⁹² A. Mitrović, *op. cit.*, 191-194

by difficult pourparles at the Peace Conference decided, for long time ago, the future destiny for this multinational region. Until recent days the Serbian, Romanian or Hungarian historiography studied the question of the Banat exclusively through the lights of its own national past. The duty for generations to come of historians is to overcome such limits, in behalfe of a exhaustive projection over the past of the entire region. A major obstacle for the fulfilment of such an expectation are the lock of mutual knowledge of three mentioned historiographies, suggestively proved by the absence of translated major works in the neighbouring languages. That is also the opinion of the author in case; He hopes his present text will be a beginning, a modest contribution to the process of a study in common of the history of Banat.

ORGANIZAREA MILITARĂ ÎN BANATUL MEDIEVAL, SECOLUL AL XV-LEA

Kósa Alexandru

Cuvinte cheie: *Ioan de Hunedoara, cavalerie, Pavel Chinezu, otomani, campanii militare.*

Armamentul armatei medievale din Banat

Zonă de graniță a regatului feudal maghiar, Banatul a fost o zonă strategică care avea menirea să pună stavilă expansiunii otomane începând cu ultima parte a sec. al XIV-lea. În timpul regelui Carol Robert de Anjou (1304 – 1342), Banatul devine un centru important în cadrul regatului, apogeul politic fiind atins în perioada 1315 – 1323 atunci când Timișoara devine reședința regelui angevin, iar aici vin reprezentanți ai tuturor caselor regale europene.

Comitatul Timiș, prin cetatea Timișoarei, devine astfel centrul politic, militar și economic al întregului Banat. De aici pleacă și expediția regelui Carol Robert împotriva domnului muntean Basarab I în 1330. Din acest moment până la fatidicul an 1552, cetatea Timișoarei este punctul de întâlnire și de plecare a trupelor regale maghiare împotriva turcilor otomani aflați fie la sud de Dunăre fie în Țara Românească.

Armata feudală maghiară era una tipică acelei perioade de timp bazându-se pe nobili și pe iobagii acestora, fiind organizată pe baza sistemului banderial generalizat de regele Carol Robert de Anjou și apoi în special de Ludovic de Anjou⁹³. Ușor își fac intrarea în armată și mercenarii, luptători de profesie, care luptau pentru bani, faimă, pradă și glorie. O dată cu accentuarea pericolului otoman pe linia Dunării și după înfrângerea rușinoasă din 1396 de la Nicopole, regele Sigismund de Luxemburg (1387 – 1437) întrunește dieta regatului Ungar la Timișoara în perioada 25 octombrie – 25 noiembrie 1397 unde adoptă un nou regulament militar, iar mai apoi în ianuarie 1427 același rege, după o altă dietă, emite un alt regulament militar formulat în 9 articole.

Dieta regatului Ungar de la Timișoara din 25 oct. – 25. noi. 1397 stabilește introducerea serviciului militar obligatoriu și alocarea unor importante sume de bani pentru organizarea

⁹³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei, vol. IV*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 272.

sistemului defensiv dunărean. Elementul de maximă însemnătate l-a constituit lărgirea cadrului de participare la luptele antiotomane⁹⁴.

Introducerea serviciului militar obligatoriu însemna sarcini militare pentru nobili, cler și țărani. Fiecare nobil trebuia să vină la oaste cu un om, iar cei aflați în indiviziune trebuiau să vină personal. Nobilul care avea mai mulți iobagi trebuia să trimită câte unul la fiecare 20. Jumătate din veniturile nobilului trebuiau să fie folosite pentru lupte. Dărilor regale trebuiau date în produse. Dacă nobilul nu participă la oaste, atunci el trebuia să trimită doi iobagi în loc, iar dacă nu trimitea nici un iobag atunci trebuia să plătească câte un galben pentru fiecare iobag. Nobilul care nu avea iobagi și nu participa, trebuia să plătească câte 3 mărci⁹⁵.

În perioada 1404 – 1426, Filippo Scolari este comite de Timiș și al tuturor comitatelor bănățene și are drept obiectiv întărirea și apărarea liniei Dunării. Sub stricta sa conducere, armata bănățeană s-a integrat perfect în mecanismul armatei regale maghiare, dar chiar înainte de moartea acestuia în decembrie 1426, prin dieta de la Lipova, regele Sigismund pregătea noi măsuri militare. Acestea au fost redactate sub forma unui nou regulament militar ce a fost emis în luna ianuarie 1427⁹⁶.

Decretul militar era alcătuit din 9 articole care prevedeau obligațiile militare, dar și ordinea în interiorul armatei în marș sau la cazare. Dacă ordinea și disciplina nu erau respectate iar ostașii recurgeau la abuzuri de tot felul, pedepsele erau foarte aspre și se mergea chiar până la aplicarea pedepsei capitale. Din nou se reamintește de dărilor în produse, în animale și în bani, pentru a susține campaniile militare⁹⁷.

Acest decret militar a stat la baza organizării armatei feudale maghiare, din care făcea parte și armata bănățeană. Aceasta beneficia de toate dotările tehnice ale vremii fiind la fel de bine echipată ca întreaga armată regală. Cel care a reușit impunerea decretului militar și a transformat armata bănățeană într-una de elită a fost comitele de Timiș, Ioan de Hunedoara (1440 – 1456) care a mai ocupat și funcțiile de Ban al Severinului din 1438, voievod al Transilvaniei (1441 – 1456), regent al Ungariei (1446 – 1452) și căpitan general al armatei

⁹⁴ Ioan Hațegan, *Filippo Scolari – Un condotier Italian pe meleaguri dunărene*, Edit. Mirton, Timișoara, 1997, p. 8.

⁹⁵ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *Cronologia Banatului, vol. II/1, Banatul între 934 – 1552 – Repere cronologice. Selecție de texte și date*, Edit. Banatul, Art Press, Timișoara, 2007, p. 146.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 189.

⁹⁷ *Ibidem*, György Fejér, *Codex diplomaticus hungariae ecclesiasticus ac civilis, tomul X, vol. VI (1418 – 1428)*, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1844, p. 878 – 884.

regatului din 1453. Ioan de Hunedoara a îmbunătățit și a adaptat la necesitățile vremii regulamentele militare emise de regele Sigismund de Luxemburg.

Ioan de Hunedoara și-a construit sistemul defensiv pe cnezimea românească, pe oastea cnezială și voievodală. Această oaste cnezială și voievodală era organizată pe unitățile politico – administrative proprii românilor, districtele. Făcea parte din oastea voivodului Transilvaniei, dar ca unitate aparte⁹⁸.

Tot comitele de Timiș introduce în armata sa armele de foc sub formă de tunuri rudimentare (bombarde) care trăgeau cu ghiulele de piatră, fier sau plumb și tot acum un rol major în strategia de luptă o au carele de luptă⁹⁹.

Deoarece în perioada sa, armata regatului Ungar a repurtat cele mai răsunătoare victorii împotriva turcilor, în acest studiu vom analiza armamentul armatei medievale din Banat din vremea conducerii lui Ioan de Hunedoara.

Armata sa era alcătuită din mercenari, miliții populare, milițiile nobilimii comitatense, cruciați, voluntari balcanici, unii magnați cu banderile lor de cavalerie grea, dar baza armatei sale era constituită de elementul românesc din toate cele trei țări române. Această armată era mai disciplinată și mai mobilă. În sistemul său militar cavaleria grea avea în continuare un rol important, dar acum el introduce și infanteria, care era dotată cu arme de foc și cu arme albe. Sistemul de atac al lui Ioan de Hunedoara punea accent pe cavaleria ușoară și pe pedestrimă, deoarece acestea aveau libertate de mișcare și puteau întreprinde acțiuni de învăluire și de întoarcere. Acțiunile lor erau susținute de artileria de câmp, iar spatele armatelor era protejat de tabăra de care de tip husit (Wagenburg)¹⁰⁰.

Din punctul de vedere al organizării pe arme, oastea lui Ioan de Hunedoara era formată din: cavalerie (grea și ușoară), infanterie (pedestrași), artilerie, unități fluviale, carele de luptă și meșterii geniști¹⁰¹.

I) a) Cavaleria grea (cuiasată), era cea mai importantă și era formată din călăreți cu armură grea. Aceasta era alcătuită din reprezentanți ai nobilimii mici și mijlocii, unii magnați-

⁹⁸ Ștefan Pascu, *op. cit.*, 245.

⁹⁹ Academia Română, Secția de Științe istorice și arheologie, *Istoria Românilor, vol. IV, De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, Edit. Enciclopedică, București, 2001, p. 245.

¹⁰⁰ Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Militară, București, 1974, p. 58-59.

¹⁰¹ Ibidem, p. 72; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 276-277.

soldați dar și din mercenari. Era folosită în toate teatrele de operații atât interne cât și peste hotare. Era organizată pe banderii. Era dotată cu spadă cu două tășuri, scut, lance, buzdugan. Luptătorul dar și calul purtau echipamentul de protecție – armura (cuirasă). Cavaleria grea avea o mare putere de izbire și penetrare a armatei inamice, dar greutatea mare a cuiraselor îi reducea simțitor mobilitatea¹⁰².

Armura din plăci a cavalerului era cea mai rezistentă și cântărea peste 20 kg. Această armură era de preferat armurii din zale, deoarece aceasta singură putea cântări 14 kg. Un cavaler echipat în armură din plăci avea mobilitate și putea încăleca ușor. Pe sub armură cavalerul purta o haină căptușită ce avea bucăți de zale cusute la subsoară și în alte locuri, pentru a proteja zonele unde existau spații libere între plăci. Multe din părțile principale ale unei armuri din plăci, erau compuse din bucăți mai mici de metal care erau unite prin legături flexibile din piele sau nituri glisante. Armura uni cavaler era compusă din: coif, acoperitor pentru gât, pieptar de zale, armură pentru umăr și braț, armură pentru cot și sub-braț, armură pentru antebraț, mănușă, cuirasă pentru coapse, platoșă pentru picioare, apărătoare pentru pulpe, armură pentru laba piciorului prevăzută cu pinteni¹⁰³.

În luptă cavalerii foloseau mai întâi lancea care era lungă și grea și putea ucide un om dintr-o lovitură. După atac cavalerul arunca lancea și folosea sabia cu două tășuri care era folosită pentru lovituri de tăiere și retezare. În timpul luptei cavalerii se protejau cu ajutorul scutului pe care era pictat blazonul familiei din care proveneau. Atunci când lupta ca și pedestraș, cavalerul deseori folosea buzduganul sau îmblăcie atacând capul adversarului. Cavalerul mai deținea și un pumnal¹⁰⁴.

b) Cavaleria ușoară, era formată din nobilimea mică maghiară, iazigi, cumani, secui, cnejii români, husari sârbi. Era organizată în banderii nobiliare comitatense. În comparație cu cavaleria grea, cavaleria ușoară avea echipament obișnuit, iar ca armament era înzestrată cu armament alb atât pentru lupta în depărtare (arc și săgeți) cât și pentru lupta corp la corp (lance, scut, sabie, topor de luptă, buzdugan)¹⁰⁵.

Cavaleria ușoară dispunea de o sabie dreaptă ungiurească, sau una curbată de tip oriental. Săbiile drepte aveau rolul de a împunge adversarul și de a străpunge cuirasele cavaleriei grele

¹⁰² Ibidem, p. 72-73.

¹⁰³ Philip Brooks, *Cavaleri și castele*, Edit. Teora, București, 2003, p. 22-23.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 20-21.

¹⁰⁵ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 73.

la locurile de articulație, iar săbiile curbate erau folosite pentru lovire și tăiere¹⁰⁶. Pentru cai, această cavalerie folosea un harnașament format din zăbale, șei și scări mult mai ușoare decât la cavaleria cuirasată.

Cavaleria ușoară ar fi dispus și de arme de foc precum archebuza care trăgea cu pietre și bile de plumb și alte arme de foc individuale. Chiar dacă nu avea aceeași forță de penetrare precum cavaleria cuirasată, cavaleria ușoară era mult mai mobilă având o mare capacitate de manevră¹⁰⁷.

II) Infanteria (pedestrimea), era cea mai însemnată și numeric și ca participare la lupte. Era alcătuită din mercenari, miliții populare, iar în unele cazuri din cruciați și voluntari. În afară de mercenari, care reprezentau cadrele permanente, infanteria era recrutată la începutul expedițiilor, iar rândurile ei se completau în cursul campaniei, pe măsura necesităților.

La rândul ei infanteria se împărțea în două, în funcție de genul de armament pe care îl avea în dotare, în infanterie grea și infanterie ușoară¹⁰⁸.

Infanteria grea, era alcătuită din ostași înarmați cu scuturi de diferite forme, săbii scurte, căști de fier, echipați cu platoșă din zale ușoare.

Infanteria ușoară, era compusă din lăncieri sau sulițași, auxiliari, arcași sau săgetași, înarmați cu arcuri și săgeți, apoi din ostași înarmați cu o armă de foc individuală și arbaletieri¹⁰⁹.

Arma de foc manuală (bombarda sau *pixalis manualis*) era purtată în mână, iar atunci când se utiliza, era fixată pe o furcă și apoi se trăgea.

În luptă mai întâi intra infanteria grea urmată apoi de cea ușoară. Infanteria grea avea o putere de izbire mai mare, dar infanteria ușoară avea o putere mai mare de foc și posibilitatea luptei la distanță.

Armele de foc portative, archebuzele, aveau țevi cilindrice și o lungime de 427 mm, cu un calibru de aproximativ 15 mm, iar altele mai mari, muschetele, aveau calibrul de 20-30 mm cu o țevă ce în timp a ajuns la 600 mm. Țintirea cu aceste arme de foc era imprecisă, trăgeau pe o distanță de 100 – 200 m, se încăreau pe la gură cu pietre sau plumb și se aprindeau cu un

¹⁰⁶ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 281.

¹⁰⁷ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 73-74;

¹⁰⁸ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 276.

¹⁰⁹ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 74.

fitil. Era nevoie de doi soldați pentru a utiliza aceste arme de foc. Aveau distanța de tragere cât și viteza de deplasare mai mică decât săgeata trasă de arc sau arbaletă¹¹⁰. Armele de foc aveau mai mult un impact psihologic datorită zgomotului pe care-l produceau atunci când erau utilizate.

Infanteria mai era dotată și cu: îmblăcie (o bilă de fier cu țepi era legată printr-un lanț de un mâner de lemn), arbalete, săbii încovoiate, praștii, cârlige de fier sau lăncii cu ciocuri de fier pentru a trage călăreții jos de pe cai. Armamentul de luptă se completa cu bărzi de luptă rotunde într-o parte și cu muchie în cealaltă parte, sau cu vârf într-o parte și cu tăiș în cealaltă parte, securi de luptă, topoare de luptă, sulite de aruncat, clește de fier pentru a prinde oameni, halebarde de diferite tipuri, bărzi de lăncieri, țepi de împuns în 3 muchii, pumnale și săbii-pumnal, târnăcop de luptă husit având într-o parte un fel de buzdugan și în cealaltă parte o lamă cu un pumnal, arcuri sau arbalete ce trăgeau cu săgeți simple în trei muchii sau cu săgeți explozive (un tub de fier de 11 cm era încărcat cu praf explozibil care înainte de a fi tras era aprins la un fitil lateral), săbii cu creastă de-a lungul lamei sau simple, buzdugane, topor-măciucă de fier, coifuri, scuturi de lemn¹¹¹.

Cele mai eficiente arme în lupte au fost: buzduganele și topoarele de luptă, săbiile drepte, arbaletele, archebuzele și bombardele manuale, praștiile, țepile de împuns în trei muchii, buzduganele-pumnal, săbiile-pumnal, târnăcoapele de luptă, arcurile și arbaletele cu săgeți explozive și îndeosebi îmblăciul și lăncile lungi¹¹².

Infanteria și în special cea ușoară avea o capacitate mare de manevră, dar era limitată de greutatea de deplasare, lucru remediat prin implicarea carelor de luptă în transportul soldaților.

Infanteriștii mânuiau cel mai ușor armele albe (săbiile de diverse tipuri, securile și topoarele de luptă, țepile de împuns în 3 muchii, pumnalele, buzduganele, lăncile, halebardele, îmblăciul), pe când armele de foc și arbaletele cu săgeți explozive aveau o funcționare mai complicată fiind astfel mai greu de mânuit, necesitând de un personal specializat¹¹³.

Ca și muniție, infanteriștii foloseau săgeți simple sau explozive pentru arcuri și arbalete, pietre pentru praștii. Armele de foc portative foloseau gloanțe de plumb.

¹¹⁰ Ibidem, p. 74-75.

¹¹¹ Ibidem, p. 75-76.

¹¹² Ibidem, p. 76.

¹¹³ Ibidem.

III) Artileria, era o armă nouă apărută odată cu sporirea armelor de foc, în sec. al XV-lea, nu era prea numeroasă¹¹⁴. Era compusă în mare parte din mercenari.

Aceasta este de mai multe feluri: artilerie de câmp, de asediu și artileria carelor de luptă. Și la această armă există o împărțire: artilerie grea și artilerie ușoară (cea de câmp și a carelor de luptă)¹¹⁵.

Artileria grea, avea în dotare tunuri mari, de asediu și de cetate cu un calibru neobișnuit de mare ajungând până la 850 mm. Aceste tunuri erau folosite atât la asedierea unei cetăți, cât și în apărarea acesteia. Pe lângă aceste tunuri mai existau bombardele mari care erau turnate din bronz, iar distanța de tragere era cuprinsă între 500 și 1000 metri¹¹⁶.

Artileria ușoară (de câmp și a carelor de luptă), avea în dotare bombarde mici și falconete.

Bombardele mici aveau țeava scurtă construită din fontă, bronz sau fier forjat, trăgeau cu proiectile de piatră sau de plumb, iar distanța de tragere era cuprinsă între 400 și 700 metri. Deseori aceste bombarde erau montate pe cărucioare mobile. Falconetele erau tunuri de calibru mai mic de 55 – 135 mm, cu o țeavă lungă și subțire ce trăgeau cu proiectile în greutate de 450-550 g¹¹⁷.

Chiar dacă puterea de foc a artileriei grele era mai mare decât a celei ușoare, datorită faptului că această categorie de artilerie era mai slab reprezentată în armata lui Ioan de Hunedoara, rolul principal pe câmpurile de luptă l-a jucat artileria ușoară. Aceasta era mult mai mobilă, iar bombardele mici și falconetele erau foarte eficiente și puteau fi aprovizionate foarte ușor cu pulbere și cu ghiulele. Ca și exploziv se folosea pulberea explozivă, un amestec de silistră, pucioasă și cărbune de lemn de salcie¹¹⁸.

IV) Carele de luptă, au fost împrumutate de la husiți și în lupte erau conduse de mercenari cehi. Acestea erau construite la Brașov, iar în acel atelier lucrau și meșteri cehi. Ioan de Hunedoara a folosit în „campania cea lungă” 600 de care de luptă, în afară de altele care

¹¹⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 277.

¹¹⁵ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 77.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 77-78.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 78.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 79.

transportau provizii, ostași, arme, muniții. Carele de luptă erau așezate în forma unei fortărețe și astfel era construită „cetatea de care” (Wagenburg)¹¹⁹.

Carele husite erau vehicule mari pe patru roți, trase de 4 cai și având o loitră a carului dublată prin două plăci groase de lemn tare prinsă de loitră prin scoabe de fier, în scopul protejării infanteriștilor, care stând în car, trăgeau cu arbaletete sau cu muschetele asupra inamicului. Loitra opusă avea o deschizătură cu o ușă mobilă susținută de lanțuri. În timpul marșului, ușa se închidea pentru a nu împiedica deplasarea, iar în luptă se cobora, iar ostașii intrau în car fără a fi observați. În interior, carele de luptă aveau cutii de lemn fixate pe laturile vehiculului, în care ostașii își țineau gloanțele pentru armele de foc portative și săgețile pentru arbaletete. De asemenea, în care se mai aflau și soldați înarmați cu cângi, arcuri, arbaletete, îmblăcii¹²⁰.

Carele husite erau de două tipuri: de luptă (predominante) și de transport, destinate transportului oamenilor, alimentelor, armamentului, muniției și a diferitelor componente pentru repararea acestora.

Atunci când erau în deplasare, carele de luptă și cele de transportat provizii erau dispuse pe unul sau mai multe rânduri, în funcție de terenul pe care-l străbăteau. Când se apropiau la câteva sute de metri de inamic, carele adoptau dispozitivul de apărare, organizându-se într-o tabără de care de formă dreptunghiulară sau circulară. În interiorul taberei erau adăpostiți caii, carele de transportat provizii și forțele ce trebuiau să intre în luptă. Ostașii ce trebuiau să apere tabăra erau dotați cu bombarde, falconete, arbaletete, spade, arcuri cu săgeți, îmblăcie, buzdugane, și cângi. Între carele de luptă se montau bombarde pentru a spori puterea de foc¹²¹.

Carele de luptă husite aveau o eficiență sporită în lupta ofensivă, cât și în cea defensivă când erau folosite ca element de protecție împotriva cavaleriei inamice. Un impediment al acestor care era viteza redusă de marș.

V) Marina (flotila de pe Dunăre), era compusă din vase de diverse tonaje. Acestea au fost utilizate în scară largă în timpul bătăliei de la Belgrad din 1456. În acel moment flota lui Ioan de Hunedoara ar fi avut 200 de vase mai mici și una mare în care au fost transportați membrii suitei lui Ioan, arme și muniții. De aici rezultă faptul că existau două tipuri de vase: de

¹¹⁹ Ibidem, p. 80.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ibidem, p. 83.

luptă și de transport (ca și în cazul carelor husite). Navele erau dotate cu: baliste, arbalete, arcuri cu săgeți și spingarde. Puterea de izbire a acestor nave a fost una mare din moment ce în bătălia Belgradului ele au reușit să treacă de 200 de nave turcești legate între ele cu lanțuri. Duelul între nave începea prin bombardarea de la distanță și apoi prin abordaj și lupta corp la corp¹²².

VI) Meșterii geniști, erau cei care construiau cetățile de care, reparau drumurile în fața carelor de luptă și a coloanelor de ostași, construiau poduri în fața acestora și amenajau terenurile impracticabile. Mai erau și artificierii, care realizau și plantau minele de asediu¹²³.

În întreaga perioadă a evului mediu, orașele Transilvănene, cât și marile orașe din nordul regatului Ungar, au reprezentat importante centre de realizare a armelor, armurilor și munițiilor medievale.

De exemplu, în zona de nord la Bardějov, Banská Bystrica, Trnava, Sopron se realizau arme albe: arcuri cu săgeți și arbalete. Armele de foc mai noi se produc tot în partea de nord a regatului, la Bardějov. La Trnava și la Sopron se fabricau tunuri pe 2 și 4 roți, iar la Košice se fabricau tunuri și arme de foc portative. Un alt oraș unde se turnau tunuri și se producea praf pentru armele de foc a fost Prešov. Bratislava (Pojon) a fost un alt mare centru unde se turnau tunuri mari și mici și arme de foc portative. De aici și-a dotat armata Ioan de Hunedoara în campania din 1448 cu un mare număr de tunuri și care de luptă prevăzute cu tunuri.

Orașele Transilvănene care produceau arme, armuri și muniții erau Brașovul, Sibiu, Bistrița și Clujul.

În dotarea armatei lui Ioan de Hunedoara au ajuns arme și muniții achiziționate din Germania, Austria, Spania, Cehia, Polonia, dar și altele capturate în urma luptelor cu turcii otomani¹²⁴.

În secolul al XV-lea, cea mai mare amenințare la adresa Europei creștine era reprezentată de Imperiul Otoman, care în acel moment avea cea mai bine dotată, echipată și pregătită armată. Armata otomană era disciplinată și bine pregătită impunând teama în rândul statelor europene și în special a celor aflate la nord de Dunăre.

¹²² Ibidem, p. 84.

¹²³ Ibidem, p. 84-85.

¹²⁴ Ibidem, p. 85-87.

Acestei puternice armate, i-a făcut față armata regală ungară condusă de Ioan de Hunedoara, a cărui armată era la fel de bine echipată și dotată cu cele mai noi invenții și inovații în materie de arme și muniții ca și cea otomană.

Doar impresionantele resurse materiale, financiare și umane au făcut într-un final diferența între cele două armate, acest lucru petrecându-se în secolul al XVI-lea, atunci când sultanul otoman Suleiman Magnificul a reușit să învingă trupele regale maghiare la Mohács în 1526 și apoi să cucerească Buda în 1541 și într-un final în 1552 cetatea Timișoarei.

Elite militare în Banat, secolele XIV – XVI

Banatul a reprezentat o zonă strategică militară importantă pentru Regatul Maghiar fiind prima linie defensivă împotriva expansiunii Otomane la nordul Dunării. Având o astfel de importanță majoră în sistemul defensiv al regatului, regele a numit în această zonă comandanți militari care au dat dovadă de inteligență militară, politică, administrativă cât și economică. Buni strategii, politicieni, conducători de trupe, dar și buni administratori, aceștia au reușit să se impună în fața tăvălugului otoman datorită ajutorului primit de la puternicele familii de cnezi români. Reprezentanții acestor familii cneziale împreună cu comiții de Timiș au alcătuit elita militară din zona de graniță a regatului.

Începând cu anul 1308 pe tronul regatului maghiar a ajuns dinastia Angevină, care prin regele Carol Robert de Anjou a făcut ca numele cetății Timișoara să fie cunoscut în toată Europa. Între 1315 – 1323 curtea regală angevină se află la Timișoara, aceasta devenind timp de 8 ani capitala regatului. Până în 1315 s-au finalizat ridicarea cetății de piatră a Timișoarei și un castel care devine reședință regală.¹²⁵

Cele mai reprezentative figuri militare care au slujit pe meleagul bănățean și care au fost adevărați protectori ai creștinătății au fost: Filippo Scolari (comite de Timiș, Arad, Cenad, Caraș, Torontal, 1404 - 1426), Ioan/Iancu de Hunedoara (comite de Timiș, 1441 - 1456), Pavel Chinezu (comite de Timiș, 1478 - 1494), Iosif de Som (comite de Timiș, 1494 - 1509) și reprezentanții familiilor cneziale/nobiliare românești: Cerna, Ciorna, Danciu, Mușina, Mâtnic, Măcicaș, Gârliște, Bizere, Fiat de Armeniș, Tîncova, More, Deș de Temeșel.¹²⁶

¹²⁵ Ioan Hațegan, *Timișoara în Evul Mediu*, Ed. Banatul, Timișoara, 2008, p. 34.

¹²⁶ Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV – XVI*, Ed. Banatica, Reșița, 2002, p. 126 - 127.

Toți acești cnezi/nobili bănățeni din districtele și cnezatele românești au luat parte la evenimentele politico – militare locale și cele balcanice. Datorită implicării, loialității și a reușitelor, regii le-au acordat diplome de recunoaștere a posesiunilor. Cnezii bănățeni au luat parte la campania militară din 1365 de la Vidin alături de Ludovic I Anjou, iar din 1389 aceștia reprezintă prima linie de apărare în Sudul Banatului pe linia Dunării. Participă cu contingente și cu bani la campaniile antiotomane din vremea regelui Sigismund de Luxemburg și a lui Ioan/Iancu de Hunedoara.¹²⁷

Filippo Scolari (*comite de Timiș, Arad, Cenad, Caraș, Torontal, 1404 – 1426*). Între anii 1402 – 1404 și Banatul este cuprins de o răscoală împotriva regelui Sigismund de Luxemburg, fapt ce-l determină pe acesta să-l numească comite de Timiș, în primul rând, și comite al tuturor comitatelor bănățene, pe florentinul Filippo Scolari. Acesta era un soldat de carieră, credincios lui Sigismund de Luxemburg, care prin abilitățile sale militare și administrative a dus la ridicarea regiunii.¹²⁸

Cunoscut sub apelativul de Pippo Spano, va reuși să restabilească liniștea și va porni un proces de dezvoltare economică a zonei. Se remarcă drept un bun administrator, diplomat/politician și mai presus de toate drept un excelent comandant militar. Are în subordine toate comitatele bănățene, gestionează și conduce salinele și minele regatului, în același timp fiind și mare vistiernic regal.¹²⁹

În 1405 are loc prima campanie antiotomană la sud de Dunăre, încununată de succes. Urmează apoi campaniile din 1406 și 1408 din Bosnia și în 1409 la sudul Dunării. La toate aceste campanii încununate de succes au luat parte și Voicu de Hunedoara (tatăl lui Ioan de Hunedoara), nobilii Szilagy și Garazda și zeci de nobili și cnezi bănățeni care vor beneficia de ajutorul și sprijinul comitelui în fața regelui. Pentru faptele lor de arme vor primi din partea regelui posesiuni funciare sau li se recunoșteau posesiunile prin acordarea de diplome de recunoaștere a acestora.

Loialitatea sa față de rege dar și talentul militar îl determină pe Sigismund să-l numească în fruntea armatelor regale împotriva Veneției în trei campanii victorioase între 1411 - 1413.¹³⁰

¹²⁷ Dumitru Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, p. 502 - 504.

¹²⁸ Ioan Hațegan, Cornel Petroman, *Istoria Timișoarei – manual opțional*, ediția a II-a, Ed. Art Press, Ed. Banatul, Timișoara, 2011, p. 31 - 32.

¹²⁹ Ibidem, p. 32.

¹³⁰ Ibidem, p. 33.

Scolari s-a implicat în refacerea centurii de cetăți de pe aliniamentul Dunării, aceasta reprezentând cea mai importantă și mai mare lucrare militară cu scop defensiv din cariera sa. Tot ca element defensiv, comitele dispune construcția de mici forturi de pământ prevăzute cu palisadă de lemn, acestea fiind amplasate între cetăți. Cu scop defensiv și pentru întărirea siguranței în fața otomanilor, repara unele cetăți și construiește și altele noi. În 1419 și 1424 dispune refacerea cetății Severinului; în același timp începe construcția cetății de la Orșova și consolidarea centurii de fortificații de la Mehadia.¹³¹

Prin alianțele antiotomane încheiate cu domnii munteni Mircea cel Bătrân și cu Dan al II-lea, cu despotul Serbiei, Ștefan Lazarevici, condotierul florentin își demonstrează calitățile diplomatice. Prin aceste alianțe antiotomane a reușit să țină pe loc, la sudul Dunării, forțele otomane.

În 1418 moare domnitorul muntean Mircea cel Bătrân, Filippo Scolari acordând o atenție sporită Dunării de Jos, și realizând alianța cu Dan al II-lea. În 1419 respinge atacul turcilor de sub zidurile cetății Severinului.

Între 1421 – 1423 participă la acțiunile militare anti-husite. Până în 1426, când moare, reușește să-i respingă pe turci din Banat, Țara Românească, Serbia, Bosnia și Bulgaria. După moartea sa, în cetatea Lipovei, regele Sigismund de Luxemburg a renunțat la politica ofensivă și a trecut la cea defensivă pe linia Dunării. Scolari a lăsat în urma sa un sistem defensiv bine pus la punct bazat pe cetăți și castele regale și nobiliare, așezate în linii succesive de la sud (Dunăre) până în nord (linia Mureșului).¹³²

Ioan/Iancu de Hunedoara (comite de Timiș, 1441 - 1456). Un urmaș pe măsura predecesorului său, Ioan de Hunedoara a fost discipolul lui Filippo Scolari, de la care a învățat tainele armelor și strategia militară italiană.

Între 1426 – 1439 (este numit ban de Severin) și 1441 (este numit comite de Timiș), Banatul are de suferit de pe urma incursiunilor otomane. Se implică în reconstrucția cetății Timișoara care a avut de suferit datorită turcilor, dar și cutremurului din 1443.¹³³ Mărește și înfrumusețează castelul, reședința Huniazilor.

În această perioadă cetatea Timișoarei redevine un important punct strategic militar. Aici Ioan de Hunedoara își planifică acțiunile antiotomane și de aici pleacă în aceste campanii.

¹³¹ Ioan Hațegan, *Timișoara în...*, p. 43 - 44.

¹³² Ioan Hațegan, Cornel Petroman, *op. cit.*, p. 34 - 36.

¹³³ *Ibidem*, p. 38.

Reușește să facă front comun antiotoman cu domnii români. Un loc important în campaniile sale antiotomane îl au nobilii și cnezii români bănățeni. Perioada lui Ioan de Hunedoara a reprezentat una de afirmare pentru unii cnezi și nobili, iar pentru alții reconfirmarea statutului și a posesiunilor funciare deținute.¹³⁴

Între 1443 – 1444 întreprinde „campania cea lungă” de la sud de Dunăre, la care iau parte și nobili bănățeni. Nicolae de Bizerea este cel care iese în evidență și se află lângă Ioan de Hunedoara pe durata întregii campanii. Datorită curajului și a faptelor deosebite de arme, regele îl confirmă în 1444 în stăpânirea mai multor moșii din districtul Caransebeș. În 1448, Ioan de Hunedoara îl înveștește pe același Nicolae în funcția de castelan al cetății Branului.¹³⁵

În 1444 în cetatea Timișoarei poposesc trupele cruciate, care în frunte cu regele maghiar Vladislav I Jagello (susținut de Ioan de Hunedoara) pornesc spre Varna, unde regele își găsește sfârșitul, iar o parte a armatei cruciate este salvată doar datorită măiestriei și experienței militare a lui Ioan de Hunedoara.

Cea mai importantă distincție deținută de Ioan de Hunedoara, a fost aceea de guvernator a regatului ungar din 1446 - 1453. A putut deține această funcție doar datorită abilității sale de bun politician, diplomat și în special de excepțional strateg militar, care a reușit să țină sub control partidele puternicilor nobili din regat care se războiau pentru tronul regatului. În perioada guvernării sale, cetatea Timișoarei se menține drept un important punct administrativ, diplomatic, militar și social, drept dovadă stând zecile de documente emise de aici.¹³⁶

În 1448 întreprinde o nouă campanie militară antiotomană, cu scopul de a distruge forțele principale otomane din Balcani și de a elibera Macedonia¹³⁷, dar este înfrânt la Kossovopolje. Aliații albanezi în frunte cu Skanderbeg nu au putut ajunge la locul bătăliei datorită opririi trupelor de către despotul Sârb, Gheorghe Branković. Tot acesta îl va întemnița și pe Ioan de Hunedoara, în momentul în care ajunge la Smederevo pe 24 octombrie. Va fi eliberat prin răscumpărare în luna decembrie a aceluiași an.¹³⁸

Un an important în istoria Europei este 1453, anul căderii Constantinopolului (supranumit „regina lumii”) în mâinile otomanilor conduși de sultanul Mahomed al II-lea. Acest lucru pune în pericol direct integritatea regatului Ungar, deoarece următoarea cetate

¹³⁴ Ligia Boldea, *op. cit.*, p. 116.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 118.

¹³⁶ Ioan Hațegan, Cornel Petroman, *op. cit.*, p. 38 - 39.

¹³⁷ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 124.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 137.

vizată de către otomani era cetatea Belgradului. Dacă aceasta era cucerită, drumul spre Buda, inima regatului, era liber. Dificila sarcină a apărării i-a revenit comitelui de Timiș, Ioan de Hunedoara, care în 1454 a fost numit comandant al armatei ce avea să se organizeze.

În 22 iunie 1456, Ioan de Hunedoara emite ultimul său act din Timișoara, după care pleacă în fruntea trupelor spre cetatea Belgradului, aflată deja sub asediu otoman.¹³⁹ Același cuceritor al Constantinopolului, Mahomed al II-lea, conducea și asediul Belgradului. Soarta Europei Centrale era în joc. Doar geniul militar a lui Ioan de Hunedoara și dorința de victorie a creștinilor au făcut ca soarta bătăliei să fie înclinată în favoarea armatei creștine. Victoria decisivă a fost obținută în ziua de 22 iulie 1456.

Prin această victorie Ioan de Hunedoara a oprit tăvălugul otoman la sud de Dunăre pentru încă 7 decenii, când în 1526, turcii sub comanda sultanului Soliman Magnificul intră pe teritoriul Ungariei și cuceresc cetatea Buda. Prin victoria de la Belgrad, Ioan de Hunedoara și-a câștigat recunoștința întregii Europe, papa însuși numindu-l „Atlet al lui Hristos”.

Liderul militar și politic s-a stins din viață în luna august 1456 la Zemun după ce s-a îmbolnăvit de ciumă, lăsând în urma sa un Banat bine organizat, cu un sistem defensiv bazat pe cetăți, ca și predecesorul său, iar cetatea Timișoarei a avut și pe mai departe un rol sporit atât militar cât și economic.

Pavel Chinezu (*comite de Timiș, 1478 - 1494*). La 22 de ani de la moartea marelui strateg și politician Ioan de Hunedoara, în fruntea comitatului Timiș este numit Pavel Chinezu, acesta ocupând și funcția de comandant suprem al trupelor regatului feudal maghiar. La fel ca și iluștrii săi predecesori, comitele s-a remarcat prin calitățile sale excepționale de luptător (a câștigat toate luptele purtate împotriva otomanilor), de bun strateg și de bun administrator.¹⁴⁰

Încă de la început el se preocupă de siguranța Banatului, creând un sistem de pază preventivă pe linia Dunării. Îi supune pe prizonierii turci, aduși la Timișoara, la unele torturi care erau inimaginabile în concepția musulmanilor (dați drept hrană la porci).

Acesta a reluat ideea de alianță românească antiotomană, luptând alături de Vlad Țepeș în 1475 și 1476. Și în timpul său, cnezii și nobilii bănățeni au avut un rol important în armata

¹³⁹ Ioan Hațegan, Cornel Petroman, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 43.

sa, iar răsplata lor a fost pe măsura faptelor. Acțiunile sale antiotomane și torturile la care-i supunea pe turci, i-au determinat pe aceștia să nu mai atace Banatul.¹⁴¹

Avându-i drept model pe Filippo Scolari și Ioan de Hunedoara, Pavel Chinezu a pus la rândul-i accent pe întărirea capacității de apărare a Banatului prin sistemul defensiv de cetăți. În 13 octombrie 1479, pe Câmpul Pâinii de lângă Orăștie, Pavel Chinezu alături de români bănățeni din comitatele Timiș, Caraș, Torontal și Cenad a repurtat cea mai mare victorie creștină antiotomană de după dispariția lui Ioan de Hunedoara.¹⁴²

Între anii 1480 – 1481 acesta trece Dunărea și provoacă grele înfrângeri forțelor otomane. La întoarcere aduce mii de familii creștine pe care-i așează în întreg Banatul. În 1482, drept măsură punitivă, beiful otoman Mihaloglu Ali, întreprinde o incursiune de pradă și jaf în Banat, dar Pavel Chinezu reușește să-l ajungă din urmă lângă cetatea Zrenjanin (Becicherecul Mare – Serbia). Înfrângerea turcilor îi determină pe aceștia să încheie pace pe o perioadă de cinci ani, prelungită apoi pe încă trei.¹⁴³

În 1490 regele Matia Corvin moare, iar în regat se instaurează din nou războiul civil. Reușește să restabilească ordinea în regat și participă la alegerea noului rege. După acest episod se reîntoarce în cetatea Timișoarei pentru a respinge asaltul otoman. Între anii 1490 – 1494 întreprinde o serie de campanii antiotomane victorioase. În decembrie 1493 și în ianuarie 1494 participă la apărarea cetății Belgradului. Moare la 24 noiembrie 1494 în castelul Sf. Clement. Locul său și toate funcțiile deținute de el sunt oferite lui Iosa de Som, mâna dreaptă a lui Pavel Chinezu, care devine comite de Timiș până în 1509.

Cetatea Timișoarei a fost punctul nodal al sistemului militar început de Filippo Scolari și finalizat de Pavel Chinezu.¹⁴⁴

Cetatea Timișoarei a fost cea mai importantă fortificație din punct de vedere strategic din partea de sud a regatului, motiv pentru care în secolul al XVI-lea circula o vorbă în rândul turcilor: „*Acela care cucerește Buda obține un oraș, iar cine cucerește Timișoara stăpânește o țară*”.¹⁴⁵

Campanii militare conduse de comiții bănățeni în secolul al XV-lea

¹⁴¹ Ibidem, p. 44.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Ibidem, p. 45.

¹⁴⁴ Ibidem, p. 47.

¹⁴⁵ Ioan Hațegan, *Timișoara în ...*, p. 71.

Întregul secol al XV-lea a fost reprezentat de figuri marcante în istoria Banatului, printre cei mai complecși comiți bănățeni numărându-se Filippo Scolari (Pippo Spano de Ozora), Ioan/Iancu de Hunedoara, Pavel Chinezu și Iosa de Som. Toți aceștia au fost buni strategii, tacticieni, administratori, politicieni și conducători de oști. Acest subcapitol analizează activitatea militară din întreg secol al XV-lea a comiților bănățeni.

Caracteristica principală a acestui secol o reprezintă lupta continuă împotriva dorinței Otomane de expansiune la nord de Dunăre. Acest lucru conferă o continuitate a acțiunilor comiților bănățeni, ale căror unică dorință era să asigure paza graniței de sud a regatului maghiar și de asemenea neintrarea sub sfera de influență turcă.

La sfârșitul secolului al XIV-lea otomanii cuceriseră toată Bulgaria și reușiseră să distrugă și Țaratul de Vidin, astfel granița dintre Poartă și Regatul Ungar fiind pe aliniamentul Dunării. Fiind conștient de iminentul pericol, regele maghiar Sigismund de Luxemburg (1387 – 1437), cu ajutorul comiților bănățeni, pune bazele unei alianțe antiotomane împreună cu domnia Țării Românești (Mircea cel Bătrân, Dan al II-lea) și ai Moldovei (Alexandru cel Bun). Prima astfel de alianță a fost semnată în data de 7 martie 1395 la Brașov între Sigismund și Mircea. Prin aceste alianțe s-a reușit timp de un secol și jumătate să se stopeze avansarea turcească în interiorul Europei, Regatul Ungar fiind astfel protejat datorită bravilor comiți bănățeni și a aliaților acestora.

Comiții bănățeni au fost încontinuu interesați de organizarea defensivă atât pe linia Dunării cât și în interior, dând o foarte mare importanță reabilitării cetăților/fortificațiilor sau construirii de altele noi, cum a fost cazul cetăților Pojejena (opus cetății Golubac) și cetatea Gureni, între Orșova și Severin, ambele pe malul Dunării.

Primele confruntări turco – române au loc în perioada anilor 1366 – 1367.

În vara anului 1390 are loc prima incursiune de pradă a turcilor otomani („akin-uri”) în Banat. Aceasta este respinsă de trupele locale conduse de banul de Severin, Nicolae Pereny. Astfel se pun bazele unui sistem de apărare a Banatului prin construirea unei centuri de cetăți și fortificații cu centrul la Timișoara.¹⁴⁶ O altă incursiune otomană în Banat are loc în vara anului 1391 și aceasta fiind respinsă de trupele locale, acțiune urmată de o campanie militară bănățeană la sud de Dunăre.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 138.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 140.

În vara anului 1392 în Serbia, ocupată de otomani, se desfășoară o nouă campanie regală. După această campanie trupele de azapi și akingii realizează o incursiune în Banat până la Șemlacul Mare. Trupele locale fac față și-i resping pe otomani.¹⁴⁸

După cum s-a putut observa, otomanii realizau campanii în perioada verii (secerișul), acestea având scop de jaf și pradă.

Și în 1394 au loc confruntări cu turcii otomani în Banat, dar în 25 septembrie 1395 detașamentele de pradă otomane intră în Banat și avansează până în apropierea Ciacovei. Comitele de Timiș, Nicolae Marczali îi surprinde pe turci printr-un atac de noapte și-i învinge pe aceștia. Același comite oprește o incursiune otomană din iulie 1396 ajunsă până la Peciu Nou.¹⁴⁹

Timișoara anului 1397 este marcată de două evenimente importante: atacul otoman asupra cetății Timișoara și Dieta regatului. În primăvară a avut loc asaltul cetății care este respins de garnizoană împreună cu trupele locale.¹⁵⁰ Cel de-al doilea eveniment, Dieta regală, s-a desfășurat în 25 octombrie, prin aceasta impunându-se serviciul militar obligatoriu. S-au stabilit sarcini militare pentru toate stările sociale: fiecare nobil trebuia să vină la oaste cu un om, iar cei aflați în indiviziune urmau să vină personal. Nobilul cu mai mulți iobagi trebuia să dea câte unul la fiecare 20. Jumătate din veniturile nobilului urmau să fie folosite pentru lupte. Dărilor regale trebuiau date în produse. În cazul în care nobilul cu iobagi nu participă, atunci acesta trebuia să trimită câte 2 iobagi în loc, sau să plătească câte un galben pentru fiecare iobag, iar nobilul fără iobagi trebuia să plătească 3 mărci.¹⁵¹

Filippo Scolari/Pippo Spano de Ozora a fost numit comite al întregului Banat (Timiș, Arad, Caraș, Cenad și Torontal) în 1404 de către regele Sigismund de Luxemburg, care avea nevoie de o persoană de încredere în această zonă strategică importantă.

Iată cum îl descrie Gian Francesco Poggio Bracciolini pe Pippo Spano: „*Se spune că era de constituție mijlocie, cu pielea albă, cu fața ascuțită și ca a unui om care râde; corpul puternic, sănătos; în ultimii ani a suferit de gută. Purta barba lungă și un acoperământ de cap lung ca și costumul. A fost de o mare elocvență; era inteligent așa că în afară de florentină (dialectul vorbit în Florența) și de maghiară, mai vorbea germana, polona, boema (care se*

¹⁴⁸ Ibidem, p. 141.

¹⁴⁹ Ibidem, p. 143, 144, 145.

¹⁵⁰ Ibidem, p. 146.

¹⁵¹ Ibidem.

chemă limbă slavonă), dar și valacha (cum o numesc barbarii), atât de bine încât fiecăruia i se părea că oricare îi este limba natală... ”¹⁵²

A ocupat funcția de comite al tuturor comitatelor bănățene și apoi din 1409 și de Ban al Severinului până la moartea sa în 27 decembrie 1426.

În calitate de comite bănățean și-a început și încheiat cariera cu asedierea cetății Golubac, controlată de turcii otomani.

Studiul de față dorește expunerea cronologică a conflictelor cu otomanii la care au luat parte și comiții bănățeni, fie că s-au desfășurat pe teritoriu bănățean, fie în afara granițelor, în teatre de operațiuni europene.

1405 – În decursul acestui an, comitele de Timiș în fruntea a câtorva mii de soldați se află pe linia Dunării asediind cetatea Golubac. Acest lucru este atestat de o diplomă regală emisă în 2 iunie 1407.¹⁵³

1406 – În acest an are loc o campanie regală în Bosnia, la care i-a parte și Pippo Spano în fruntea banderului său format din bănățeni. Acesta asediază și cucerește câteva localități, dar acțiunile sale victorioase nu influențează pozitiv mersul războiului. Spre finalul verii au fost cucerite câteva cetăți bosniace importante precum Bihać, Srebernik, Uzora și Dobor.¹⁵⁴

1407 – În lunile august – noiembrie se desfășoară o amplă campanie în Bosnia. Și de această dată Filippo Scolari se află în fruntea banderului de bănățeni. Armata este condusă de regele Sigismund, care coboară pe Dunăre spre Serbia, unde face joncțiunea cu armata despotului Lazarević. Se îndreaptă apoi spre partea răsăriteană a Bosniei. Și în această campanie, sunt asediate și cucerite diverse orașe bosniace, dar armata regală nu reușește să supună întreaga Bosnie. Datorită venirii iernii, armata regală se retrage.¹⁵⁵

1408 – În acest an regele Sigismund de Luxemburg dorește să pună capăt problemei bosniace și decide invadarea acesteia. Îl găsim în fruntea contingentelor bănățene pe Pippo Spano. Tot la această acțiune iau parte și bănățenii din districtele românești (zona de munte a Banatului) dintre care se disting: Dionise, fiul lui Ciuca; Nicolae, fiul lui Toma Voievodul; Nicolae, fiul lui Ștefan, zis Garazda de Keresztur; Ladislau, fiul lui Nicolae de Zylagh. Începând cu luna mai, armata regală asediază cetatea Ozora și mai apoi cetatea Dobor. Asediul

¹⁵² Ioan Hațegan, Cornel Petroman, *op. cit.*, p. 11.

¹⁵³ Ioan Hațegan, *Filippo Scolari...*, p. 17.

¹⁵⁴ *Ibidem.*

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 20.

ultimei cetăți ține din mai până în iunie, când garnizoana capitulează. În cetatea cucerită pe lângă un număr mare de nobili se afla și regele bosniac, Stefan Tvrtko I. Regele Sigismund îl lasă în viață pe regele bosniac, dar cei 120 de nobili capturați sunt uciși.¹⁵⁶

1410 – În lunile septembrie – decembrie, Filippo Scolari se află în fruntea contingentelor sale de bănățeni din nou în Bosnia și Dalmația, unde regele bosniac Ostoja s-a revoltat. Trupele regale conduse de Sigismund fac joncțiunea și de această dată cu armata despotului sârb Ștefan Lazarević.¹⁵⁷

1414 – În acest an a reînceput ofensiva otomană în nord-vestul Pen. Balcanică cât și împotriva țărilor de pe Dunăre. Pippo Spano, în calitate de căpitan al armatei regale va fi prezent în teatrul de operațiuni, aflându-se și de această dată alături de el contingente bănățene. Mai întâi turcii asediază Serbia apoi trec în Bosnia. În august, comitele de Timiș se află în Bosnia unde încearcă să-l înscăuneze despot pe Ștefan Tvrtko II, în timp ce turcii îl susțineau pe Ostoja. Confruntările s-au desfășurat în munții Bosniei până târziu în iarnă.¹⁵⁸

1415 – În luna mai a acestui an, comitele de Timiș se regăsește în fruntea armatelor regale în Bosnia. Fiind plecat, turcii atacă și pătrund în Banat până în sud-vest de Timișoara (probabil zona orașului Ciacova). Aici se dă o luptă nedecisă între cele două tabere. Vicecomitele de Timiș, Petru, fiul lui Nicolae de Derechke îl provoacă la duel pe beiful otoman; în urma turnirului, câștigător este vicecomitele de Timiș, astfel turcii sunt învinși și forțați să se retragă.¹⁵⁹

1416 – În toamna acestui an, Filippo Scolari se află alături de trupele bănățene în Bosnia, atacată și ținută sub presiune de turcii otomani.¹⁶⁰ În noiembrie, comitele timișan încă se afla în Bosnia. Acțiunile militare nu i-au putut împiedica pe turci să-și impună supremația în Bosnia și să-și construiască baze pentru viitoarele operațiuni europene.

1416/1417 – În perioada acestor ani, se știe de o altă incursiune a trupelor otomane în Banat. Profitând de lipsa comitelui de Timiș, turcii avansează până în nordul Banatului, la sud de Mureș. Trupele otomane sunt ajunse din urmă de același vicecomite, Petru de Derechke, care întreprinde un atac de noapte. Strigătul de luptă cât și parola de recunoaștere în bezna

¹⁵⁶ Ibidem, p. 21.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 27.

¹⁵⁸ Ibidem, p. 36.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 41.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 41.

noapții a bănățenilor a fost: „*Dumnezeu și Sfântul Mihail*”. Lupta s-a disputat în apropierea Sânnicolaului Mare, pe teritoriul localității Sânmihai.¹⁶¹

1417 – În primăvara acestui an are loc o altă incursiune de jaf a turcilor în Banat, care au pătruns din sud și au avansat spre Timișoara până în dreptul localității Ciacova. Acolo, trupele locale, se pare conduse de comitele de Timiș, Filippo Scolari, au respins asediul cetății apoi urmărindu-i pe turci până la sud de Dunăre.¹⁶²

1419 – Din luna august până în noiembrie Pippo Spano se află în fruntea trupelor regale în campania antiotomană de la Dunăre. Vine în ajutorul domnului muntean, Mihail I, care trebuie să facă față atacurilor turcești în întreaga Țară Românească. Comitele bănățean apără și păstrează cetatea Severinului în ciuda faptului că turcii au dislocat importante trupe acolo, în frunte cu Pașa de Vidin, Turachan. Acestor trupe li se alătură și trupele sultanale. Aceștia provoacă distrugerii importante cetății Severinului, chiar o și ocupă, dar ea va fi recucerită apoi de trupele aliate munteano-regale. Ea va intra într-un amplu proces de reconstruire după această campanie.¹⁶³

1420 – În primăvara acestui an are loc o incursiune otomană în Banat respinsă de către vicecomitele de Timiș aflat în fruntea trupelor locale.

În vara aceluiași an, au loc lupte între Mihail I sprijinit de contingente bănățene și turcii otomani. Domnitorul Țării Românești este ucis și astfel în septembrie turcii intră și pradă Banatul de unde apoi intră în Transilvania unde „curăță” Orăștie și înving trupele locale la Hațeg.¹⁶⁴

În această campanie a anului 1420 cetatea Severinului este cucerită de turci, lucru ce a facilitat tranzitul trupelor otomane în Banat.¹⁶⁵

1423 – În ianuarie – februarie are loc o invazie otomană în Țara Românească, condusă de begul Mehmed. Acestei invazii i se opun Dan al II-lea alături de Filippo Scolari, aflat în fruntea unor contingente bănățene. Turcii sunt respinși și împinși la sudul Dunării.¹⁶⁶

¹⁶¹ Ibidem, p. 41.

¹⁶² Ibidem, p. 43.

¹⁶³ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 180.

¹⁶⁴ Ibidem, p. 180, 181.

¹⁶⁵ Ioan Hațegan, *Filippo Scolari...*, p. 49.

¹⁶⁶ Dinu C. Giurescu (coordonator), *Istoria României în date*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2010, p. 59.

În lunile mai și apoi septembrie – octombrie, au loc alte două campanii bănățene în Muntenia, conduse de Filippo Scolari. Împreună cu Dan al II-lea întreprind acțiuni sud dunărene încununare de succes. Aceste acțiuni îi asigură tronul lui Dan al II-lea.¹⁶⁷

1424 – În urma refugierii lui Dan al II-lea în Transilvania, trupele regale conduse de Filippo Scolari se adună la Timișoara și în septembrie pleacă spre Muntenia prin Banatul de Severin și apoi prin Oltenia. Cei doi îi înving pe turci și apoi își continuă campania antiotomană prin trecerea Dunării la sud unde cuceresc Vidinul. Doreau reînființarea Țaratului de Vidin cu intenția de a crea aici un avanpost antiotoman.

În urma distrugerilor suferite, cetățile din zona Porților de Fier, inclusiv cetatea Severinului intră într-un proces de reconstruire fiind mărite și reîntărite.¹⁶⁸

1425 – În toamna acestui an are loc o altă incursiune în Muntenia a trupelor conduse de comitele de Timiș, Filippo Scolari din vest, ajutat de trupele transilvănene, din nord, conduse de voievodul Nicolae Csáki. Bănățenii au înaintat pe cunoscutul traseu Banatul de Severin, Oltenia și apoi în Muntenia. Cei trei conducători, Scolari, Csáki și Dan al II-lea, reportă o serie de victorii ce-i determină să treacă Dunărea în sud unde cuceresc cetatea și ținutul Vidinului. Țaratul bulgar de Vidin nu a putut fi reconstituit.¹⁶⁹

1426 – În primăvara acestui an, trupele regale conduse de comitele de Timiș, fac joncțiunea cu trupele domnitorului muntean, Dan al II-lea, în sudul Banatului și pornesc spre Oltenia împotriva uzurpatorului Radu Praznaglava, care este învins.

În septembrie – noiembrie, Pippo întreprinde ultima campanie antiotomană la sudul Dunării. Împreună cu Dan al II-lea, la care li se alătură și un corp de 800 cavaleri portughezi conduși de Don Pedro de Portugalia, trec Dunărea în sud spre Bulgaria unde doreau să refacă Țaratul de Vidin. Tot acum e posibil să fi asediat și cetatea Golubac, deoarece garnizoana sârbă a cetății nu a dorit cedarea acesteia trupelor regale maghiare.¹⁷⁰

Grav bolnav, comitele timișan se retrage în cetatea Lipovei unde, la 27 decembrie 1426 își găsește sfârșitul. Este îngropat la Székesfehérvár, la a cărei funeralii a participat și însuși regele Sigismund de Luxemburg.

¹⁶⁷ Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 184.

¹⁶⁸ Ioan Hațegan, *Filippo Scolari...*, p. 55.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 56.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 59, 60.

În perioada până la numirea lui Ioan (Iancu) de Hunedoara în funcția de Ban de Severin (1439) și comite de Timiș (1441), Banatul are multe de suferit din partea turcilor¹⁷¹, acesta fiind singurul în putință să reia ideea de luptă antiotomană promovată de deja celebrul Filippo Scolari.

Și, într-adevăr, după cum se va vedea, din succesele sale militare și nu numai, discipolul Ioan de Hunedoara, și-a depășit maestrul.

Ioan (Iancu) de Hunedoara a fost numit Ban al Severinului în 1439, comite de Timiș și Voievod al Transilvaniei în 1441 până în 1456, iar mai apoi din 1446 până în 1452 guvernator al Regatului Ungar și după acest an, până la moarte, conducător general al trupelor Regatului maghiar. Cele mai importante bătălii ale lui Ioan de Hunedoara împotriva otomanilor au fost în anii 1442, 1443, 1444, 1448 și 1456, iar în paginile ce urmează voi face o prezentare succintă a lor.

1442 – În acest an au loc două confruntări cu otomanii, în martie și în august.¹⁷²

În primăvară, o armată turcească de aproximativ 80.000 de ostași, condusă de Mezid, bei de Vidin, a pătruns în Transilvania pe la Turnu Roșu. Ioan de Hunedoara se afla pe Dunăre și a fost chemat să se opună turcilor. O parte a turcilor au rămas să asedieze Sibiul, iar cea mai mare parte a turcilor a pornit spre Alba Iulia. În fața localității, pe ambele maluri ale Mureșului, turcii și-au ridicat tabăra, în zona localității Sîntimbru. În ziua de 18 martie, flancul drept al oastei lui Ioan îi atacă pe turci, care reușesc să contraatace puternic și să disperseze forțele comitelui de Timiș. Dar, acesta reușește să-și reorganizeze oastea de 15.000 de ostași și să plece pe urmele lui Mezid beg spre Sibiu. În ziua de 22 martie trupele lui Ioan sunt atacate puternic de otomani. Acesta îi i-a prin surprindere pe turci, care-l credeau mort, și apare în fruntea trupelor de rezervă. În acest timp și apărătorii Sibiului reușesc să respingă asediul și să plece în ajutorul trupelor lui Ioan. Trupele otomane fiind lovite puternic atât din față, din spate cât și din laterale suferă pierderi grele, 20.000 de ostași, printre care se află și Mezid beg și fiul său. Pierderile trupelor conduse de comitele de Timiș au fost de 3.000 ostași.¹⁷³

În luna august are loc a doua incursiune otomană pe teritoriu românesc, din dorința sultanului de a răzbuna înfrângerea suferită în martie. De această dată, în fruntea oastei tot de 80.000 de ostași se află beglerbegul Rumeliei, Șehabeddin. Acesta intră prin Banatul de

¹⁷¹ Ioan Hațegan, Cornel Petroman, *op. cit.*, p. 37.

¹⁷² Ioan Hațegan, Ligia Boldea, Dumitru Țeicu, *op. cit.*, p. 213, 214.

¹⁷³ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 100, 101, 102.

Severin, înaintează spre Orșova, Caransebeș spre Hațeg. De la Caransebeș sunt trimise detașamente de pradă spre Lugoj, Timișoara și Poarte de Fier a Transilvaniei. Ioan îi urmărește pe turcii ce se îndreptau spre Poarta de Fier și aici sunt lăsați să intre în defileul îngust. Cavaleria grea a lui Ioan a pornit atacul care este respins de cavaleria grea otomană. Turcii înaintând și mai mult în defileul îngust nu au mai putut să-și desfășoare trupele, astfel că, cavaleria grea a lui Ioan a atacat centrul trupelor otomane, iar infanteria ușoară a atacat pe flancuri. Cam jumătate din trupele beglerbegului de Rumelia au rămas pe câmpul de luptă, restul trecând Dunărea într-o dezordine totală, astfel că victoria lui Iancu a fost deplină.¹⁷⁴

Această victorie a marcat începutul campaniilor ofensive împotriva Porții ale lui Ioan de Hunedoara.

1443 – Campanie cunoscută sub numele „Campania cea lungă” s-a desfășurat între septembrie 1443 și ianuarie 1444. Ioan de Hunedoara reușește să strângă o oaste de aproximativ 35.000 de ostași formați din forțe ungare, cavaleri poloni, mercenari cehi, un detașament de voluntari (cruciați), oastea din Transilvania alături de care luptă și contingente bănățene, forțe sârbe trimise de despotul Gheorghe Brancović cât și un corp de oaste din Țara Românească condus de Basarab al II-lea.¹⁷⁵

Ioan de Hunedoara a trecut Dunărea în fruntea trupelor sale în zona cetății Smederevo unde l-a învins pe Ishak bei și l-a împins pe malul opus al Moravei. Traseul trupelor creștine era prin Kruševac, la Niș și apoi prin Pirot la Sofia. La 3 noiembrie Ioan a cucerit orașul Niș, bătălie în care s-au distins românii din Banat și Hunedoara. Apoi pe rând Ioan i-a înfrânt pe Ishak bei, apoi pe Kasim pașa și Turachan beg. Creștinii se îndreptau spre Sofia, oraș pe care sultanul Murad al II-lea îl dorea bine protejat. Cruciații au intrat în Sofia și apoi și-au continuat marșul și în ziua de 24 decembrie a avut loc lupta de la Zlatica. Creștinii învingători s-au retras în tabăra de care (Wagenburg), dar datorită frigului și a lipsei de provizii au început retragerea spre Belgrad. La 5 ianuarie a avut loc o confruntare între cruciații care se retrăgeau și otomanii care-i urmăreau sub conducerea lui Kasim pașa. Ioan de Hunedoara i-a luat prin surprindere pe turci, provocându-le mari pierderi.

¹⁷⁴ Ibidem, p. 102, 103, 104.

¹⁷⁵ Dinu C. Giurescu (coordonator), *op. cit.*, p. 65.

La începutul lui februarie trupele cruciate au intrat în Buda încărcăți de prăzi și cu 4.000 de prizonieri. Din nefericire, chiar dacă campania a fost un succes total, aceasta nu a avut rezultatul scontat, și anume eliberarea Bulgariei de sub ocupație otomană.¹⁷⁶

1444 - În acest an a avut loc „bătălia popoarelor” de la Varna. Comitele de Timiș reușește să adune o oaste de 20.000 ostași cu care trece Dunărea pe la Orșova și apoi cucerește cetatea Kladovei, apoi Vidinul. Cetatea de la Nicopole nu a putut fi cucerită. Aici însă, un contingent de 4.000 de călăreți din Țara Românească condus de fiul lui Vlad Dracul se alătură trupelor lui Ioan de Hunedoara. Trupele cruciate au cucerit apoi Șiștov, puternica fortăreață Petrič și fortăreața Mihalič, îndreptându-se apoi spre Varna. Cruciații și-au stabilit tabăra pe malul lacului Devna, la vest de Varna. În partea opusă, în aceeași seară de 9 noiembrie 1444 și-au creat tabăra și otomanii, conduși de sultanul Murad al II-lea.

Otomanii au atacat prin flancul lor stâng în dimineața zilei de 10 noiembrie. Trupele lui Ioan de Hunedoara au zdrobit forțele otomane pe ambele flancuri, moment în care regele maghiar, Vladislav Jagello, a înaintat spre centrul trupelor otomane. Aceștia s-au retras înconjurându-l. Rezultatul a fost fatal pentru regele maghiar, care și-a găsit sfârșitul pe câmpul de la Varna. Trupele cruciate, dezorientate de moartea regelui, au început retragerea haotică la nord de Dunăre.¹⁷⁷

1448 – În acest an Ioan de Hunedoara a întreprins o altă campanie la sud de Dunăre pentru a distruge principalele forțe otomane din Balcani și de a elibera Macedonia și indirect Albania, condusă de Scanderbeg.¹⁷⁸

Ioan a reușit să strângă 22.000 de oșteni cu care trece Dunărea și ajunge pe câmpul de la Kossovopolje unde se înfruntă cu oastea otomană condusă de însuși sultanul Murad al II-lea, ce însuma 50.000 de soldați.¹⁷⁹

În ziua de 18 noiembrie lupta a rămas indecisă, astfel că în seara zilei de 18 spre 19, Ioan întreprinde un atac nocturn, fără să aibă succesul scontat. În ziua de 19, Ioan a atacat pe flancuri reușind să împingă înapoi trupele otomane. După lupte intense, cavaleria catafractă creștină a fost nimicită și doar o mică parte din infanteria și cavaleria lui Ioan a putut să se refugieze în tabăra de care. Au reușit totuși să se refugieze și de aici, iar trupele de ieniceri au

¹⁷⁶ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 110, 111, 112, 113.

¹⁷⁷ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124.

¹⁷⁸ Ibidem, p. 124.

¹⁷⁹ Dinu C. Giurescu (coordonator), *op. cit.*, p. 67.

reușit să treacă de trupele de mercenari care apărau tabăra de care și să plece în urmărirea trupelor ce se retrăgeau. Aceștia s-au retras spre regatul maghiar prin Serbia, iar în 24 octombrie, Ioan a fost luat prizonier de despotul sârb Gheorghe Brancović. A fost eliberat în decembrie.

În această luptă creștinii au pierdut 17.000 de ostași, iar turcii între 34 și 35.000 de ostași.¹⁸⁰

1456 – Ultima mare bătălie susținută de comitele de Timiș, s-a desfășurat în iulie la Belgrad. Prin apărarea acestui ultim bastion al creștinătății, s-a asigurat protecția Regatului maghiar și a creștinătății pentru încă o sută de ani.

În 4 iulie, armata otomană de 100.000 ostași a început asediul Belgradului prin bombardarea cetății. Asaltul general al cetății a început pe 21 iulie și s-a sfârșit prin înfrângerea trupelor otomane de Ioan de Hunedoara care era în fruntea unei armate ce însuma 20.000.¹⁸¹

Turcii au pierdut la Belgrad 24.000 de oameni, iar creștinii între 3 și 4.000 de ostași.¹⁸²

După această bătălie, comitele de Timiș, Ioan de Hunedoara s-a îmbolnăvit și a murit la Zemun. A fost îngropat în catedrala din Alba Iulia.

Următorul mare comite de Timiș care a dus mai departe stindardul luptei antiotomane în a doua jumătate a sec. al XV-lea a fost Pavel Chinezu. Nu a fost deloc mai prejos ca predecesorii săi, Filippo Scolari și Ioan de Hunedoara.

Pavel Chinezu

A doua jumătate a secolului al XV-lea a fost marcată de prezența lui Pavel Chinezu în peisajul Timișean, un fiu de morar care în timp de douăzeci de ani a ajuns mai întâi general în armata regală maghiară iar mai apoi comandantul suprem al acesteia.

Anul 1458, cel al încoronării lui Matia Corvin drept rege al Ungariei, este și anul în care Pavel Chinezu se înrolează în armata regală. Din acest moment începe ascensiunea sa militară. În 1468 el este deja general, iar în 1478 devine comandantul suprem al armatei regale maghiare și tot în același an este numit comite de Timiș. Numirea sa în această funcție este rezultatul abilităților și calităților sale excepționale militare, politice și administrative.

¹⁸⁰ Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 133, 134, 135, 136, 137.

¹⁸¹ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 461.

¹⁸² Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 150.

Încă de la înrolarea în armată, singura sa dorință era aceea de a lupta împotriva turcilor. Se călește însă în luptele cu creștinii unde deprinde și își dezvoltă tainele armelor. Cunoștințele acumulate în timpul acestor lupte, observarea tacticilor și tehnicilor de luptă occidentale l-au făcut să înțeleagă că aceleași tactici trebuiau aplicate și împotriva otomanilor.

În anii 1475 și 1476 luptă alături de Vlad Țepeș în două campanii antiotomane în Bosnia și Serbia. Vlad Țepeș fusese un model de oștean pentru Pavel, de la care deprinsese tehnici de luptă, printre care și tehnica atacului nocturn. Vlad Țepeș îi cunoștea foarte bine pe turci, le știa obiceiurile și strategia de luptă, de aceea viitorul comite de Timiș își dorise foarte mult să lupte alături de marele domn muntean de la care adoptă și metodele de tortură asupra otomanilor.

Până la moartea sa survenită la 24 noiembrie 1494, comitele de Timiș și al tuturor comitatelor bănățene, nu a suferit nici o înfrângere în fața otomanilor. Prima victorie răsunătoare, din momentul în care a devenit comite de Timiș, a fost cea de pe Câmpul Pâinii din 13 octombrie 1479, după care au mai urmat victoriile din campaniile din anii 1480, 1481, 1482, 1491, 1494. Așa cum vom vedea în paginile următoare prin detalierea acestor campanii, vom observa că el a adoptat și a aplicat tacticile predecesorilor săi Filippo Scolari, Ioan de Hunedoara și Vlad Țepeș, în speță trecerea Dunării și disputarea luptelor pe alte teritorii decât cele românești sau ale regatului maghiar.

Bătălia de pe Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479). A fost prima mare victorie antiotomană în calitate de comite de Timiș. Istoricul timișorean Hațegan Ioan, realizează cea mai detaliată prezentare a acestei lupte în cartea sa *Pavel Chinezu* (Editura Helicon, Timișoara, 1994, p. 134-149) în capitolul numit *Câmpul Pâinii*. Este principala sursă istoriografică în ceea ce-l privește pe marele comite de Timiș. Istoricul identifică cele două locuri de adunare a trupelor otomane, punctul de trecere a Dunării în Țara Românească, iar mai apoi trei posibile căi de incursiune ale trupelor otomane conduse de Mihaloglu Ali bei în Transilvania.

Trupele otomane s-au adunat la Smederevo și la Silistra, făcând joncțiunea la Vidin, pe unde au traversat Dunărea în Țara Românească. Cele trei variante de căi de incursiune au primit denumirile de: bănățeană, olteană I și olteană II.

Varianta bănățeană propune trecerea Dunării pe la Smederevo și apoi înaintarea spre Transilvania prin Banatul apărat de Pavel Chinezu. Este cel mai puțin acceptată variantă deoarece armata condusă de comitele de Timiș s-ar fi opus înaintării trupelor otomane, s-au i-ar fi luat prin surprindere atacând de la spate.

Varianta olteană I propune traseul prin centrul Olteniei, direcția sud-nord cu avansare pe valea Jiului , Gilort și trecerea Carpaților prin defileul Novaci-Duș până la Sebeș-Alba.

Varianta olteană II propune intrarea în Transilvania pe la Turnu Roșu. Traseul acestei variante ar fi: traversarea Dunării pe la Vidin, înaintarea pe valea Oltului până la Sibiu.

Intrarea în Transilvania s-a făcut pe 9 octombrie zi în care Isa bei în fruntea trupelor sale a prădat zona dintre Turnu Roșu și Sibiu. Pe 10 octombrie Ali bei a prădat zona cuprinsă între Sibiu și Sebeș-Alba. Pe 11 octombrie Iskender bei a prădat satele de pe valea Mureșului mijlociu între Sebeș-Alba și Orăștie. După ce au adunat prăzile, turcii sub conducerea lui Ali bei decid retragerea în 12 octombrie.

Voievodul Transilvaniei, Ștefan Báthory, își stabilește cartierul general la Alba Iulia, de unde primește întăriri de la români, unguri, sași și secui. În toată luna septembrie Pavel Chinezu adună trupele bănățene la Timișoara.

În 12 octombrie trupele otomane pornesc retragerea îndreptându-se spre Orăștie. În acest moment și voievodul Transilvaniei pleacă în urmărirea otomanilor. Îi ajunge din urmă și în dreptul actualei localități Șibot cele două armate se poziționează pentru luptă. Locul era mărginit de râul Mureș, râul Cugir și de dealuri.

Armata creștinilor era condusă de: voievodul Transilvaniei, Ștefan Báthory, comitele de Timiș, Pavel Chinezu (care ajunge pe câmpul de luptă chiar pe 13 octombrie), ajutați de Bartolomeu Drágffy, Dimitrie Jakšić, Anton Kendy, comandantul secuilor Georg Hecht și fostul domn muntean, Laiotă Basarb.

Armata otomană era condusă de Mihaloglu Ali bei, ajutat de Malkocioglu Bali bei, Mihaloglu Iskender bei, Evrenosbsioglu Hasan bei și Evrenosbeioglu Isa bei.

Ștefan Báthory și-a dispus trupele astfel încât să fie încadrate de Mureș la dreapta și de dealuri la stânga, iar în spate de râul Cugir și drumul Sebeșului cu puternica sa cetate. În prima linie pe partea dreaptă se aflau 5.000 de sași cu trupe formate din pedestrime și 500 de călăreți, conduși de judele Sibiului, Georg Hecht. În prima linie pe stânga se aflau secuii având flancurile acoperite de cavaleria secuiască, conduși de Anton Kendy. La mijlocul celor două linii se afla cavaleria catafractă alcătuită din nobili, fiind condusă de însuși voievodul Ștefan Báthory. În spatele sașilor se aflau românii, iar în spatele secuilor se aflau ungurii.

În fața creștinilor se afla armata otomană formată din peste 45.000¹⁸³ de luptători (numărul oscilează între 15.000 și 100.000 în diverse izvoare).

Sași pornesc atacul împotriva aripii stângi a armatei otomane. Sașii reușesc să-i împingă înapoi pe turci, iar apoi lupta se mută pe malul Mureșului. Turcii aruncă forțe proaspete în luptă determinând o retragere a sașilor. Intră acum în luptă și linia a doua a aripii drepte, formate din români. Aceștia întreprind un atac fulgerător care marchează momentul încleștării generale. Turcii fiind superiori din punct de vedere numeric, îi împing pe creștini până aproape de râul Cugir. În acest prim moment dificil al bătăliei voievodul transilvan în fruntea cavaleriei catafracte pornește un atac frontal spre centrul armatei otomane. Trece de cavaleria ușoară a lui Basarab Țepeluș și se confruntă apoi direct cu trupele lui Isa bei. Calul voievodului este ucis și astfel trupele transilvane, demoralizate, încep să bată în retragere spre râul Cugir. Atacul otoman este condus de Ali bei în zona centrală, sprijinit pe flancuri de cavalerie, care execută o mișcare de învăluire a creștinilor. Dispozitivul de atac otoman are forma unei semiluni cu vârfulurile împinse mult înainte. Atacul condus de Ali bei a marcat al doilea moment crucial al luptei, care părea pierdută de creștini.

După prânz, între intervalul orar 13-15, când totul părea pierdut, după 3 zile de marș forțat, în spatele armatei otomane apar trupele bănățene conduse de Pavel Chinezu, comitele de Timiș și „căpitanul suprem al părților de jos” al Regatului ungar. Trupele bănățene erau dispuse sub forma uni semicerc astfel încât să înconjoare trupele otomane. Flancul drept atacă dinspre dealuri și reușește să împingă trupele otomane spre Mureș, de unde sunt învăluite de aripa stângă bănățeană. Când se realizează joncțiunea cu trupele transilvane, aripa dreaptă atinge malul Mureșului, astfel că trupele otomane sunt încercuite având în spate un obstacol natural, Mureșul.

Pavel Chinezu atacă în forță și reușește să deçoace tentative lui Malkocioglu Bali bei de a-și regrupa forțele dispersate cu care încearcă să reziste. Puterea atacului lui Pavel Chinezu este mult prea mare, astfel că trupele otomane intră în degringoladă și încep să fugă. Trupele creștine încep urmărirea și uciderea fugarilor. Reușesc să scape Mihaloglu Ali bei și Malkocioglu Bali bei cu un mic detașament.

Prada adunată de otomani pe perioada campaniei în Transilvania, este recuperată integral de către învingătorii creștini.

¹⁸³ Giurescu, Dinu C. (coordonator), *op. cit.*, p. 80.

Ambele tabere au suferi pierderi însemnate. Se aproximează 10.000 de ostași în tabăra creștinilor și 30.000 în tabăra otomanilor.

După odihnă, ostașii au îngropat morții și apoi au sărbătorit victoria chiar pe câmpul de luptă.

În gara din localitatea Șibot, care se află în plin Câmpul Pâinii, se află un monument care în partea superioară are o armură, iar pe placa de marmură se poate citi următoarea inscripție: „*Acest monument a fost așezat în amintirea strălucitei biruințe repurtate de armatele ardelenene sub conducerea voievodului Ștefan Báthory asupra turcilor în bătălia de pe Câmpul Pâinii, la 13 octombrie 1479, cu ajutorul eroului român Pavel Chinezu comitele de Timișoara care sosind pe câmpul de luptă în clipa hotărâtoare, prin vitejia sa extraordinară, a însuflețit pe luptătorii ardeleni obosiți, le-a înlesnit biruința desăvârșită și a mântuit, pe timp de o jumătate de veac, Ardealul de primejdia stăpânirii turcești*”.

Campaniile gemene

6-14 noiembrie 1480. În această perioadă se desfășoară o campanie antiotomană la sud de Dunăre pe teritoriul Serbiei¹⁸⁴. Pavel Chinezu în fruntea trupelor bănățene și a celor trimise de regele Matia Corvin, le îmbarcă în navele Dunărene și coboară în aval de aceasta până aproape de puternica cetate Smederevo. Aici trupele creștine debarcă și pe o distanță cuprinsă între Smederevo și Kruševac înving trupele otomane și pustiesc zona. 60.000 de creștini sunt luați de trupele creștine, îmbarcați, trecuți Dunărea și colonizați în Banat.

Surprinși de puterea atacului, beii dunăreni se regrupează sub conducerea lui Malkocioglu Bali bei, beilerbeiul Serbiei, cu sediul la Smederevo și desfășoară o acțiune pe Dunăre, pentru a ataca și a distruge vasele care urmau să transbordeze armata și populația creștină. Atacă 17 nave creștine, dintre care scufundă 2. Navele regale își revin din șocul atacului, le contra-atacă pe cele turcești și reușesc scufundarea a 15 dintre ele. 300 de otomani cad prizonieri, dar și multe arme¹⁸⁵.

2-20 noiembrie 1841. Și această campanie se desfășură pe teritoriul Serbiei, de unde sunt salvați alți zeci de mii de creștini, care sunt aduși în Banat unde sunt colonizați¹⁸⁶. Comitele de Timiș își concentrează trupele la Timișoara, de unde pe 2 noiembrie pleacă în expediție în sud, spre Serbia. Trupele creștine trec Dunărea pe la Horom, aflat câțiva zeci de

¹⁸⁴ Hațegan, Ioan; Boldea, Ligia; Țeicu, Dumitru, *op. cit.*, p. 256, 257.

¹⁸⁵ Hațegan, Ioan, *Pavel Chinezu*, Editura Helicon, Timișoara, 1994, p. 152-154.

¹⁸⁶ Hațegan, Ioan; Boldea, Ligia; Țeicu, Dumitru, *op. cit.*, p. 257.

kilometri în aval de Cuvin. Flotila fluvială, aflată sub conducerea lui Ladislau Rozgoni – căpitanul Belgradului – , pleacă de la Belgrad spre Horom de unde trebuia să realizeze transbordarea trupelor¹⁸⁷.

Pe 5 noiembrie se realizează traversarea întregii armate a Dunării și debarcarea în plin teritoriu inamic. Se înaintează pe valea inferioară a Moravei. Creștinii se împart în trei părți: grupul central condus de Pavel Chinezu înaintează pe Morava spre sud, alt grup înaintează pe Dunăre spre cetatea Golubac, iar al treilea grup înaintează spre vest. Misiunea lor era de a dezorganiza și de a distruge sistemul defensiv otoman.

Corpul ce avansa spre Golubac, întâlnește o trupă otomană de 1000 de luptători, pe care îi învinge. Tot în acea perioadă flota Dunăreană este atacată de navele turcești. Ladislau Rozgoni reușește să scufunde 24 de nave turcești¹⁸⁸.

Comitele de Timiș reușește să avanseze rapid până la Kruševac, unde își stabilește cartierul general. Timp de 12 zile contingentele creștine zdrobesc orice rezistență otomană din zonă, iar toată prada este adusă la Kruševac, unde sosesc și creștinii care doreau să fugă de sub stăpânirea otomană (40.000/45.000 creștini).

În intervalul 16-20 noiembrie se desfășoară întoarcerea în Banat. Retragerea se realizează pe același drum, pe valea Moravei. Un ultim obstacol se află în fața cetății Smederevo. Acolo, beii dunăreni fortifică insula din fața cetății, loc obligatoriu de tranzitat de către trupele creștine pentru a ajunge la Kuvin și apoi să treacă Dunărea spre a se deplasa spre Banat. Trupele de acolo sunt nimicite de către creștinii debarcați din flota Dunăreană, astfel deschizându-se calea unei transbordări liniștite pentru armată și pentru cei câțiva zeci de mii de creștini¹⁸⁹.

Prin cele două campanii gemene, Pavel Chinezu a reluat strategia adoptată de Ioan de Hunedoara și anume ofensiva la sudul Dunării, prin care a reușit să distrugă sistemul de pază otoman din Serbia și de asemenea să salveze zeci de mii de creștini.

6-9 septembrie 1482. Dorind să pedepsească îndrăzneala și cutezanța lui Pavel Chinezu din anii 1480 și 1481, în septembrie 1482, Mihaloglu Ali bei, beii Serbiei, întreprinde o campanie de jaf în Banat. Reușește să treacă Dunărea pe la Kuvin și apoi înaintează spre nord. Achingii ajung în preajma Timișoarei pe 7 și 8 septembrie. Mihaloglu Ali bei este însoțit de

¹⁸⁷ Hațegan, Ioan, *Pavel...*, p. 158.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 159.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

Hasanbeioglu Isa bei, Malkocioglu Bali bei, Boznamehmed și un beilerbei al cărui nume nu se cunoaște¹⁹⁰.

Pavel Chinezu însoțit de comandanții săi Vuk Brancović, Petru Dóczy și frații Jakšić pornesc în urmărirea otomanilor pe 7 sau 8 septembrie dimineața. Pe 9 septembrie ambele tabere combatante se află față în față pe câmpul din apropierea cetății Becicherecul Mare (Zrenjanin). Lupta a durat în jur de 2 ore, atacul bănățenilor fiind foarte puternic. După luptă a urmat fuga otomanilor și urmărirea lor de către creștini. Pierderile otomane se ridică la 3.000 de morți, iar cele ale bănățenilor la 500. Pavel Chinezu trece Dunărea și-și mai continuă campanie și pe teritoriu inamic. Pe 12 septembrie sau 13 septembrie el se întoarce cu trupele la Timișoara și trece la consolidarea și refacerea fortificațiilor distruse de raidul otoman.

Primăvara 1491. Otomanii pătrund în Transilvania până în apropierea cetății Oradea, incursiune respinsă de comitele Timișean, Pavel Chinezu¹⁹¹.

Noiembrie 1491. Pavel Chinezu întreprinde o campanie în Serbia finalizată cu un șir de victorii și o pradă impresionantă, după care revine la Timișoara¹⁹².

Februarie 1492. Otomanii realizează o incursiune în Banat, respinsă de comitele de Timiș, care-i trimite pe comandanții otomani la Buda¹⁹³.

Campaniile din 1494. În acest an Pavel Chinezu întreprinde trei campanii antiotomane.

Ianuarie 1494. În fruntea trupelor bănățene, comitele de Timiș a trecut Dunărea și a pustiit Serbia otomană. De aici ajunge în Bulgaria de unde avea drum deschis până la Adrianopol. Speriați de bogăția prăzilor, ostașii nu au mai dorit să lupte și astfel s-au retras spre Timișoara¹⁹⁴.

August 1494. Belgradul a fost asediat de trupele otomane. Pavel Chinezu a reușit să ajungă la timp și să depresurizeze cetatea, după care a urmat urmărirea otomanilor prin Posega și Srem.¹⁹⁵

21 octombrie – 13 noiembrie 1494. În această perioadă se desfășoară ultima campanie antiotomană susținută de comitele de Timiș. Pavel Chinezu împreună cu voievozii transilvani Bartolomeu Drágffy și Ladislau Losonczi coboară pe Dunăre până la Belgrad. De aici se

¹⁹⁰ Ibidem, p. 161.

¹⁹¹ Hațegan, Ioan; Boldea, Ligia; Țeicu, Dumitru, *op. cit.*, p. 266.

¹⁹² Ibidem, p. 267.

¹⁹³ Ibidem, p. 268.

¹⁹⁴ Ibidem, p. 269.

¹⁹⁵ Ibidem, p. 272.

îndreaptă spre Smederevo. Direcția de avansare a fost pe valea Moravei sârbești și pe valea Moravei bulgărești. Trupele înaintează având cavaleria catafractă în frunte, urmată de cavaleria ușoară la mijloc și trupele neregulate de cavalerie pe flancuri. Obținând și în urma acestei campanii o cantitatea impresionantă de pradă, comitele de Timiș recurge la retragere¹⁹⁶.

După aceste campanii încununată de succes, dar grav bolnav, comitele de Timiș, Pavel Chinezu moare pe 24 noiembrie 1494. Este îngropat în mănăstirea ctitorită de el la Nagy-Vázsony.

Urmașul său, este Iosif de Som, care în decembrie 1494 este investit în funcțiile de comite de Timiș și căpitan suprem al armatei sudice a regatului, funcții deținute până în 1508.

BIBLIOGRAFIE

1. *Academia Română, Secția de științe istorice și arheologie, *Istoria Românilor, vol. IV, De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, Edit. Enciclopedică, București, 2001.
2. * Fejér, György, *Codex diplomaticus hungariae ecclesiasticus ac civilis, tomul X, vol. VI (1418 – 1428)*, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1844.
3. Boldea, Ligia, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV – XVI*, Editura Banatica, Reșița, 2002.
4. Brooks, Philip, *Cavaleri și castele*, Edit. Teora, București, 2003.
5. Dan, Mihail P., *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Militară, București, 1974.
6. Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440 – 1514*, Editura Enciclopedică, București, 2000.
7. Giurescu, Dinu C. (coordonator), *Istoria României în date*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 2010.
8. Hațegan, Ioan, *Filippo Scolari – Un condotier Italian pe meleaguri dunărene*, Edit. Mirton, Timișoara, 1997.

¹⁹⁶ Hațegan, Ioan, *Pavel...*, p. 207,208.

9. Hațegan, Ioan, *Timișoara în evul mediu*, Editura Banatul, Timișoara, 2008.
10. Hațegan, Ioan, *Pavel Chinezu*, Editura Helicon, Timișoara, 1994.
11. Hațegan, Ioan; Boldea, Ligia; Țeicu, Dumitru, *Cronologia Banatului, vol. II/1, Banatul între 934 – 1552 – Repere cronologice. Selecție de texte și date*, Edit. Banatul, Art Press, Timișoara, 2007.
12. Hațegan, Ioan; Petroman, Cornel, *Istoria Timișoarei – manual opțional*, ediția a II-a, Editura Art Press, Editura Banatul, Timișoara, 2011.
13. Hațegan, Ioan, Pîrșe, Maria-Carmen, *Din vremea lui Dracula. Feciorul morarului din Satchenez. Povestiri istorice. Ediția a II-a*, Editura Art Press, Editura Banatul, Timișoara, 2008.
14. Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei, vol. IV*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.
15. Popescu, Petru Demetru, *Dicționar de personalități istorice – voievozi, principii, domnitori, regi*, Editura Niculescu, București, 2005.
16. Rezachevici, Constantin, *Rolul românilor în apărarea Europei de Expansiunea otomană, secolele XIV – XVI*, Editura Albatros, București, 2001.
17. Țeicu, Dumitru, *Banatul Montan în evul mediu*, Editura Banatica, Timișoara, 1998.
18. Ungureanu, Dragoș, *Evoluția armelor și uniformelor militare din Evul Mediu până în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, în <http://www.cimec.ro/Istorie/ArmeUniforme/default.htm>

THE MILITARY ORGANISATION IN THE MEDIEVAL BANAT

(THE XV-th CENTURY)

(Abstract)

Key words: *John Hunyadi, cavalry, Paul Kinizsi, ottomans, military campaigns.*

The 15th century was marked by the military conflicts between the Christians and the Ottomans. King Sigismund of Luxemburg adopted two military regulations, one in 1397 and the other one in 1427. They were meant to reform the Hungarian Kingdom's army. John

Hunyadi was the one who managed to create a powerful and very well equipped army. The medieval Banat army was a part of the great royal Hungarian army and had all the new and best weapons and armours. John Hunyadi's army was organized in: cavalry (light and armoured), infantry, artillery, Hussite war chariots, Danube navy and engineer troops. The soldiers were endowed with all the medieval weaponry: traditional such as bows and arrows, side arms, and modern such as firing arms, bombard. Having all these kinds of weaponry and well trained soldiers, John Hunyadi created a powerful army that succeeded some great military victories against the all mighty ottoman army in the middle of the 15th century.

“Military elite in Banat, 14th and 16th centuries” is focused upon those representative military figures that fought for the freedom of Christianity and preservation of the European values against the ottoman Turks invaders.

Banat, part of the Hungarian kingdom, represented the first line of defense against the ottomans. Figures like Filippo Scolari, John Hunyadi, Pavel Chinezul, Iosif de Som and other representatives of the Romanian noble families in Banat fought and helped maintaining the southern borderlines of the Hungarian kingdom.

These important military figures not only fought wars against the ottomans and other enemies, but they were as well skilled in politics, administration and economy. They helped and sustained the development of Banat, bringing here the western cultures and renaissance ideas and values. Many artists and architects were brought in this region, built impressive buildings and decorated them in the Italian Renaissance style.

All these great military commandants had the same goal and purpose: stopping the ottoman invasion further more in Europe. An important ally for the Hungarian kingdom was The Danube, a natural obstacle for the Turks. Alongside Danube many fortresses and castles were built. The defensive system based on castles and fortresses was very important for these military leaders. They developed it and improved it in order to keep the invaders outside the Hungarian kingdom for many years.

The fight against the ottomans in the first half of the 15th century in Banat, has 2 representatives: Filippo Scolari and John Hunyadi. They both were counts (comes) of Timiș and of the whole counties in Banat.

They were good soldiers, organizers, politicians and managers. Even though they were defeated sometimes, they managed to keep the ottomans south of Danube, and so the Hungarian Kingdom was put to safe.

John Huniady, by his last great fight against the ottomans, at Belgrade, he managed to protect the northern Christianity for the next one hundred years. His descendant was, Pavel Chinezu (Paul Kinizsi), who managed to bravely protect the southern borders of the Hungarian Kingdom.

In the second part of the 15th century, one of the most representative figures of the anti ottoman fights was Pavel Chinezu. He became comes of Timiș in 1478, and Captain General of the Lower Parts of the Hungarian Kingdom. Until his death in 1494, he was never defeated by the ottomans. His first victory against the turks was the one in 1479 held at Bread Field. After a 3 days march, he managed to reach the battle field and joined forces with Stephen Báthory, the Voivode of Transilvania. Together they managed to defeat Mihaloglu Ali Bei's troops.

Just as his predecessors, Pavel Chinezu was an outstanding commander, politician, manager who gave a positive impulse to the development of Banat during his time. He attacked and destroyed the ottoman camps in the Balkans and he also managed to sign a peace treaty with the ottomans for 8 years, which gave the possibility to Banat to develop and to progress.

After his dead in 1494, Iosa of Som took all the prerogatives from him, and became comes of Timiș until 1508.

ACCESORII VESTIMENTARE DESCOPERITE ÎN CETĂȚI DIN BANAT

Silviu Oța

Cuvinte cheie: *cataramă, cetate, feudal, aplică*

Până în prezent, pe teritoriul Banatului au fost cercetate parțial sau aproape integral un număr destul de important de cetăți¹⁹⁷ (Carașova,¹⁹⁸ Duplija, ¹⁹⁹ Vrșac,²⁰⁰ Divici,²⁰¹ Ciacova,²⁰² Mehadia,²⁰³ Sf. Ladislau,²⁰⁴ Căpâlnaș,²⁰⁵ Făget,²⁰⁶ Ilidia,²⁰⁷ Șoșdea,²⁰⁸ Satchinez,²⁰⁹ Socolari,²¹⁰ Svinița,²¹¹ Kovin,²¹² Vladimirescu,²¹³ Cladova,²¹⁴ Turnu Ruieni,²¹⁵ Bulci,²¹⁶ Bocșa,²¹⁷ Jdioara,²¹⁸ Berzovia²¹⁹). Din păcate, doar despre un număr limitat dispunem de date arheologice exacte (Carașova, Duplija, Cladova, Vladimirescu, Vrșac, Sf. Ladislau, Svinița, Jdioara, Făget), în sensul că au fost publicate și artefacte recuperate de acolo, fie și parțial. De

¹⁹⁷ Nu am luat în considerare orașele fortificate precum Caransebeșul sau Timișoara, ci doar micile cetăți.

¹⁹⁸ Oța, Oța, Ionescu 1999, p. 22-23; Țeicu, Oța, Oța 2001, p. 57-59; Țeicu, Oța, Oța 2002, p. 85-87; El Susi 2002-2003 (2004), p. 285-297; Rusu 2005, p. 507-508; Oța *et alii* 2011, p. 83-113; Oța, Oța 2008, p. 183-221; Oța, Oța 2009, p. 193-201; Oța, Oța 2006, p. 3-13; Oța, Oța 2011a, p. 159-181; Oța, Oța 2011b, p. 109-115; Oța, Oța 2012, p. 47-59; Țeicu 2009, p. 66-68.

¹⁹⁹ Janković, Radičević 2005, p. 275-285; Radičević 2012, p. 85-88, 218.

²⁰⁰ Petrović 1976, p. 53-62; Brmbolić 2009; Țeicu 2009, p.51-53, 102-104; Manojlović Nikolić, Brmbolić 2012, p. 95-104.

²⁰¹ Rusu 2005, p. 549.

²⁰² Secară 1971, p. 157-172; Rădulescu, Pinca 2002, p. 325-326; Țeicu 2009, p.42-44.

²⁰³ Secară 1975, p. 167-184; Rusu 2005, p. 511; Rusu 2005, p. 525; Țeicu 2009, p. 46-48, 93-94.

²⁰⁴ Matei, Uzum 1973, p.141-155; Rusu 2005, p. 513-514; Țeicu 2009, p. 104-105.

²⁰⁵ Crișan 1979, p. 197-198; Rusu 2005, p. 547.

²⁰⁶ Popa, Căpățînă, Rădulescu, Tomoni 1991, p. 23-38; Țeicu 2009, p. 72-73.

²⁰⁷ Țeicu 1987, p. 327, 330; Uzum 1989, p. 42, 43; Țeicu 1996b, p. 77-82; Rusu 2005, p. 521-522; Țeicu 2009, p.44-46.

²⁰⁸ Țeicu 2003, p. 351-352, 373, Fig. 16; Rusu 2005, p. 558-559.

²⁰⁹ ; Rusu 2005, p. 557.

²¹⁰ Țeicu 1987, p. 335; Rusu 2005, p. 522, 534; Țeicu 2009, p. 75-76.

²¹¹ Corvătescu, Rădulescu 1979, p. 169-182; Rusu 2005, p. 535; Țeicu 2009, p. 48-50, 99-100.

²¹² Țeicu 2009, p. 91.

²¹³ Zdroba, Barbu 1976, p. 47-56; Barbu 1979, p. 165-178.

²¹⁴ Boroneanț, Hurezan 1987a, p. 67-74; Boroneanț, Hurezan 1987b, p. 75-84; Rusu 2005, p. 548.

²¹⁵ Secară 1975, p. 303-308; Rusu 2005, p. 540; Țeicu 2009, p. 50-51.

²¹⁶ Rusu 2005, p. 54.

²¹⁷ Țeicu 1990, p. 355-369; Țeicu 1996a, p. 21-36; Țeicu 1998, p. 209-210; Țeicu 2009, p. 69-71.

²¹⁸ Bejan 1979, p. 199-206; Bejan 2006, p. 33-40, 222, Pl. X, p. 223, Pl. XI; Rusu 2005, p. 522; Țeicu 2009, p. 76-77. Mulțumim domnului A. Bejan pentru informații. Aici nu au fost descoperite momentan catarama.

²¹⁹ Țeicu 2003, p. 349.

regulă, sunt cunoscute mai mult documentele în care au fost atestate și, eventual, un plan mai mult sau mai puțin corect.²²⁰ Lor li se adaugă și alte fortificații cunoscute mai degrabă prin studiul izvoarelor scrise, dar care nu fac obiectul acestui studiu.²²¹

Artefactele din fortificațiile cercetate arheologic, au fost publicate doar sporadic. În acest moment cunoaștem doar extrem de puține despre ele. Lipsa publicării îngreunează parțial înțelegerea activităților cotidiene din cuprinsul cetăților, momentele de ridicare a diverselor structuri (pentru că trebuie înțeles, o fortificație doar în puține cazuri a fost ridicată integral dintr-o dată), distrugerile suferite, acolo unde este cazul, și care au fost cauzele acestora. Am enunțat doar niște cerințe minimale care ar trebui îndeplinite în publicarea unei cetăți, iar arheologii nu ar trebui să se limiteze doar la datele istorice (și așa sumare asupra cetăților din Banat), localizarea cetății, eventual câteva relevee și un set de fotografii care în multe cazuri nu spun neapărat mare lucru.²²² Poate, așa cum se sugerează în ultima vreme, ar trebui analizată și viața cotidiană a celor care rezidau în fortificații și “viața” artefactelor.²²³ Din această perspectivă, în mod clar se pot aduce noi date, multe extrem de importante asupra pieselor, de la confecționarea lor, utilizarea și scoaterea din uz în final.²²⁴ În mod evident, aceste lucruri, nu trebuie împinse până la extrem, existând și riscul de a cunoaște totul despre nimic.

²²⁰ Până în prezent au fost publicate planuri parțiale sau integrale ale cetăților de la Carașova, Duplija, Vrșac, Ceacova, Mehadia, Sf. Ladislau sau Bolasabon (Sfântu Lazăr), Căpâlnaș, Ilidia-Oblița, Socolari, Svinița, Bocșa, Sapaja, Novo Miloševo, Jdioara, donjonul de la Turnu Ruieni și o schiță a celui de la Reșița-Ogășele. Vezi și Trăpcea 1969, Matei 1982, Rusu 2005, Țeicu 2009.

²²¹ Vezi Trăpcea 1969, Rusu 2005, Rusu 1980 sau Matei 1979.

²²² Se poate observa la o primă vedere că nu cunoaștem mai nimic despre punctele de amplasare, structura formei de relief pe care a fost amplasată cetatea, căile de acces, materialul din care au fost construite fortificațiile, de unde a fost adus, cum au fost amplasate pe stâncă zidurile (vezi un fragment din incinta nr. 3 de la Carașova), sau în alte cazuri fundațiile. Lipsesc de asemenea analize ale mortarelor utilizate (doar la Carașova s-a realizat o analiză a mortarelor, chiar dacă nu s-au putut extrage toate informațiile posibile), ale caracteristicilor arhitectonice. Diferențele constructive ale fortificațiilor sau eventualele asemănări lipsesc și ele. Profilurile și stratigrafia sunt abandonate în favoarea unei goliri a presupuselor încăperi (uneori iluzorii, cauzate de ridicări topografice fără o cercetare arheologică prealabilă). Relațiile stratigrafice între elementele constructive aproape nu se regăsesc în publicații (excepție fac cetățile de la Vrșac, Carașova, Svinița, Sf. Ladislau). În schimb se constată o distrugere ireversibilă a relațiilor stratigrafice care ar fi putut duce la înțelegerea succesiunii fazelor de locuire și a celor constructive.

²²³ Dragoman 2012, p. 207-213.

²²⁴ Aceste studii asupra obiectelor, din păcate rămân în condițiile actuale mai mult la stadiul de deziderat în situația în care un arheolog se confruntă eventual cu situri distruse, și imposibilitatea de a analiza chimic piese și de a le compara măcar cu altele din imediata apropiere ori, cu sursele de metal din zona respectivă, dacă acestea au existat și au fost exploatate. La aceasta se adugă faptul că multe piese pot fi recuperate din puncte situate la mare distanță, eventual și din epoci diferite și concentrate într-un loc pentru reprelucrare (vezi cazul atelierului de la Cladova).

Nepublicarea pieselor descoperite, din păcate, a lăsat un gol important în cunoașterea “vieții” pieselor și implicit, pe un plan mai larg, a culturii materiale a vieții din interiorul cetăților, ori chiar despre cei care au atacat o cetate sau alta în decursul timpului.

Cercetarea arheologică a fortificațiilor din Banat adus la descoperirea câtorva accesorii vestimentare. Prezentul studiu își propune să înceapă o cartare a punctelor unde au fost descoperite accesorii vestimentare, însă nu din complexe funerare.²²⁵ De asemenea, am dorit să pun în circulație câteva piese rămase necunoscute, ca de exemplu cele descoperite la Cladova-Dealul Carierei sau Bocșa. În celelalte cazuri, piesele au cunoscut deja lumina tiparului.

În cazul accesoriilor vestimentare avute la dispoziție, putem spune că au aparținut foarte probabil celor ce rezidau în cetăți. Doar la Cladova, piesele provenind dintr-un atelier este mai dificil de precizat dacă sunt produse finite ale meșteșugarului de acolo, dacă sunt ale lui, ori au ajuns acolo aduse pentru reprelucrare sau eventual reparare. Unele exemplare sugerează și aceste ultime două posibilități, catarama fiind ruptă.²²⁶

Catalogul descoperirilor

1. Berzovia (com. Berzovia, jud. Caraș-Severin)

Observații: În interiorul fortificației din punctul Pătruieni (mai degrabă o curte nobiliară sau fortificație de lemn și pământ)²²⁷, a fost cercetată o locuință medievală datată în cursul secolului al XIV-lea. De aici au fost recuperate mai multe cataramă de fier (Pl.) a căror descriere lipsește.

1. Cataramă dublă (?). (Pl. 1/1).

2. Cataramă ovală (Pl. 1/2).

3. Cataramă circulară (Pl. 1/3). Bara este circulară în secțiune. Spinul este rectangular în secțiune.

²²⁵ Trebuie spus că în mai multe cetăți sau lângă ele au fost descoperite complexe funerare. Piesele de acolo nu intră în discuție, ele fiind obiect de cercetare al arheologiei funerare. În acest sens, trebuie enumerate cetăți precum Ilișia-Cetate, Vladimirescu, mormintele din cetatea de la Cladova-Dealul Carierei, Vrșac sau Duplîjaja-Grad.

²²⁶ O parte din piesele găsite acolo, erau uzate, rupte sau au fost părți din altele de dimensiuni mai mari, ceea ce ne îndreptățește să considerăm că acolo se adunau piese sau fragmente de piese scoase din uz care urmau să fie reprelucrate.

²²⁷ D. Țeicu nu o include în rândul fortificațiilor din Banat în volumul publicat în anul 2009.

4.Cataramă semicirculară (Pl. 1/4). Lipsește spinul. Bara este circulară în secțiune.

5.Cataramă dreptunghiulară, rotunjită la colțuri (Pl. 1/5). În secțiune este rectangulară.

6.Cataramă dreptunghiulară (Pl. 1/6). Secțiunea tijei pe care este montat spinul, este circulară. Tija opusă este semicirculară.

7.Cataramă în formă de trapez (Pl. 2/1)

8.Cataramă în formă de trapez (Pl. 2/2)

9.Spin de cataramă (Pl. 2/3)

10.Cataramă în formă de trapez (Pl. 2/4). Are trei tije paralele. Spinul a fost montat pe tija centrală.

11.Cataramă dreptunghiulară (Pl. 2/5). A avut foarte probabil trei tije paralele, însă cea din mijloc și spinul lipsesc.

BIBLIOGRAFIE:

Țeicu 1998, p. 122-123, 263, Fig. 101/1-11, p. 267; Țeicu 2003, p. 349-350; Rusu 2005, p. 545.

2.Bocșa (oraș, jud. Caraș-Severin)

Observații: 1.Catarama a fost găsită întâmplător în anul 2012,²²⁸ în spatele donjonului, pe o aglomerare de pietre (Pl. 3/1). Confectionată din fier forjat. Este rectangulară, rotunjită la colțuri. Vârful limbii este rupt. Dimensiuni: 65,3 mm x 64,6 mm grosime = 5,3 mm L limbă = 56 mm, l = 8,2 mm (maxim).

BIBLIOGRAFIE: inedit

3.Carașova (com. Carașova, jud. Caraș-Severin)²²⁹

Observații: Piesele au fost descoperite în cursul cercetărilor din anii 1998-2001.

²²⁸ Piesa a fost donată MNIR de către dr. Cătălin Firca.

²²⁹ Aceste descrieri corespund parțial sau integral studiului publicat în anul 2011, în revista Materiale VII.

1.Cataramă (Pl. 3/3), din fier, executată prin forjare. În secțiune este rectangulară. Laturile lungi sunt paralele, iar cele scurte semicirculare. $L = 75$ mm, $l = 30,2$ mm, gros. = 4 – 5,6 mm, L spin = 37 mm, gros. spin = 3 mm, l spin = 5,6 mm.

2.Cataramă (Pl. 3/2), din fier, executată în tehnica ciocnirii. Rectangulară în secțiune, cu două mici protuberanțe spre interior, pe tija pe care se monta spinul (actual pierdut). Partea din față este arcuită. Este parțial ruptă și îndoită, iar spinul lipsește. $L = 73,4$ mm, $l = 57$ mm.

3.Fragment dintr-o verigă (Pl. 3/4), din fier forjat (piesă păstrată în proporție de 60%). În secțiune este neregulată, rotundă sau rectangulară. Nu este exclus să provină de la o cataramă de mici dimensiuni, deoarece îngroșarea de la un capăt ar putea sugera veriga unei limbi de cataramă. $D = 23,3$ mm, D verigii = 3,3 mm.

4.Potcoavă pentru încălțăminte (?) (Pl. 6/6), din fier forjat. Constă dintr-o bară rectangulară în secțiune, ușor îndoită, și o alta lipită de ea, care face o buclă. La capătul opus, cele două bare sunt rupte. $L = 57,3$ mm, l pe centru = 31,8 mm, gros. barelor = 4,8 × 5,4 mm. Provine din turnul nr. 1.

5.Potcoavă de încălțăminte (Pl. 6/1), din fier, executată în tehnica ciocnirii. Piesa a fost ruptă. Pe partea superioară se mai păstrează un fragment de la un cui pentru fixarea de tocul cizmei. $L = 69,3$ mm, l max. = 10,3 mm. Provine din spațiul primei fortificații.

6.Aplică (?) (Pl. 5/7), din foiță de aliaj de cupru, ondulată, perforată la ambele capete. Un capăt este semicircular, iar cel opus în formă de fleuron. $L = 51,7$ mm, $l = 7,5$ mm, gros. = 0,3 mm.

7.Fragment de piesă (Pl. 5/5), din aliaj de cupru. $L = 14,3$ mm, $l = 14,8$ mm, gros. = 0,9 – 1,3 mm. S. 8/2000.

8.Fragment de aplică (Pl. 5/6) din aliaj de cupru. $L = 14,3$ mm, $l = 14,8$ mm, gros. = 0,9 – 1,3 mm. S. 8/2000.

Bibliografie: Oța, Oța, Georgescu, Popa 2010, p. 94, 96, 107, Pl. X/1-5, p. 110, Pl. XIII/4, p. 111, Pl. XIV/1, 2

4.Cladova (com. Păuliș, jud. Arad)

Observații: Cele mai multe piese provin dintr-un atelier (nr. 3, cercetat în cursul anului 1983) descoperit în cetatea de la Cladova și a fost situat la nord de biserică. Despre o altă piesă nu cunoaștem decât că a fost descoperită în anul 1980 în caseta nr. IV.

1.Cataramă de fier, dreptunghiulară, păstrată parțial (Pl. 2/2), a fost descoperită în anul 1983, S. VII, carourile 34-36, -0,70 m. Dimensiuni: 27,8 x 28,2 mm; gros. = 4,3 mm.

2.Cataramă de fier, rombică, păstrată parțial (Pl. 2/4), a fost descoperită în anul 1983, S. VII, carourile 35-36, cas. A, -1,00 m. Dimensiuni: 56,7 x 63,9 mm; gros. = 3,5 mm.

3.Cataramă de fier (Pl. 2/3) descoperită în 1980, C. IV, -0,10 m. Dimensiuni: 47,3 x 45,3 mm gros. = 4,4 mm.

4.Cataramă de fier de formă circulară sau atârănătoare-? (Pl. 2/5) descoperită în 1983, S. VII, în lociuța atelier. Diam. = 34,9 mm; gros. barei = 6,7 mm

5.Cataramă de fier (Pl. 2/1) descoperită în 1983, S. VII, carourile 34-36, -0,70 m. Dimensiuni: 45,9 x 45 mm; gros. = 5,2 mm

6.Fragment de aplică (Pl. 5/8) descoperită în 1983, în carourile 34-36.

Bibliografie: inedit²³⁰

5.Făget (oraș, jud. Timiș)

Observații: Din cetate s-au recuperat și trei **1-3. potcoave** de fier pentru cizme (Pl. 6/3-5) databile în cursul secolelor XVI-XVII.

Bibliografie: Popa, Căpățînă, Rădulescu, Tomoni 1991, p. 35, Fig. 5/11, 17, 26, p. 36

6.Vrșac (oraș, opšt. Vrșac)

Observații: Cataramele și aplicile au fost atribuite cronologic secolelor XV-XVI, pe baza stratigrafiei.

1.Cataramă de centură, dreptunghiulară, confecționată din fier (Pl. 4/7). L = 5 cm, l = 4 cm. Aparține intervalului cronologic anterior anului 1439 până spre 1456.

2.Cataramă de centură; laturile scurte sunt oblice, iar partea din față este în formă de acoladă; confecționată din fier (Pl. 4/6). L = 5,8 cm, l = 5 cm. Aparține intervalului cronologic anterior anului 1439 până spre 1456.

3.Cataramă de centură, de formă elipsoidală, confecționată din fier. L = 5,3 cm (Pl. 5/2). Aparține intervalului cronologic anterior anului 1439 până spre 1456.

²³⁰ Mulțumim domnului Vasile Boroneanț pentru materialul inedit pus la dispoziție spre publicare.

4.Cataramă de centură dreptunghiulară. Păstrată parțial. Piesa este curbată, confecționată din fier (Pl. 5/1). L = 5,9 cm, l = 4,4 cm. Aparține intervalului cronologic anterior anului 1439 până spre 1456.

5.Aplică de bronz (Pl. 5/3). D = 5,7 cm. Aparține intervalului cronologic cuprins între 1456-1552.

6.Aplică de bronz (Pl. 5/4). L = 4,4 cm, l = 3,5 cm. Aparține intervalului cronologic cuprins între 1456-1552.

7.Potcoavă de cizmă (Pl. 6/2). Aparține intervalului cronologic cuprins între 1456-1552.

Bibliografie: Brmbolić 2009, p. 82-83, Sl. 45/4-9, p. 88, Sl. 48/2, p. 89, 130-131, 135, 136

Cataramele sunt extrem de diverse. Începând de la exemplare simple, circulare sau rectangulare, până la catarama duble. Din păcate, nu în toate cazurile putem diferenția între cele care au fost utilizate ca accesorii vestimentare sau erau piese de harnașament. Se poate observa însă că cele mai multe exemplare sunt de dimensiuni relativ mari, dovadă a purtării unor centuri late. Lor li se adaugă și piese comune, precum exemplarele circulare (Pl. 1/3) care apar adesea și în complexe funerare, precum la Gornea-Țârcheviște (M.21, 23),²³¹ Arața (M. 34 sau 69)²³² sau ca inventar într-un mormânt de la Cladova-Biserica din vale.²³³ Acestea sugerează faptul că fortificația de la Berzovia, unde a fost cercetată locuința, este posibil să fi avut pe lângă caracterul său militar, și un rol civil. Acest aspect este întărit și de faptul că au fost descoperite suficient de multe piese agricole și meșteșugărești. Situația pare să fi fost similară și la Cladova, în cetatea de pământ, unde au fost cercetate ateliere, o biserică și o necropolă. În ambele cazuri însă, cercetarea nu este încheiată.

Un exemplar aparte, de formă rombică, provine de la Cladova (Pl. 4/4). Acest model era de regulă folosit pentru prinderea mantiei. Exemplare asemănătoare au mai fost descoperite la Drobeta-Turnu Severin, însă executate din bronz.²³⁴ Catarama de la Cladova este distrusă

²³¹ Oța 2008, p. 50, Pl. 76/6. Vezi și bibliografia.

²³² Stanojev 2004, p. 40, 45, 58, T. IV/37, 55.

²³³ Săpături S. Oța, Gh. Pascu Hurezan și P. Hügel, inedite.

²³⁴ Tudor 1976, p. 126, Pl. VII/4-5, p. 127. Piese de aici au fost atribuite perioadei romane și romano-bizantine, însă o parte a pieselor de port și de podoabă este evident că aparțin Evului Mediu. În acest sens, vezi Oța 2013, p. 160, 168, Pl. 1-20.

parțial. Fiind într-un atelier în care s-au găsit fragmente de piese, multe foarte probabil din alte intervale cronologice, iar altele neutilizate, dar deformată în mod intenționat, ne pun în imposibilitatea de a spune dacă este o cataramă recuperată și adusă acolo (pentru prelucrare), sau a fost distrusă intenționat, probabil în momentul incendierii complexului.²³⁵

Lor li se adaugă și exemplare de mici dimensiuni (Pl. 4/2, 3/4), a căror utilizare putea fi diversă (fie de la încălțăminte, genți, alte curele atârinate sau suporturi pentru ustensile).

Se poate observa o diferență frapantă între descoperirile de cataramă din fortificații, sau din jurul lor și cele găsite în necropole. Această diferență are două aspecte. Primul constă în faptul că piesele din necropole sunt destul de diferite de cele din cetăți, atât ca formă cât și ca dimensiuni. Cataramele de dimensiuni mari sunt extrem de rar descoperite în necropole. Aici predomină fie piesele simple, de diverse forme (circulare, patrate, dreptunghiulare, pentagonale etc.) sau altele destul de complicat decorate sau executate (cataramă stelată, cataramă cu placă). În cetăți se observă în special prezența cataramelor simple, de mari dimensiuni. Acest contrast poate să sugereze utilizarea diferită a centurilor. Al doilea aspect se leagă de lipsa înmormântărilor cu centuri și arme (este vorba de arme atârinate la centură). În Evul Mediu, după secolul al XI-lea, înmormântarea cu centuri este destul de sporadică (în Banat înmormântări cu centuri au fost semnalate la Arača,²³⁶ Cladova, Gornea-Țârcheviște,²³⁷ Pecica,²³⁸ Omolicea,²³⁹ Deta-?²⁴⁰). Excepție fac mormintele aparținătoare populațiilor nomade (este vorba de mormintele aparținătoare cumanilor, ca de exemplu cel de la Tomaševac²⁴¹). Lipsa armelor în complexe funerare este chiar o caracteristică a perioadei.

Aplici. A fost descoperit un exemplar la Carașova, în apropierea cisternei cetății și a fost datat în cursul secolului al XVI-lea (Pl. 5/7).²⁴² Alte două fragmente provin din aceeași cetate

²³⁵ O parte a artefactelor din complex au urme de ardere secundară, ceea ce mă face să cred că atelierul a fost incendiat la un moment dat.

²³⁶ Stanojev 2004, p. 35 sqq.

²³⁷ Oța 2008, p. 250, pl. 76/6.

²³⁸ Heitel 2010, p. 67-68, 228, Fig. 16. Piesă greșit atribuită secolului al X-lea sau începutului celui de-al XI-lea. Centura aparține secolelor XIII-XIV. Comunicare susținută de S. Oța în 2012 la Ploiești, *Câteva observații în legătură cu inventarul funerar descoperit la Mănăstirea lui Ahtum (Pecica, jud. Arad)*.

²³⁹ Djordjević, Djordjević, Radičević 2007, p. 192, 195, T. III/1

²⁴⁰ Oța 2008, p. 237, pl. 63/2 și bibliografia.

²⁴¹ Brmbolić 1996, p. 273-277; Relić 2009, p. 291-300.

²⁴² Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011, p. 89.

(Pl. 5/5-6).²⁴³ Toate sunt piese pierdute în împrejurări diverse, unele chiar fragmente din altele mai mari.²⁴⁴ Din cetatea de la Vrșac (Pl. 5/3-4) au fost recuperate două fragmente datate din a doua jumătate a secolului al XV-lea și jumătatea veacului următor. Ambele piese sunt distruse. Cauzele (distrugere intenționată ca urmare a unei lupte, deteriorare în timp, apoi pierdere etc.) pot fi multiple și practic imposibil de identificat. Un alt fragment de aplică, posibil din bronz, provine din cetatea de la Cladova (Pl. 5/8). În ce măsură acest fragment a fost recuperat ca multe alte piese din atelier, este o incertitudine. Practic, este imposibil de precizat dacă urma să fie reprelucrat, ori era un produs finit care urma să fie asamblat pe o curea.

Din păcate, nefiind descoperite în morminte, în cele mai multe situații nu putem spune pe ce fel de centuri se prindeau, ori dacă ornamentau și alte articole vestimentare.

Potcoave de încălțăminte. Provin din cetățile de la Carașova, Făget și Vrșac și sunt păstrate parțial. Materialul de execuție este fierul. În Banat, astfel de accesorii provin în special din necropole, precum cea de la Caransebeș-Centru. Exemplare sunt diferite din punct de vedere tipologic. Pierderea lor, cel mai probabil se poate datora uzurii.

Un prim exemplar de la Carașova, provine din turnul nr. 1 și poate fi datat cel mai probabil în cursul secolului al XVI-lea când cetatea a suferit două distrugereri. Un eveniment, probabil violent, ar putea fi cauza pierderii sale (acolo au mai fost descoperite câteva obiecte recuperate de sub dărâmătura paramentului interior al zidului, pe un nivel de incendiu). Un alt fragment a fost recuperat în cursul anului 1998, din zona secțiunii 1/1998.²⁴⁵

Piese de la Făget au fost atribuite cronologic secolelor XVI-XVII, iar cea din Vrșac după mijlocul secolului al XV-lea până la 1552.

Prezența acestor accesorii vestimentare indică și dublul rol al fortificațiilor, mai ales în cazul celor de pământ, anume pe lângă cel defensiv, și cel al activităților meșteșugărești (Cladova, Berzovia sau fostul Remetea). În cazul celei dintâi cetăți, ceva mai mult și mai bine studiată, s-a demonstrat că este vorba de astfel de activități în interior, nu în zona înconjurătoare, așa cum pare să fi fost cazul Carașovei. Dimensiunile relativ mari ale cetății de la Berzovia, nu exclud posibilitatea ca și acolo să fi existat ateliere în spațiul interior. Analiza

²⁴³ Vezi Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011.

²⁴⁴ Vezi nota precedentă. Cronologia, analiza chimică și poziția lor în cetate se pot vedea în studiul dedicat pieselor de metal de la Carașova.

²⁴⁵ Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011, p. 89.

compoziției chimice comparative a pieselor de fier cu mostre din sursele de minereu din zonă ar putea aduce mai multe clarificări asupra locului de procurare a materiei prime.

Deși puține la număr, comparativ cu numărul de situri cercetate, ele vin să aducă noi elemente asupra echipamentului folosit de către cei care utilizau fortificațiile și asupra celor care le-au atacat. Diferențierea dintre ei este însă destul de greu de realizat în acest stadiu, ale putând fi utilizate la fel de bine atât de unii cât și de alții.

Abrevieri bibliografice

Acta Terrae Fogarasiensis – Acta Terrae Fogarasiensis, Făgăraș

AnB – Analele Banatului, Timișoara

Apulum – Apulum, Alba Iulia

A.S.M.B. – Arheologia Satului Medieval din Banat, Reșița, 1996

Banatica – Banatica, Reșița

CAMNI – Cercetări Arheologice, Muzeul de Istorie al R. S. România/Muzeul Național de Istorie, București

CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București

GPSKV – Gradja za proučavanje spomenika kulture Vojvodine, Novi Sad

GSAD – Glasnik Srpskog Arheološkog Društva, Beograd

Materiale – Materiale și Cercetări Arheologice, București

MN – Muzeul Național, București

RMM-MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente istorice și de artă, București

RMMN – Revista Muzeului Militar Național, București

SIA – Studii de Istoria Artei, Cluj Napoca

SIB – Studii de istorie a Banatului, Timișoara

Starinar – Starinar, Arheološki Institut, Beograd

Studia Universitatis Cibiniensis – Studia Universitatis Cibiniensis, Sibiu

Tibiscus – Tibiscus, Timișoara

Ziridava – Ziridava, Arad

BIBLIOGRAFIE

- Barbu 1979** – M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, Ziridava 12, p. 165-178.
- Bejan 1975** – A. Bejan, *Cetatea Jdioara. Raport preliminar de săpătură-campania 1973*, Tibiscus 4, p. 155-166.
- Bejan 1979** – A. Bejan, *Concluzii preliminare asupra săpăturilor arheologice de la cetatea feudală Jdioara, din anii 1973-1977*, Tibiscus 5, p. 199-206.
- Bejan 2006** – A. Bejan, *Concluzii preliminare asupra săpăturilor arheologice de la cetatea feudală Jdioara din anii 1973-1977*, în *Contribuții la istoria Banatului în mileniul I d. Hr și începutul feodalismului*, p. 33-40, 222, Pl. X, p. 223, Pl. XI, Timișoara.
- Boroneanț, Hurezan 1987a** – V. Boroneanț, P. G. Gurezan, *Cimitirul din secolele XI-XII de la Cladova, jud. Arad*, Ziridava 15-16, p. 67-74.
- Boroneanț, Hurezan 1987b** – V. Boroneanț, P. G. Gurezan, *Cetatea de la Cladova – reședința voievodului Transilvaniei – Pousa*, Ziridava 15-16, p. 75-84.
- Brmbolić 1996** – M. Brmbolić, *The Kuman Belt from the Area of Tomaševac*, Starinar, NS XLVII (1996), p. 273-277.
- Brmbolić 2009** – M. Brmbolić, *Vršački zamak*, Beograd.
- Corvătescu, Rădulescu 1979** – A. Corvătescu, Al. Rădulescu, *Despre ansamblul fortificat de la Tricule-Svinița (jud. Mehedinți)*, Tibiscus 5, p. 169-182.
- Crișan 1979** – I. H. Crișan, *Fortificația feudală de la Căpălnaș*, Tibiscus 5, p. 197-198.
- Djordjević, Djordjević, Radičević 2007** – V. Djordjević, J. Djordjević, J., D. Radičević, *Srednjovekovna crkva u Omoljici: istraživanja u 2006. godini*, GSAD 23, p.187-192.
- Dragoman 2012** – Al. Dragoman, *Despre interpretarea culturii materiale ca “probă”: comentariu cu privire la arheologie, politică, români, unguri și secui în Transilvania*, Marmatia 10/1, p. 207-213
- El Susi 2002–2003 (2004)** - G. El Susi, *Cercetări arheozoologice preliminare în cetatea medievală de la Carașova (jud. Caraș-Severin)*, AnB, S.N., Arheologie-Istorie 10–11, 1, p. 285–297.
- Janković, Radičević 2005** – Dj. Janković, D. Radičević, *The stronghold from Duplijaja, a medieval archaeological discovery*, Banatica 17, p. 275-285.

- Manojlović Nikolić, Brmbolić 2012** – V. Manojlović Nikolić, M. Brmbolić, *The Vršac Castle – archaeological research*, în *Proceeding of the Regional Conference. Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy*, Vršac, Serbia, 17-19 November 2011, (Vršac, 2012), p. 95-104.
- Matei 1979** – Șt. Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, Banatica 5, p. 255-263.
- Matei 1982** – Șt. Matei, *Aspecte ale evoluției arhitecturii de fortificații în Banat în perioada feudalismului timpuriu*, SIA 1, p. 103-123.
- Matei, Uzum 1973** – Șt. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, Banatica 2, p. 141-163.
- Oța 2008** – S. Oța, *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X-XIV)*, Sibiu.
- Oța 2013** – S. Oța, *New Contributions on the Earrings Decorated with Curled Wire*, în *Archaeological small finds and their significance. Proceedings of the Symposium: Costume as an Identity Expression*, Eds. I. V. Ferencz, N. C. Rișcuța, O. Tutilă-Bărbat, p. 159-173
- Oța, Oța 2006** - S. Oța, L. Oța, *Historical and archaeological data regarding the fortress from Carașova-hill Grad, commune of Carașova, Caraș Severin district*, MN 18, p. 3-13.
- Oța, Oța 2008** - L. Oța, S. Oța, *Cercetările arheologice de la Carașova-Grad (com. Carașova, jud. Caraș-Severin. Campaniile 1998, 2000 și 2001*, Materiale, S.N. IV, p. 183-221.
- Oța, Oța 2009** - S. Oța, L. Oța, *Câteva date privind încetarea funcționării cetății de la Carașova-Grad (jud. Caraș-Severin)*, Materiale, S.N., V, p. 193-201.
- Oța, Oța 2011a** - S. Oța, L. Oța, *Characteristic features of the defensive system of Carașova-Grad fortress (comm. of Carașova, Caraș-Severin County)*, în I. M. Țiplic (ed.), *Militaria Mediaevalia in Central and South Eastern Europe. Proceedings of the 1st International Conference Interethnic Relations in Transylvania, Sibiu, October 14th – 17th, 2010*, Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica, VIII, Supplementum No.1, p. 159-181.
- Oța, Oța 2011b** - S. Oța, L. Oța, *Statutul juridic al cetății de la Carașova în secolele XIV-XVI*, Apulum XLVIII, p. 109-115.
- Oța, Oța 2012** - S. Oța, L. Oța, *Cercetări arheologice în cetatea de la Carașova-Grad. Instalații de încălzire, cisterna, construcție anexă*, Acta Terrae Fogarasiensis 1, p. 47-59.
- Oța, Oța, Ionescu 1999** - S. Oța, L. Oța, S. Ionescu, 24. Carașova, jud. Caraș-Severin, punctul Grad, CCA. Campania 1998, p. 22-23.

Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011 - S. Oța, L. Oța, M. Georgescu, E. Popa, *Piese de metal, os, sticlă și piatră descoperite în cetatea de la Carașova-Grad (com. Carașova, jud. Caraș-Severin)*, *Materiale*, S.N. VII, p. 83-113.

Petrović 1976 – M. Petrović, *Vršacka kula*, GPSKV VI-VII, p. 53-62.

Popa, Căpățînă, Rădulescu, Tomoni 1991 – R. Popa, D. Căpățînă, Al. Rădulescu, D. Tomoni, *cetatea Făgetului (Jud. Timiș)*. *Cercetările arheologice din campaniile 1987-1988*, RMMN 1, p. 23-38.

Radičević 2012 – D. Radičević, *Medieval fortification in Duplijaja and Grebenac*, în *Proceeding of the Regional Conference. Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy*, Vrșac, Serbia, 17-19 November 2011, (Vrșac, 2012) p. 85-88, 218.

Rădulescu, Pinca 1999-2001 – A. Rădulescu, R. Pinca, *Ciacova-Cula (2000)*, SIB 23-25, p. 325-326.

Relić 2009 – K. R. Relić, *Kumanski šlem iz Tomaševca*, *GSAD* 25, p. 291-300.

Rusu 1980 – M. Rusu, *Cetățile Aradului*, *Ziridava* 12, p. 193-207.

Rusu 2006 – A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*, Cluj-Napoca.

Secară 1970 (1971) – N. Secară, *Turnul medieval din Ciacova*, *Tibiscus* 1, p. 157-172.

Secară 1975 – N. Secară, “*Castrum Myhald*”, *Tibiscus* 4, p. 167-183, Pl. XX-XXIII.

Stanojev 2004 – N. Stanojev, *Arača. Crkve. Nekropola. Manastir*, Novi Sad

Trâpcea 1969 – Th. N. Trâpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, SIB 1, p. 23-82.

Tudor 1976 – D. Tudor, *Obiecte din metal din Drobeta, descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. G. Tocilescu (1896-1899)*, Drobeta, p. 117-137.

Țeicu 1987 – D. Țeicu, *Cercetări arheologice în depresiunea Oravița*, *Banatica* 9, p. 317-345.

Țeicu 1996a – D. Țeicu, *Câteva considerații în legătură cu cetatea și districtul medieval românesc Cuiеști*, în ASMB, p. 21-36.

Țeicu 1996b – D. Țeicu, *Despre începuturile arhitecturii de fortificații medievale din Banat*, în ASMB, p. 77-82.

Țeicu 1998 – D. Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara.

Țeicu 2003 – D. Țeicu, *Contribuții arheologice la repertoriul arheologic al Banatului Montan*, *Banatica* 16/1, p. 339-375.

Țeicu 2009 – D. Țeicu, *Cetăți medievale din Banat*, Timișoara.

Țeicu, Oța, Oța, 2001 - D. Țeicu, S. Oța, L. Oța, 36. *Carașova, jud. Caraș-Severin, Punct: Grad*, CCA, Campania 2000, p. 57-59.

Țeicu, Oța, Oța, 2002 - D. Țeicu, S. Oța, L. Oța, 50. *Carașova, com. Carașova, jud. Caraș-Severin, Punct: Dealul Grad*, CCA, Campania 2001, 2002, p. 85-87.

Uzum 1988 – I. Uzum, *Ilidia, o reședință puțin cunoscută a cnezilor români din sudul Banatului*, RMM-MIA 2, p. 39-44.

Zdroba, Barbu 1976 – M. Zdroba, M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (rapoarte preliminare)*, Ziridava 6, p. 47-56.

Lista ilustrațiilor

Pl. 1. Catarame. 1-6. Berzovia-Pătruieni (după Țeicu 1998)

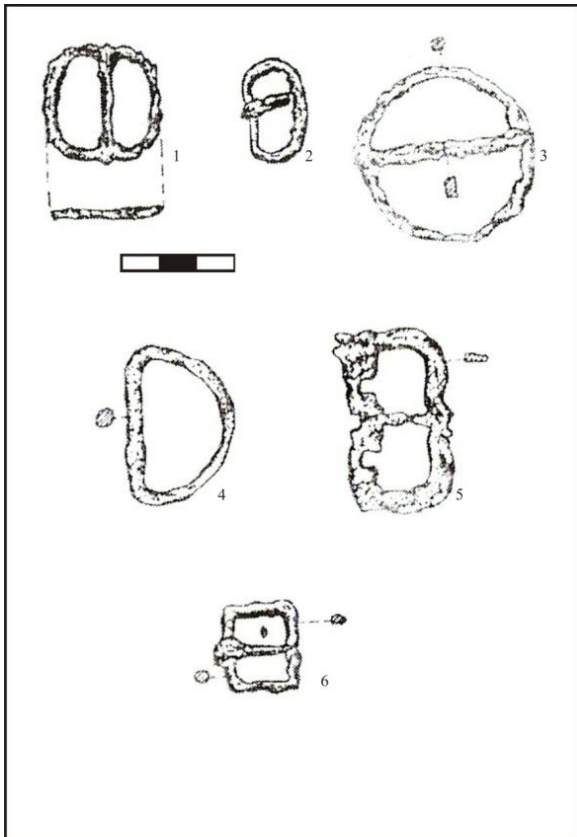
Pl. 2. Catarame. 1-5. Berzovia-Pătruieni (după Țeicu 1998)

Pl. 3. Catarame. 1. Bocșa (inedit; desen G. Ducman, MNIR); 2-4. Carașova (după Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011)

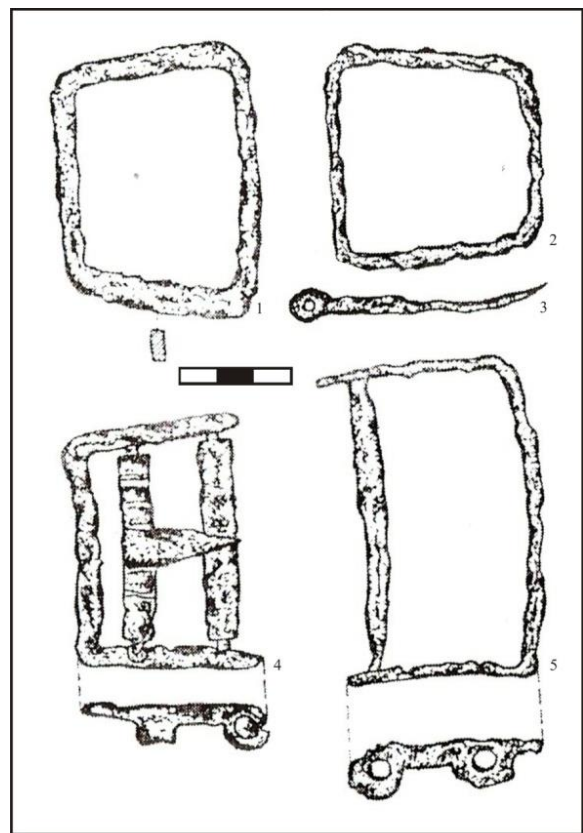
Pl. 4. Catarame. 1-5. Cladova (inedit; desene S. Movilă, MNIR); 6-7. Vrșac (după Brmbolić 2009)

Pl. 5. Catarame. 1-2. Vrșac; Aplici. 3-4. Vrșac (după Brmbolić 2009); 5-7. Carașova (după Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011); 8. Cladova (inedit, desen G. Ducman, MNIR)

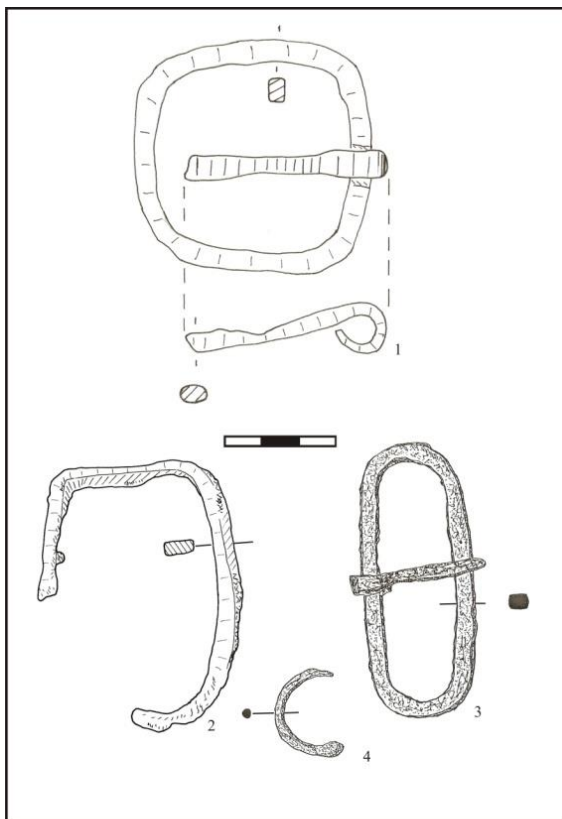
Pl. 6. Potcoave. 1, 6. Carașova (după Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011); 2. Vrșac (după Brmbolić 2009); 3-5. Făget (după Popa, Căpățână, Rădulescu, Tomoni 1991)

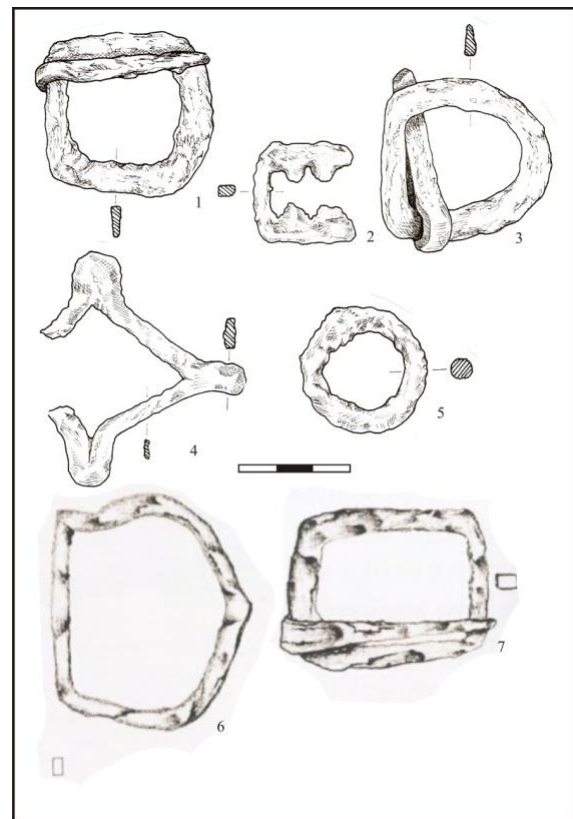
Pl. 1. Catarame. 1-6. Berzovia-Pătruieni (după Țeicu 1998)

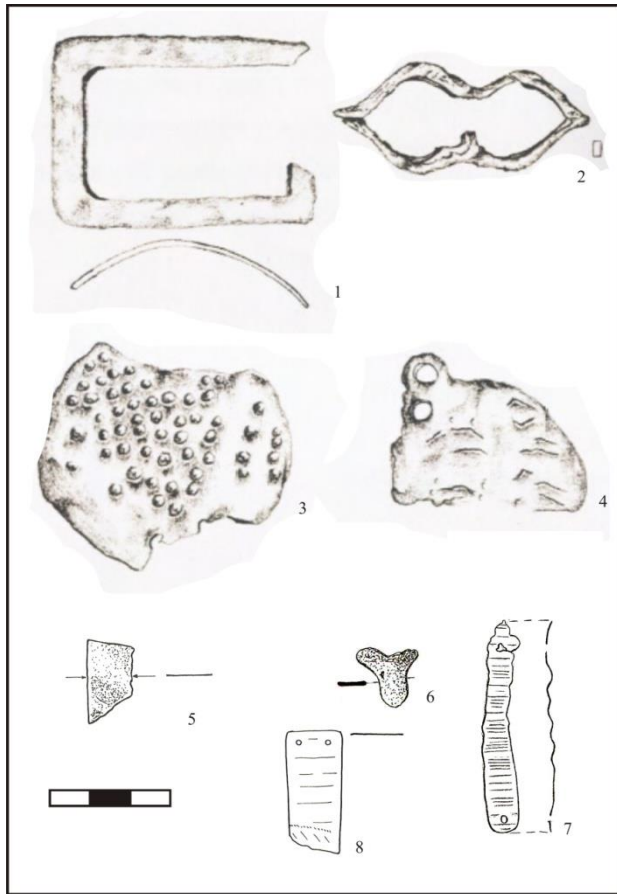
Pl. 2. Catarame. 1-5. Berzovia-Pătruieni (după Țeicu 1998)

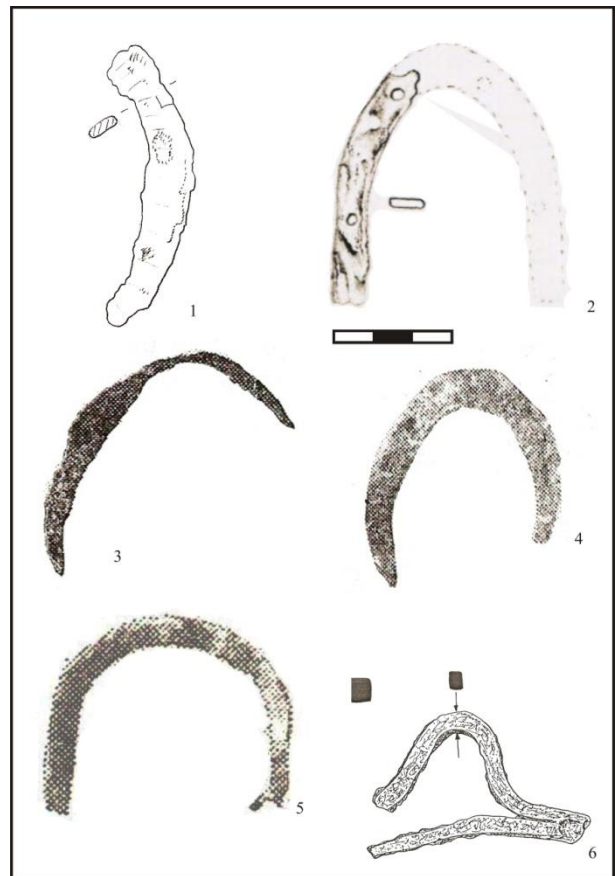
Pl. 3. Catarame. 1. Boeșa (inedit; desen G. Ducman, MNIR);
2-4. Carașova (după Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011)

Pl. 4. Catarame. 1-5. Cladova (inedit; desene S. Movilă, MNIR); 6-7. Vrșac (după
Brmbolić 2009)

Pl. 5. Catarama. 1-2. Vrșac ; Aplici. 3-4. Vrșac (după Brmbolić 2009);
5-7. Carașova (după Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011);
8. Cladova (inedit, desen G. Ducman, MNIR)

Pl. 6. Potcoave. 1, 6. Carașova (după Oța, Oța, Georgescu, Popa 2011);
2. Vrșac (după Brmbolić 2009); 3-5. Făget
(după Popa, Căpăjănă, Rădulescu, Tomoni 1991)

DRESS ITEMS FOUND IN FORTIFICATIONS FROM BANAT

(Abstract)

Keywords: *buckle, fortification, medieval, appliqué*

Up until now, a relatively high number of fortifications were totally or partially investigated on the territory of Banat (Caraşova, Duplijaja, Vrşac, Divici, Ciacova, Mehadia, Sf. Ladislau, Căpâlnaş, Făget, Ilidia, Şoşdea, Satchinez, Socolari, Sviniţa, Kovin, Vladimirescu, Cladova, Turnu Ruieni, Bulci, Bocşa, Jdioara, Berzovia). Unfortunately, the items found during the archaeological excavations were published only for few fortifications (Caraşova, Duplijaja, Cladova, Vladimirescu, Vrşac, Sf. Ladislau, Sviniţa, Jdioara, Făget).

Only a small number of dress items was discovered, consisting in buckles, appliqués and clouts. Without exception, the dress items, dated during 11th-17th centuries, were found only in fortifications, not in graves.

CRONICĂ

EX LIBRIS

Crișu Dascălu

Într-un preambul la Simpozionul „Istorie și multiculturalitate în Banat”, am avut ocazia să mă refer la două cărți recent apărute, pe care le-am considerat simptomatice pentru efortul autorilor lor – remarcabili oameni de cultură ai Banatului – de a reînvia, în beneficiul nostru, al celor de astăzi, momente semnificative din trecutul neamului românesc. Dacă las să urmeze textele prezentate atunci este pentru că valoarea cărților respective mă îndreptățește să o fac.

* * *

Cartea despre care voi vorbi în această seară are exact vârsta mea: a apărut în anul 1941, care este și anul nașterii mele. Faptul că suntem, de atâta vreme, contemporani îmi stârnește sentimente confraterne față de ea și de filială prețuire față de cel care a scris-o.

Reeditarea ei se datorește strădaniilor domnului acad. Păun Ion Otiman. Spun *strădani*, pentru că știu, din mai vechi discuții cu Domnia Sa, despre această nobilă intenție, a cărei materializare a trebuit să fie, din varii motive, mereu amânată. Tenacitatea cu care a dus la bun capăt dorința are o dublă motivație: pe de o parte, sentimentul de datorie a intelectualului bănățean adevărat față de un proiect rămas, deocamdată, în starea lui originară: scrierea unei *Istории a Banatului* și, pe de altă parte, sentimentul de datorie pe care urmașul în linie dreaptă a grănicerilor almăjeni îl nutrește față de șirul celor care l-au precedat. Cum se vede, cele două motivații converg în cele din urmă, căci istoria grănicerilor bănățeni este, în mod natural, o parte a istoriei întregii provincii.

Întâmplarea, o fericită întâmplare, a făcut să-mi amintesc de autorul cărții atunci când, citind volumul de *Corespondență* a lui Aurel Cosma Jr, în vederea prefațării lui, am dat în mai multe rânduri peste epistole ale lui *Toni* către *Fratele Aurel*, forme ce dovedesc prietenia care i-a legat pe cei doi.

Între aceste scrisori, sunt câteva care se referă explicit la cartea de față și la destinul pe care autorul ei ar fi dorit să i-l imprime. Ele acoperă intervalul dintre 10 octombrie 1969, când acesta îi comunică destinatarului că i-a trimis exemplarul promis din lucrare, și 25 decembrie 1972, când i se restituie exemplarul anexat la oferta făcută Editurii Facla.

Pe scurt, este vorba despre demersurile făcute de Antonie Marchescu însuși pentru reeditarea cărții sale, pe care o considera de perpetuă actualitate. Fără falsă modestie, el consemnează, la 19 februarie 1971, că „un exemplar din *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de avere* a ajuns într-o bibliotecă din Roma”, pentru ca, la 5 noiembrie 1971, să-i scrie confratelui timișorean: „La îndemnul unui vechi și bun prieten, am oferit FACLEI din Timișoara reeditarea cărții mele *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de avere* și mi s-a răspuns că se va pronunța asupra ei după lecturarea manuscrisului.” Având presimțiri nu tocmai bune, el adaugă: „În schimb, mi s-a propus reeditarea ei din altă parte, nu din Banat! În toamnă, fără să aștept răspunsul Faclei, cred că voi accepta oferta celor ce îmi cunosc lucrarea”.

Agasat de tergiversarea nemotivată, el revine asupra chestiunii în scrisoarea din 25 noiembrie 1972, în care constată, cu satisfacție, „identitatea noastră de apreciere a Faclei, cu îndelungatele ei *lecturări*”, ceea ce, mărturisește în continuare, „m-a determinat să-mi retrag, în cursul zilei de azi, oferta de reeditare a cărții mele. Regret că le-am trimis o copie a tuturor unităților grănicerești, de la Adriatica până în Bucovina. Sunt însă fericit că nu le-am trimis părți din istoria mineritului din Banat și altele, la care am trudit mulți ani, firește nu pentru lecturarea celor de la Facla.”

În sfârșit, la 25 decembrie 1972, el scrie sarcastic: „Retrăgându-mi oferta, Facla din capitala Banatului mi-a restituit exemplarul anexat la ofertă și, *horribile visu*, lecturat – sic? – fără ca cele peste 600 pagini ale volumului să fi fost tăiate”.

Am considerat util să evoc aceste eforturi ale autorului de a-și vedea lucrarea retipărită. Ele nu constituie, așa cum eventual s-ar putea crede, *istoria unui eșec*, ci, dimpotrivă, *istoria unei tenacități* specific grănicerești de a împlini un destin. Un destin desăvârșit astăzi grație domnului acad. Păun Ion Otiman, tot printr-o tenacitate specific grănicerească.

P. S. În scrisoarea din 19 februarie 1971, către același corespondent, Antoniu Marchescu notează:

„Istoriografia Banatului în limba română este cam săracă.

După Unire și până azi nu s-a făcut tot ce se putea face.

Am spus-o și unui academician, acum 3 – 4 ani.

Dvs.,, bănațenii, sunteți de vină, mi-a răspuns.

A avut dreptate!”

Las acest citat în seama colegilor istorici.

* * *

În urmă cu nu multe zile, inimosul Costa Roșu mi-a cerut să aștern câteva rânduri despre proaspăta sa carte dedicată istroromanilor. Ceea ce am făcut cu bucuria, cu plăcerea și cu pasiunea celui ce se lasă implicat în propria-i istorie.

Acum mă aflu în situația de a vorbi despre aceeași carte.

Nu sunt un politician, așa încât nu-mi pot permite să formulez, în momente diferite, opinii diferite, despre una și aceeași realitate. De aceea, vă rog să-mi permiteți să reproduc părerile mele abia așternute.

Istroromânii. Povestea unei populații străvechi care dispare. Album monografic este o carte-document, despre care nu se poate scrie la rece, chiar dacă nu aș fi înrudit cu cei despre care mi se spune povestea. Cu atât mai mult autorul principal, prietenul Costa Roșu, nu rămâne indiferent la ceea ce citește, vede și aude. Un sentimentalism crepuscular străbate paginile și imaginile însoțitoare, ajungând inevitabil și la cititor. Din această cauză, *poveste* este un cuvânt mult mai nimerit decât *istorie*, pentru a explica ce se dorește a fi și ce este cartea.

De-a lungul anilor, când relații oficiale, profesionale și prietenești cu colegii de la Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina și cu neobostitul său director s-au intensificat, nu o dată, sunând spre a discuta cu el, mi se spunea că "e plecat la istroromâni". Mi se spunea atât de des, încât am început să cred că acolo este a doua lui casă. Și, într-un fel, așa au și stat lucrurile, iar volumul de față le adeverește. Numai cel ce își contopește ființa cu cea a oamenilor despre care scrie îi poate evoca așa cum sunt ei în realitate.

Desigur, despre istoromânii noștri s-a scris mult și de mult, din aproape toate perspectivele posibile: lingvistică mai ales, dar și folclorică, etnografică, general culturală etc., de către savanți renumiți (pe care autorul îi cuprinde, cinstit, în bibliografie, împreună cu scrierilor lor), dar și de către alții, seduși emoțional de soarta unei etnii coborând spre apus. Textul propriu-zis al cărții este un studiu condensat la extrem, în care se reface istoria morlacilor, cum se mai numesc ei, și se oferă date prețioase despre tradițiile, obiceiurile și viața lor curentă, ajungându-se până la prezentul atât de dramatic sub calmul aparent al unei existențe de neocolit pentru supraviețuitori.

Mă gândesc că, dacă un număr cât mai mare de cercetători și-ar dedica, în parte, cinci ani din viață unei teme, așa cum a făcut Costa Roșu și echipa lui, științele umaniste românești ar trăi un progres pe care de mult timp îl merită.

10 iunie 1898. Vă spune ceva această dată? Este ziua în care a murit Tuone Udaina, ultimul vorbitor al limbii dalmate. Este data în care nu a murit doar un om, ci și o limbă și, odată cu ea, un popor. Căci limba este cartea de identitate a unui neam. Câtă vreme o vorbim înseamnă că încă mai suntem.

ZRENIANIN, A DOUA OARĂ

Dana Nicoleta Popescu

Anul trecut Simpozionul Științific Internațional „Literatura în Banat – Banatul în Literatură” (6-7 mai) inaugura, cu succes, seria de manifestări academice organizate la Zrenjanin și găzduite de Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina. Anul acesta, în perioada 6-7 aprilie, a avut loc, în același oraș, un nou simpozion pentru bănățenii din România și Serbia: „Literatura și presa în Banat”, organizat de Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina și Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, filiala Timișoara. „Istoria creațiilor literare și jurnalistice în context bănățean”, puncta ziarul de limbă română „Libertatea”.

Cele două instituții de cultură colaborează nu doar la reuniunea științifică din Zrenjanin, ci și la editarea *Enciclopediei Banatului*, proiect planificat în 8 volume, dintre care primul, *Artă și literatură*, urmează să apară în viitorul apropiat. Despre proiectele privitoare la spațiul bănățean fără frontiere s-a discutat pe larg în după-amiaza zilei de 6 aprilie, după ce Costa Roșu, directorul Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina, împreună cu Alina Iorga, Igor Ungur, Camelia Bugar, Diana Ocolișan și Todor Ursu, coordonatorii departamentelor ICRV, i-a întâmpinat la Casa Institutului pe colegii din România: Crișu Dascălu, directorul Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, însoțit de cercetătorii timișoreni Doina Bogdan Dascălu, Ioan David, Ioan Hațegan și Dana Nicoleta Popescu; Ioan Traia de la Muzeul Satului Bănățean; Traian Galetaru și Sergiu Șoica din Comloșu Mare; Ioan Murariu (Giroc); Petru Opruț (Voislova).

În Sala mică a Centrului de Cultură din Zrenjanin au fost prezentate colecția *Bibliotheca BANATICA* a Editurii DavidPressPrint din Timișoara, alcătuită din 13 titluri, și volumul *Contribuții la Bibliografia Banatului Imperial 1716-1778* de Ioan Hațegan. Nicu Ciobanu, redactor responsabil al Editurii ICRV și director al Casei de Presă și Editură „Libertatea” din Pančevo, a vorbit despre *Bibliografia Românilor din Voivodina*, al cărui autor este Costa Roșu: zece volume cuprinzând bibliografia săptămânalului „Libertatea” (perioada 1945-2006), bibliografia suplimentelor apărute în intervalul 1945-2010, bibliografia Editurii Libertatea și a revistei „Lumina”.

În 7 aprilie Milorad Đurić, secretar provincial pentru Cultură și Informare Publică, a inaugurat ediția din 2012 a simpozionului în Sala Barocă a Casei Orașului Zrenjanin. În numele Ambasadei Române la Belgrad și al Consulatului General al României de la Vârșeț, a transmis salutări Raul Trușescu, atașat cultural. Au rostit cuvinte de întâmpinare și consilierul Tibor Vas, din partea Adunării Orașului Zrenjanin, Costa Roșu și Crișu Dascălu. Întâlnirea a fost prezidată de Nicu Ciobanu, iar Ileana Ursu-Nenadić a asigurat traducerea simultană.

Simpozionul „Literatura și presa în Banat” a fost împărțit pe trei secțiuni, dintre care două au fost dedicate jurnalismului. În cadrul secțiunii *Presa în Banat* Teodora Smolean și Ioan David au moderat prezentarea comunicărilor: *Rolul „formativ” și „informativ” al presei de limbă română din Banatul sârbesc – perioada interbelică* (Ionela Mengher); *„Tradiția”: revista de etnografie și folclor în perioada primilor ani de apariție* (Igor Ungur); *Presa minoritară și businessul particular* (Petru Tomici); *Diversitatea posibilităților de comunicare în presa scrisă* (Teodora Smolean); *Mas media din Sân-Mihai* (Pavel Gătăianțu); *Presa politică în Banat în secolul al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea* (Ioan David); *Presa timișoreană a anilor '90* (Ioan Hațegan); *Publicațiile Bisericii Greco-Catolice din Banat în secolul XX* (Sergiu Șoica). Despre *Funcțiile presei românești din Banat și figuri de jurnaliști*, în secțiunea moderată de Florin Ursulescu și Ioan Traia, au informat comunicările: *Primii jurnaliști români din Banatul acum sârbesc* (Costa Roșu); *Iosif Tempea, preot-jurnalist, fondator de publicații românești* (Camelia Bugar); *„Suflet nou” – „Mirabila sămânță” de la Comloșu bănățean* (Traian Galetaru); *Ziarul „Țăranul” din Răcășdia, primul periodic sătesc din Banat* (Ioan Albu); *Revista „Lumina satului” – mesager al culturii în Giroc* (Ioan Murariu); *Dascălul Emeric Andreescu, un harnic publicist bănățean* (Ioan Traia); *Mare publicist țăran* (Petru Opruț); *Funcțiile săptămânalului „Libertatea” de-a lungul anilor* (Florin Ursulescu). Literatura în Banat a constituit obiectul secțiunii omonime, moderate de Nicu Ciobanu și Crișu Dascălu, și a inclus comunicările: *Lirica lui Petre Stoica, între Centru și margine* (Grațiela Benga-Țuțuianu); *Mihail Gașpar și unitatea culturală a românilor* (Doina Bogdan-Dascălu); *Paul Eugen Banciu și lumea Burnei* (Dana Nicoleta Popescu); *Omul și Cartea: Ioan Jurca Rovina, un scriitor bănățean complex sau parabola căutării de sine* (Delia Badea); *Național, regional și local în cultura Banatului* (Crișu Dascălu); *Modele intelectuale și lirice ca repere ale logosului eminescian* (Florian Copcea); *Peisajul vovodal și cărășan în proza lui Traian*

Doban (Sima Petrovici); *Însemnătatea traducerilor* (Ileanu Ursu-Nenadić), *Personalități literare în Banatul timișan între 1886-1918* (Alina Covaci); „*Europa*” – o revistă cu caracter european (Marina Puia-Bădescu, Ivana Janjić, Virginia Popović); *Triunghiul magic în poezia lui Slavco Almăjan* (Nicu Ciobanu).

Comunicările susținute vor fi publicate în revista „Piramida”, editată de Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina.

RECENZII

Nicu Ciobanu, *A fost odată Libertatea* (ICRV, Zrenianin, 2013, 125p.)

În anul 2013 apărea, la editura Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina (Zrenianin), volumul *A fost odată Libertatea* semnat de Nicu Ciobanu, poet, dramaturg și publicist, directorul Casei de Presă și Editură „Libertatea” din Panciova. În peisajul publicistic, Nicu Ciobanu rămâne fără îndoială una dintre vocile cele mai pertinente, a cărei atenție e îndreptată neobosit asupra fenomenului minoritar românesc din spațiul ex-iugoslav. Volumul, cu o prefață semnată de Ion Deaconescu, reunește articole, comentarii și tablete publicate de autor în săptămânalul „Libertatea”, de-a lungul a zece ani de activitate publicistică, în perioada martie 2002 – decembrie 2012.

Încercând să ofere un răspuns la obsedanta întrebare privind statutul minoritarului, autorul propune în paginile cărții o profundă analiză a spațiului spiritual și identitar românesc, pornind de la sumbrele preziceri conform cărora minoritatea românească de pe aceste meleaguri ar fi sortită dispariției: „Nici un gând vizavi de etnicii români din Voivodina – notează autorul - nu mă mai poate îndepărta de faptul că această comunitate, după prevederile statistice & ciudatul mers al lucrurilor, va dispărea peste o jumătate de secol” (*Treptele singurătății*, p.17). Pornind de la această constatare, volumul oferă o analiză pertinentă a contextului socio-politic actual, verbul incandescent al publicistului traducând, în acest context, revolta omului în fața unei pasivități dezolante: „Printre etnicii minoritari – notează autorul – n-am mai întâlnit o comunitate mai melancolică, mai patetică,

mai fără concept și mai fără de culoare, dispusă să creeze, iar mai apoi să-și demoleze propriile valori” (*Întuneric*, p. 86). Martor direct al devastării unei etnii, a propriei etnii, autorul resimte deopotrivă revoltă și tristețe, fără a-și pierde, în ciuda frecventelor marginalizări și divergențe, speranța în mai bine. Școala, viața culturală și cea științifică, literatura, teatrul ori mass media sunt, atrage atenția autorul, valori pe cale de dispariție, în acest spațiu excesiv balcanic în care minoritarul se vede redus la „imaginea folclorică din albumele de familie ale nepoților occidentali” (*Țarcul mirific*, p.24). Sătul de promisiuni și dornic de normalitate, minoritarul român trăiește acut sentimentul de rădăcinării, iar discriminarea, umilința sau ignoranța nu-i sunt deloc străine. „A fi minoritar – arată, răspicat, autorul – deseori a însemnat a fi mai puțin valoros și mai puțin important ” (*Puțin soare*, p. 52), o ipostază în care, din păcate, românii de pe aceste meleaguri se regăsesc tot mai mult.

În acest context socio-cultural și politic, Casa de Presă și Editură „Libertatea”, fondată în anul 1945, s-a dovedit a fi în cursul timpului o veritabilă axă spirituală pentru românii sașului ex –iugoslav, având un rol determinant în asigurarea dreptului la informație, la exprimare în limba maternă, la păstrarea și promovarea valorilor românești în sânul acestei minorități. „Precum o piramidă egipteană – notează autorul – această Casă adăpostește imaginea regăsită, memorată a ființei noastre naționale” (*Libertatea în statornicie și continuitate*, p.44), oglindind totodată istoria contemporană a românului

bănăţean. Iată de ce autorul este convins de faptul că toţi cronicarii entuziasmaţi de geografia spirituală a Banatului vor putea descoperi în Casa „Libertatea” „singura instituţie românească care a respirat în ritmul pulsaţiilor timpului şi al propriei etnii” (idem, p. 44). Ziarul „Libertatea”, în paginile căruia au fost publicate articolele reunite în acest volum, a reprezentat şi continuă să reprezinte o veritabilă „fereastră spre lume”, spre Europa pentru românii de aici. Cu un concept bine definit, refuzând deopotrivă prejudecăţile şi cenzura, „Libertatea”

rămâne, aşadar, un martor neobosit al vieţii românilor bănăţeni din Voivodina.

Veritabil semnal de alarmă, lucrarea publicistului Nicu Ciobanu atrage atenţia asupra nevoii de maturitate şi de spirit civic, pentru a recupera, cât nu e prea târziu, „lacunele lecţiilor uitate din istorie” (*Sentimentul unei împliniri*, p. 31), lăsând totodată să se întrevadă speranţa în mai bine: „Mă gândesc că dacă există întuneric, există şi lumină, şi poate că cineva, odată, va reuşi să stingă şi acest întuneric” (*Întuneric*, p.87).

Delia BADEA

Društveno – humanistički ogledi / Eseuri socio-umaniste, Novi Sad, 2013, 247 p.

Facultatea de Filozofie a Universităţii din Novi Sad a sărbătorit, în anul universitar 2011 / 2012, 30 de ani de studiu al limbii şi literaturii române în cadrul acestei facultăţi. Cu acest prilej, sub îngrijirea prof. Laura Spariosu a apărut la Novi Sad volumul *Društveno –humanistički ogledi / Eseuri socio umaniste*, reunind studii şi articole atât ale profesorilor catedrei de Filozofie de la Novi Sad, precum şi ale unor profesori de la Universităţi din România şi Republica Moldova. Articolele acoperă domenii variate, de la limbă şi literatură română, mass-media, dialectologie, până la istorie sau sociologie, toate acestea regăsindu-se ca discipline de studiu în cadrul Facultăţii de Filozofie de aici. Problemele dezbătute sunt deosebit de interesante. Astfel, în domeniul literaturii volumul reuneşte studii consacrate romanului românesc interbelic: Cristian Arhip se opreşte asupra personajelor lui Camil Petrescu în studiul *Characters and Archetypes in C. Petrescu's Novels*, iar Florica

Bodiştean propune o *Perspectivă individuală şi perspectivă comunitară în romanul românesc interbelic despre război*. În eseu intitulat *Lumea meseriaşilor reflectată în operele lui Ioan Slavici şi ale lui Ioan Popovici Bănăţeanul*, Adela Drăucean propune o perspectivă literară comparatistă, în timp ce o serie de eseuri vizează curente literare reprezentative: Carmen Dărăbuş aduce în discuţie temele şi motivele romantismului în opera eminesciană (*Universuri romantice compensative – Cezara de Mihai Eminescu*), iar Sorin Ivan propune un studiu consacrat avangardei şi suprarealismului românesc abordate în contextul literaturii europene (*Romanian literary avant-garde and surrealism, in the avant-garde of european literature*, p.103). Într-un studiu deosebit de interesant, Sorin D. Vintilă face o analiză a principalelor aspecte ale romanului românesc modern, în timp ce Alina Paula Nemţuţ se opreşte asupra particularităţilor literaturii în grai bănăţean (*Câteva elemente de natură fonetică*,

lexicală și gramaticală în creațiile unor poeți de grai bănățean). În domeniul literaturii universale, Christina Moldoveanu Barbu discută despre realismul literar american în eseu intitulat *Eldridge Cleaver: intersecția miturilor americane*. Cât privește problemele de studiu al limbii, Elena Adela Ghent semnează un articol consacrat complementului prepozițional (*Limitări și delimitări ale complementului prepozițional*), în timp ce Mihaela Lazović propune o abordare comparativă a valorilor semantice ale verbului în limbile română și engleză. Regăsim, de asemenea, în paginile volumului, studii din domeniul traductologiei (Tania Petcovi, Raluca Ciorrea *Translating legal realities*) și al mass media: Odette Arhip se ocupă de începuturile crizei în domeniul publicității (*Aspects of the beginning of the crisis in advertising*), iar Laura Spariosu discută despre cele mai frecvente

greșeli gramaticale în programele radio și TV în limba română din Voivodina (p. 198). De asemenea, o serie de studii și eseuri îi sunt consacrate reputatului profesor universitar Lia Magdu .

Articolele sunt realizate în limbile română, sârbă, slovacă, engleză, franceză și rusă, autorii fiind, așa cum am arătat deja, atât profesori ai Facultății de Filozofie din Novi Sad, cât și o serie de profesori din cadrul unor universități din București, Timișoara, Iași, Cluj, Arad sau Oradea.

Să mai precizăm și faptul că autorii dedică acest volum profesorului univ. dr. Lia Magdu, cea care, prin perseverența, efortul și devotamentul său a contribuit în mod decisiv la înființarea Catedrei de Limba și Literatura română de la Novi Sad, actualul Departament de Limbă și Literatură Română.

Delia BADEA

Ioan Hațegan, *Dicționar istoric al așezărilor din Banat sec. XI - XX, Atestări documentare și cartografice*, Editura ARTPRESS/Editura BANATUL, Timișoara, 2013, 420 p.

La sfârșitul anului 2013 a văzut lumina tiparului ultimul volum scris de cercetătorul bănățean dr. IOAN HAȚEGAN, **DICȚIONAR ISTORIC AL AȘEZĂRILOR DIN BANAT SEC. XI - XX, ATESTĂRI DOCUMENTARE ȘI CARTOGRAFICE**, apărut la Editura Artpress/Editura Banatul Timișoara, sub egida Academiei Române, filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”.

Prezentul volum conține 420 de pagini și este împărțit în patru părți: introducere, lista

prescurtărilor și glosar, dicționar de localități și bibliografie selectivă.

Încă din titlu se poate observa că sunt prezentate toate localitățile din Banat, foste și prezente, acest lucru însemnând faptul că vor apărea toate formele de locuire care au existat în Banatul istoric, acesta fiind împărțit la finele primului Război Mondial între România, Serbia și Ungaria.

Așa cum se precizează și în introducere, intenția cercetătorului a fost de a oferi specialiștilor și iubitorilor de istorie, un îndreptar în cunoașterea

formelor grafice sub care au fost atestate documentar așezările în izvoarele cunoscute din mileniul al doilea al erei noastre.

Munca binecunoscutului istoric bănățean la acest dicționar a început în anul 1974 și a ținut până în anul 2013 când a reușit să aducă în fața publicului larg prezentul volum.

Așezările sunt prezentate în ordine alfabetică, iar pentru forma de bază s-a ales fie prima atestare documentară a așezării, fie forma definitorie pentru așezare în cazul mai multor atestări. Pentru așezările care mai ființează, s-a ales forma oficială actuală.

La bibliografie se pot cerceta sursele istorice și cartografice utilizate. Dar, cei mai importanți autori cercetați sunt:

- din istoriografia maghiară: Pesty Frigyes, Györfy György, Felix Milleker, Engel Pál, Halasi-Kun Tibor, Szentkláray Jenő, Berkeszi István,

Ágoston, Borovsky Samu, Márki Sándor, Lendvai Miklós.

- din istoriografia românească: Iosif Bălan, Marius Bizerea, I.D. Suciu, Coriolan Suciu, Costin Feneșan, Dumitru Țeicu, I. Băcănaru-I Ghercec, Vasile Ioniță, autorii Dicționarului toponimic al Banatului și cei ai seriei C din Documenta Romaniae Historica.

- din istoriografia sârbească: Milica Marković.

Dintre izvoarele cartografice, cercetătorul a întrebuințat cu precădere hărțile Habsburgice de secol XVIII: harta Mercy din 1723-1725, harta din 1761, din 1768-1772 și 1786; hărțile de secol XIX și XX.

Istoricul bănățean a mai folosit și conscripțiile din anii 1717, 1743, 1772, 1870, etc. care aduc la lumină elemente interesante, chiar

A: 325	Bae- 2	Bei- 1	Biq- 1	Bră- 2	Cz- 41	Ey- 2	Hr- 4	Ja- 87	Me- 82	Os- 14	Sc- 111	Uc- 1	We- 59
Ab- 12	Bag- 5	Bek- 9	Bis- 6	Bre- 40	Č- 23	Ev- 1	Hu- 27	Jd- 2	Mi- 88	Ot- 8	Sl- 62	Ud- 4	Wi- 38
Ac- 16	Bah- 1	Bel- 88	Biy- 3	Bri- 12	D: 327	Ew- 8	Hy- 3	Je- 27	Me- 2	Ov- 3	Si- 91	Ue- 1	Wl- 8
Ad- 24	Bai- 10	Ben- 17	Bă- 4	Bru- 15	Da- 37	Ez- 1	Hw- 1	Ji- 3	Mo- 103	Oz- 5	Si- 15	Ug- 3	Wo- 26
Ae- 1	Baj- 5	Beo- 1	Bl- 9	Brw- 3	De- 74	F: 241	I: 216	Jo- 47	Mr- 4	Ó- 26	Sk- 7	Uh- 2	Wr- 8
Ag- 21	Bak- 18	Ber- 85	Bob- 16	Bry- 2	Di- 42	Fa- 42	la- 10	Ju- 27	Mu- 24	P: 651	Si- 9	Ui- 2	Z: 368
Ah- 2	Bal- 85	Bes- 18	Boc- 15	Bu- 172	Do- 88	Fe- 115	Ib- 3	Jv- 1	N: 257	Pa- 148	Sm- 5	Uj- 67	Za- 61
Ai- 1	Bam- 88	Bet- 10	Bod- 40	Bü- 13	Dr/Du- 86	Fi- 36	Ic- 3	K: 817	Na- 136	Pe- 127	So- 51	Ul- 7	Ze- 143
Aj- 1	Bap- 3	Beu- 7	Boe- 2	Bw- 20	E: 135	Fo/Fr- 48	Ik- 4	Ka- 137	Ne- 63	Ph- 7	Sp- 8	Um- 3	Zi- 32
Ak- 14	Bar- 78	Bew- 1	Bog- 54	By- 2	Eb- 3	G: 412	Id- 8	Ke- 141	Ni- 35	Pi- 30	Sr- 13	Un- 11	Zk- 4
Al- 105	Bas- 32	Bey- 2	Boh- 6	Bz- 1	Ec- 6	Ga- 60	Ie- 13	Ki- 179	No- 23	Pl- 21	St- 97	Ur- 23	Zl- 23
Am- 9	Bat- 22	Bez- 13	Boi- 5	Altele- 2	Ed- 3	Ge- 28	Iph- 5	Kl- 43	O: 289	Po- 151	Su- 57	Us- 4	Zm/Zo- 44
An- 42	Bau- 6	Bia- 1	Boj- 3	C: 436	Ef- 1	Gh- 7	Ig- 6	Kn- 7	Ob- 34	Pr- 61	Sz- 192	Ut- 5	Zp/Zr- 3
Ap- 12	Bav- 6	Bic- 4	Bok- 38	Ca- 24	Eg- 10	Gi- 10	Il- 32	Ko- 157	Oc- 3	Pu- 106	Q: 47	Uz- 7	Zs- 35
Ar- 41	Bax- 1	Bid- 1	Bol- 37	Că- 17	Ei- 7	Gy- 120	Im- 7	Kr- 64	Od- 64	Q: 4	T: 335	V: 322	Zt- 23
As- 10	Bay- 16	Bie- 1	Boq- 3	Ce- 14	Ek- 5	Gl- 20	In- 11	Ku- 89	Of- 5	R: 306	Ta- 37	Va- 98	
Au- 9	Baz- 11	Big- 2	Bor- 72	Ch- 56	El- 12	Go- 36	Io- 17	L: 265	Og- 8	Ra- 123	Te- 79	Ve- 71	
Av- 1	Bă- 6	Bij- 1	Bö- 6	Ci- 28	Em- 10	Gr- 97	Ir- 5	La- 73	Oh- 27	Re- 58	Th- 69	Vi- 81	
Az- 4	Be- 5	Bil- 1	Bos- 22	Ci/ă- 7	En- 10	Gu- 34	Is- 40	Le- 47	Ok- 8	Ri- 21	Ti- 37	Vi- 10	
B: 1608	Bec- 14	Bik- 15	Bot- 43	Cl- 8	Ep- 2	H: 319	It- 3	Li- 35	Oi- 19	Ro- 71	To- 74	Vo- 39	
Ba- 7	Bed- 6	Bil- 25	Bou-v-x- 3	Co- 72	Er- 39	Ha- 80	Iu- 4	Lo- 31	Om- 17	Ru- 33	Tr- 39	Vr- 12	
Bab- 9	Bee- 9	Bin- 5	Boy- 4	Cr- 32	Es- 10	He- 75	Iv- 23	Lu- 79	On- 7	S: 854	Q: 9	Vu- 11	
Bac- 33	Beg- 16	Bio- 5	Boz- 28	Cs- 98	Et- 3	Hi- 21	Iz- 22	M: 503	Op- 14	Sa- 125	U: 141	W: 189	
Bad- 4	Beh- 1	Bir- 43	Br- 49	Cu- 16	Eu- 2	Ho- 108	J: 194	Ma- 200	Or- 37	Să- 11	Ub- 1	Wa- 50	

Csánki Dezső, Baróti Lajos, Bodor Antal, Barány

inedite, despre nivelul și calitatea locuirii umane în Banat.

Astfel, dicționarul cuprinde un total de 9.570 de așezări de pe întregul Banat, așezări aflate pe teritoriul României, Serbiei și Ungariei. În tabelul ce urmează va fi prezentat numărul de așezări în ordine alfabetică:

Așa cum rezultă din tabelul prezentat, numărul total de așezări este de 9.570, la litera B

găsindu-se cele mai multe denumiri, iar opusul său

fiind litera Q cu doar 4 așezări.

În concluzie, dicționarul așteaptă să fie cercetat și utilizat în viitoarele lucrări de specialitate atât de specialiști cât și de iubitorii de istorie.

Alexandru KÓSA

Dorin Murariu, *Pora*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2013, 168 p.

Dorin Murariu a redactat prima monografie dedicată romancierului Paul Eugen Banciu, *Umbra scribului* (Timișoara, Editura Hestia & Anthropos, 2008) – a patra carte a criticului, după *Provincie și valoare* (Timișoara, Editura Eubeea, 1998), *Biblioteca din Vest* (Editura Brumar, 2005) și *Fragmentarium* (Editura Hestia, 2007). Cea mai recentă apariție editorială semnată Dorin Murariu este tot o monografie, ce analizează proza lui Mircea Pora.

Autorul își alege subiecte față de care simte afinitate și care-i oferă libertatea de a utiliza stilul personal, aflat la granița dintre studiu științific și memorialistică. Dorin Murariu se lasă contaminat de reflexivitatea alegorică a lui Paul Eugen Banciu și de umorul fin al lui Mircea Pora. Literatura și exegeza se relevă complementare, prozatorul și criticul apar ca un tandem.

Disocierea de canoane supărătoare este evidentă chiar de la titlu: concis și eufonic, *Pora* sugerează transformarea unui nume de scriitor în marcă înregistrată. Prima parte a cărții, dovedind calitățile de prozator ale exegetului Dorin Murariu,

înfățișează elemente biografice și se citește ca un roman de aventuri, cu toate că se poate încadra, în același timp, în istorie literară. Se remarcă solida informație bibliografică din Livius Ciocârlie, Viorel Marineasa, Cornel Ungureanu, Daniel Vighi.

Autorul realizează, în partea a doua a monografiei, deconstrucția universului operei deconstructivistului Mircea Pora, așezând ca paliere fragmentarismul, spațiile și timpurile, istoriile personale, lumea mărunță, portretele burlești, România mitocanilor. De fapt, o reconstrucție a unei opere alcătuite din numeroase volume, ce mizează pe „forța buclucașă a fragmentarismului” (p. 43): *Indiile galante* (Timișoara, Editura Sedona, 1993) – premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor, Filiala Timișoara; *Celălalt târâm* (Timișoara, Editura Sedona, 1994); *Glasuri lângă leagănul meu* (Timișoara, Editura Sedona, 1996); *Nicăieri* (Timișoara, Editura Sedona, 1998), *Imperiul de praf* (Timișoara, Editura Sedona, 2000), *Băi, profesore...* (Timișoara, Editura Sedona, 2001), *Ieșind din vis puțin îngândurat* (Timișoara, Editura Sedona, 2002); *Republica Melcu'* (Timișoara, Editura Cecma

Partner, 2004); *Opere*, vol. I: *Destinul lui Popescu*; vol. II: *Duminica vine din față puțin obosită* (Pitești, Editura Paralela 45, 2006); *Iertați-mi acest strigăt* (Timișoara, Editura Marineasa, 2008); *Ani de pasaj* (Timișoara, Editura Marineasa, 2010); *Tour Eiffel, turiștii toamnei* (Pitești, Editura Paralela 45, 2012); *Franța mea* (Pitești, Editura Paralela 45, 2013).

Dorin Murariu scrie într-o manieră atractivă, astfel încât, deși textul este împânzit de idei și trimiteri bibliografice, lectorul are iluzia unei activități ușoare, relaxante: „Dacă «picturile» en plein air ale lui Mircea Pora își asumă un melanj particularizant, în care tușele cu accente realiste alunecă spre cele expresioniste, „tablourile” interioarelor nu sunt niște simple miniaturi idilice. Dimpotrivă. Când țesătura «pânzei» este mai rară, un detaliu poate converti imaginea construită din elemente realiste într-una cu clare determinări fantastice” (p. 86).

Faptul revelator intervine pe neașteptate, precum în pluralitatea de fațete ale reflectării scriitorului în operă: „Așadar: un *eu* ivit din coliziunea mai multor falii, ce aduc la suprafața textului ficționalul și nonficționalul. Ambiguitatea identitară nu face decât să sporească fascinația jocului ca urmare a multiplelor rupturi/ deschideri ce se pot petrece.” (p. 97)

Paginile autobiografice sunt neașteptat de lirice și nostalgice pentru cititorul obișnuit cu dimensiunea parodic-ludică a operei prozatorului. Dorin Murariu subliniază dualitatea registrelor prezente: „Simplificând, se poate afirma că scriitura lui Mircea Pora se poziționează între doi poli, alternanța registrului buf cu cel grav fiind benefică pentru dezvoltarea unui traseu epic la care mai contribuie glisările spre zonele ambigue ale unui fantastic necanonic.” (p. 102)

Titlul unui interviu publicat în „Orizont”, *Ce m-aș fi făcut fără eternul haos valahic?* – Mircea Pora a răspuns la întrebările lui Eugen Bunaru – este emblematic pentru întreaga creație a prozatorului, ce respinge cadrul alienant prin umorul cu atribute eliberatoare.

Un citat din *Republica Melcu* îndeplinește rolul de ars poetica, deși este ascuns într-un volum de proză: Mircea Pora își afirmă credința că un scriitor ar trebui să înregistreze asemenea unei pelicule cât mai multe detalii. Ca acei regizori cu alunecări în absurd, în care realitatea părăsește realismul.

Dana Nicoleta POPESCU

„Piramida”, II-III, 2012-2013, nr. 6, număr omagial Costa Roșu

„Piramida”, publicație al cărei nume invocă tradiția și înălțarea, apare la Zrenianin, sub egida Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina. Definindu-se ca „revistă de cultură, investigație și atitudine”, s-a făcut cunoscută în Serbia, România,

Croația și Muntenegru prin obiectivele sale etnico-spirituale.

O alură particulară are numărul festiv, realizat ca un omagiu adus primului director al Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina,

Costa Roșu. Este prezentată îndelungata sa activitate de publicist, animator cultural, folclorist, lexicograf, cercetător al vechilor scrieri românești religioase și laice. De reținut corelarea permanentă a proiectelor și a operei sale cu aspirațiile identitare românești ale comunității pe care o reprezintă.

Numărul 6 – pe cât de vast, pe atât de sistematic orânduit – articulează într-o viziune unitară doisprezece secțiuni, cele mai multe debutând cu texte de Nicu Ciobanu, redactorul-șef al revistei „Piramida”. Poetul și publicistul Nicu Ciobanu îndeplinește și rolul de redactor de număr al acestei culegeri alcătuite cu ajutorul secretarei de redacție Camelia Bugar Mioc și al colegilor de la Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina. Versiunile în limbile sârbă și engleză aparțin Cristinei Iovanovici.

Dacă *Traietoria unei vieți închinată scrisului*, *Prefața* semnată de Florin Ursulescu (p. 3), include referințe la bogata activitate a lui Costa Roșu, *Argument. Mărturii prețioase despre valorile unei colectivități* (p. 4-9) – autor: Nicu Ciobanu – motivează, cu multiple argumente, locul și valoarea publicistului-cărturar în geografia spirituală românească.

Prima secțiune, *Cronologie* (p. 12-19) sistematizează firul vieții, proiectele și realizările culturale, dinamica revistelor și a cărților tipărite de scriitor, străbătând intervalul 1947-2012. Conține, de asemenea, reproduceri după fotografii de epocă și din prezent.

Secțiunea următoare, *Spirala memoriei și a confirmărilor* (p. 20-37), conturează contribuția lui Costa Roșu la istoria spirituală a românilor din Banatul sârbesc. Articole semnificative pentru tematica numărului omagial – amintiri, reflecții, opinii critice, evocarea unor evenimente de

anvergură – pun în lumină personalitatea lui Costa Roșu. Autorii sunt oameni de știință, cultură și artă: prof. univ. dr. Nicolae Bocșan (Cluj-Napoca), dr. Sorin Frunzăverde (Reșița), acad. prof. univ. dr. Božidar Šekularac (Podgorica, Muntenegru), dr. Cvetko Pavlović (Bar, Muntenegru), prof. univ. dr. Crișu Dascălu (Timișoara), dr. Ionela Mengher (București), prof. univ. dr. Biljana Sikimić (Belgrad), Ervin Dubrović (Rijeka, Croația). Pe lângă articolele destinate în exclusivitate numărului recenzat, există și articole adiacente, extrase din publicații sau lucrări apărute începând din 2007 și semnate de prof. univ. dr. Lia Magdu (Novi Sad), prof. univ. dr. Valeriu Leu (Reșița), dr. Costin Feneșan (București), Aurel Turcuș (Timișoara), Felicia Marina Munteanu (Novi Sad), prof. Emil Filip (Zrenianin), Florin Ursulescu (Novi Sad).

Intitulată *Cultura populară – vibrațiile spațiului autentic, o amprentă veritabilă a persistenței și continuității prin creație*, cea de a III-a parte (p. 38-59) publică materiale despre culegerile de folclor și de texte vechi românești realizate de Costa Roșu. Volumele de referință ar fi *Folclor românesc din Banatul sârbesc* și *Cartea veche românească din Voivodina* (ultima în colaborare cu Valeriu Leu). Articolele au fost redactate de Nicu Ciobanu (Novi Sad), Aurel Turcuș (Timișoara), Iordan Datcu (București), dr. Ileana Magda (Vârșeț), dr. Radu Flora (Zrenianin), Ion Marin Almăjan (Timișoara), Teodor Munteanu (Novi Sad), Ion Gheorghe Olteanu (Făget), Vasa Barbu (Novi Sad), Lucia Cireș (Iași), dr. Ionela Mengher (București), Florin Ursulescu (Novi Sad), Romanța Iovanovici (Novi Sad), prof. univ. dr. Otilia Hedeșan (Timișoara), Ion Condan (Torac, Banatul sârbesc),

dr. Annemarie Sorescu Marinković (Belgrad), prof. univ. dr. Nicolae Edroiu (București), prof. univ. dr. Avram Andea (Cluj-Napoca), conf. univ. dr. Carmen Albert (Reșița), prof. univ. dr. Nicolae Bocșan (Cluj-Napoca), acad. prof. univ. dr. Ioan Aurel Pop (Cluj-Napoca), dr. Biljana Sikimić (Belgrad), dr. Mircea Tăban (Reșița), Doru Dinu Glăvan (Reșița).

Sub genericul *Lucrări care au ridicat cortina anonimatului unei colectivități – opera publicistică*, secțiunea a IV-a (p. 60-71) detaliază activitatea publicistică a lui Costa Roșu, insistându-se asupra calității sale de cronicar al etniei române. „Opera publicistului”, subliniază Lia Magdu, „conține peste 1000 de articole, aproximativ 60 de studii din domeniile: literatură, lexicografie, etnografie, istoria culturii scrise și 24 de cărți.” (p. 61) Materialele capitolului aparțin colaboratorilor deja citați la secțiunile anterioare, cărora li se adaugă câteva alte nume: Todor Baloș (Torac, Banatul sârbesc), prof. univ. dr. Ion Lelea (Vârșeț), dr. Florian Copcea (Drobeta-Turnu Severin), Gheorghe Jurma (Reșița), prof. univ. dr. Ion Muncian, dr. Doina Grecu (Cluj-Napoca), prof. univ. dr. Ion Dejan (Vârșeț), prof. univ. dr. Momčilo Savić (Belgrad), I.P.S. dr. Nicolae Comeanu, Mitropolitul Banatului (Timișoara), dr. Panait Lefter, Ambasadorul României la Belgrad, P.S. dr. Laurențiu Streza, Episcopul Caransebeșului și Locțiitor al Episcopiei de Vârșeț.

Întrucât Costa Roșu este întemeietorul și, totodată, reprezentant de marcă al lexicografiei românești din Banatul sârbesc, capitolul al V-lea (p. 72-84) aprofundează acest aspect din munca și creația sa. Articolele se centrează pe ideea de esență, care unește secțiunea *O bibliotecă autentică despre geografia spirituală și confirmarea valorilor*

noastre – Lexicografia. Lucrările menționate – *Dicționarul literaturii române din Iugoslavia*, *Lexiconul jurnalisticii românești din Iugoslavia*, *Personalități românești din Voivodina*, *Dicționarul preoților români din Banatul sârbesc*, *Dicționarul cronologic „Libertatea” 1945-2010* – sunt purtătoare ale mesajului că „românii din Banatul sârbesc au atins vârsta de aur a unei maturități spirituale prin valorile create” (Nicu Ciobanu, p. 72). Un mare număr de colaboratori își dezvoltă opiniile despre mai sus amintitele dicționare.

Secțiunea a VI-a, *Revelația unui concept care s-a dovedit a fi oportun, extrem de important, valoros, capital – opera bibliografică sau memoria noastră mai sofisticată* (p. 85-96), înfățișează contribuția cărturarului Costa Roșu (12 volume în 22 de cărți masive) la ctitorirea domeniului. Nicu Ciobanu afirmă în textul introductiv: „Opera bibliografică este segmentul esențial al conceptului care vine să rotunjească spațiul identitar românesc” (p. 85). Lucrare valoroasă pentru contemporani, ca și pentru cercetătorii din viitor, *Biblioteca românilor din Voivodina* fixează în timp și spațiu locul etnicilor români din Banatul sârbesc deschizând punți de legătură spre românii din alte teritorii. Capitolul însumează articole de Nicu Ciobanu (Novi Sad), Cornelia Olar (Novi Sad), Vasa Barbu (Panciova), Florin Ursulescu (Novi Sad), Sima Petrovici (Belgrad), dr. Annemarie Sorescu Marinković (Belgrad), Marina Ancaițan (Panciova), dr. Ionela Mengher (București).

Intitulat *Stropi de inspirație adolescentină cu miros de primăvară – lumea tentațiilor literare*, cel de al VII-lea capitol (p. 97-100) revelează o altă fațetă a activității lui Costa Roșu: incursiunile lirice și epice care au precedat cariera jurnalistică. Dr. Catinca Agache (Iași), dr. Ionela Mengher

(București), Sima Petrovici (Belgrad), Vasa Barbu (Panciova) comentează poeziile și prozele scurte publicate de Costa Roșu în periodice și antologia *Epigramiști români din Voivodina*, alcătuită de scriitor.

Conținutul secțiunii a VIII-a (p. 101-110) se referă la promovarea valorilor naționale de către omul de cultură Costa Roșu: *Ațiuni care se legitimează prin calitatea de a absorbi un potențial important de energie intelectuală, de a iniția manifestări, reuniuni științifice, de a fonda instituții, biblioteci, muzee...* Din lungul șir de proiecte și evenimente pentru scoaterea la lumină a valorilor spirituale ale etniei române, se rețin ca defnitorii înființarea Fundației Române de Etnografie și Folclor din Voivodina și a cadrului organizat, cu statut academic prin care Fundația să-și realizeze proiectele: Institutul Cultural al Românilor din Voivodina.

Secțiunea a IX-a, *Bibliografia selectivă a operei lui Costa Roșu* (p. 111-119), întocmită de Camelia Bugar Mioc, respectând toate canoanele unui demers științific, oferă o imagine complexă a domeniilor de creație și a lucrărilor aferente.

Valoarea operelor și activității publicistului, bibliografului și folcloristului Costa Roșu a fost recunoscută nu numai de publicul român căruia i s-a adresat, dar și de numeroase foruri și autorități. Capitolul al X-lea adună în paginile sale (p. 120-127) distincțiile, premiile și titlurile de onoare atribuite lui Costa Roșu. Printre acestea se remarcă: Premiul pentru studii bibliografice (1997); Premiul acordat de Uniunea Ziariștilor Profesioniști (2001); Premiul și Medalia

„Eminescu” pentru studii bibliografice (2003); Marele premiu pentru punerea în valoare a patrimoniului cultural român din afara României (2004); Ordinul Ziariștilor Clasa I – Aur (2007), distincție acordată de Uniunea Ziariștilor din România.

Secțiunea a XI-a (p. 128-137) reproduce *Pagini de corespondență*, semnatarii scrisorilor fiind oameni de știință, cultură, mulți în relație de colaborare cu publicistul Costa Roșu.

Secțiunea a XII-a, *Autografe – omagiile autorilor* (p. 138-142) se încadrează în atmosfera sărbătorească, reproducând foarte multe dedicații din partea unor publiciști, scriitori, personalități ale lumii științifice din Banatul sârbesc, România, Republica Moldovenească.

În partea finală a revistei se află *Rezime* (p. 143-145, în limba sârbă) și lista autorilor prezenți în numărul 6 (p. 146-152), fiecare beneficiind de o succintă prezentare.

Realizat în condiții grafice excelente, numărul omagial Costa Roșu reține interesul cititorilor de pretutindeni, oferindu-le modelul unei reviste de înaltă ținută științifică și artistică.

Dana Nicoleta POPESCU

Ljubica Rajkić, *Vasko Popa. Stringența unei integrale în limba română*,

Prefață de Cornel Ungureanu, Zrenianin, Editura ICRV, 2012, 202 p.

Sârb de origine română, născut în Grebanaț, lângă Vârșeț (în Banatul sârbesc), Vasko Popa a propus la debutul din 1953 un avangardism care, pe de-o parte, se înscria într-un anumit context sud-est european și, pe de altă parte, se opunea cu tărie literaturii dogmatice. Pe această direcție polemică, îi stăteau alături nume cu greutate: Miroslav Krleža, Miodrag Pavlović și Miloš Crnjanski. „Vasko Popa era scriitorul venit la timp – era tânărul autor ce propunea o adevărată literatură revoluționară, plauzibilă, bine așezată în circuitele literare ale momentului. [...] Negreșit, încercarea de a descoperi altă Lume Perfectă îl duce către poezie. Sau, dacă e cazul să căutăm echivalențe, către religia poeziei – religia cu subsoluri secrete, inițiatice, a literaturii. [...] /Regăsirea sacrului ar putea fi tema fundamentală a literaturii poetului Vasko Popa. Pierderea (în revoluție, în opțiunea pentru comunism) și regăsirea lui (prin poezie) ar defini demersul poetic”, scrie Cornel Ungureanu în Prefață.

Vasko Popa. Stringența unei integrale în limba română e o declarație de iubire adăpostită în subteranele unui discurs metodic. Ljubica Rajkić este traducătoarea în limba română a *Integralei Vasko Popa*. S-a aplecat asupra poeziei scriitorului care a stat ani la rând în preajma Premiului Nobel cu acribie și profesionalism, dar și cu iubire empatică, dublată de acea privire lucidă pe care o oferă numai experiența dublei identități - îndelung interiorizată.

De ce a ales bănațeanul Vasko Popa, școlit la București și la Viena, să scrie în sârbă? Pentru că „știa, cu o precizie de inițiat, pe ce lume trăiește. Dacă a ales limba sârbă [...], limba sârbă era, politic vorbind, capabilă și dispusă să traducă pe oricare dintre valoroșii săi autori, ceea ce limba română, tot politic vorbind, nici nu putea visa./ Sigur, problematica legată de opțiunea lui Vasko Popa pentru limba sârbă este cât se poate de complexă și, la drept vorbind, inepuizabilă, însă convingerea noastră este că acest aspect al *libertății limbii, al mișcării neîngrădite în spațiul lingvistic universal* (s. a.) a atârnat foarte mult în alegerea sa. [...] De ceea ce cred că traducerea *Integralei Vasko Popa* era o stringență. Iar modul exemplar în care Vasko a trăit în limba mea maternă, sârbă, m-a obligat să-l traduc în limba maternă a Domniei sale - română” (p. 64).

Cele șase capitole ale cărții Ljubicei Rajkić sunt tot atâtea cercuri concentrice prin care opera poetică a lui Vasko Popa este pusă în valoare, începând cu descifrarea codului ei poetic și până la contextualizarea în background-ul literaturilor regionale. Nici polemica privitoare la cât de mult a fost legat poetul de regimul comunist nu e uitată de autoare, care scotocește prin presa vremii și montează un „film al acușării” și un altul „al apărării”. Se conturează astfel o atmosferă (politică și/sau literară), atitudini (obedient-dogmatice sau estetic receptive) și, mai ales, un personaj care a știut să trăiască, în istorie, drama deziluzionării, dar

și să se întoarcă spre o altă istorie (nesecată) - a sensurilor.

Bănățeanul Vasko Popa – unde este Vârșetul și de ce ne interesează este titlul unuia dintre capitolele cărții, un cerc concentric a cărui dinamică le atinge pe toate celelalte, mai aproape de nucleul poetic a lui Vasko Popa sau mai îndepărtate de el, reverberând spre geografia literară. De aici ar trebui începută lectura *Integralei Vasko Popa*, de la acest

topos al diversității etnice, al continuităților și al incoerențelor, așa cum ar trebui continuată cu lectura lungului și de scriitori care îi urmează (și completează) linia poetică grefată pe o sintaxă magică și pe asocieri suprarealiste tangente la imaginarul poeziei orale.

Grațiela BENGA-ȚUȚUIANU

Alexandru Tietz, *Scrisori de la sălaș*. Ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, notă asupra ediției, addenda și corrigenda, note și glosar de Bogdan Mihai Dascălu. Prefață de Crișu Dascălu. Postfață de Doina Bogdan-Dascălu, Timișoara, Editura David Press Print, 2013, 160 p.

Născut la Reșița în 1898, Alexander Tietz a fost (începând din 1923) profesor de limba germană în același oraș și este cunoscut ca folclorist și scriitor de expresie germană - insuficient pentru a-i contura profilul complet. Stăpânind un șir impresionant de limbi de cultură (latina și greaca veche, germana, maghiara, franceza, italiana, rusa) și pasionat, la senectute, și de japoneză, Alexander Tietz a fost totodată un fin cunoscător al limbii române. Până la demersul lui Bogdan Mihai Dascălu, scrierile lui în această limbă nu au fost studiate și adunate integral între coperte. *Scrisori de la sălaș* umple acest gol. Cartea cuprinde toate paginile scrise în limba română de Alexandru Tietz (căci așa semna autorul *Scrisorile* publicate în gazeta „Reșița”), recuperând inclusiv patru texte necunoscute până acum, la care se adaugă semnalarea diferențelor dintre manuscrisul *Scrisorilor* și textul apărut în publicațiile reșițene. Completă și critică, ediția de față descoperă un

prozator și un scriitor bilingv, căci – așa cum demonstrează Bogdan Mihai Dascălu în *Studiul introductiv* – textele lui Alexandru Tietz se dezvoltă pe reperele literarității. Formația culturală umanistă a autorului (din care nu lipsesc Socrate, Horațiu, Hölderlin, Schopenhauer și Baudelaire) conferă substanță micilor evadări în ficțiune, iar subiectivitatea omniprezentă alimentează narativitatea și dinamica textului, „întreținută și de *dialogul propriu-zis* [s. a.], care ocupă spații semnificative în unele dintre scrisori și care îndeplinește funcții multiple: de *cunoaștere* [s. a.] a Celuilalt, de *armonizare* [s. a.] a punctelor de vedere și, dacă acest lucru nu este posibil, de *polemică* [s. a.]” (*Studiu introductiv*, p. 13)

Tema fundamentală pe care e construit întregul ciclu este relația dintre om și natură. De aici derivă situații diferite, atitudini și mentalități deosebite, care scot la iveală acuratețea privirii și subtilitatea gândului lui Alexandru Tietz: „mă uit la

norii care trec și, deodată, sunt prada norilor – m-am pierdut în nori, trec cu ei, pier cu ei în valuri ușoare... [...] / Sufletul are darul de a se transforma în imaginile creației: în imaginea codrului, a stâncii, a furtunii, a amurgului. Realitatea nu e făcută din altă substanță decât noi: din mii de ochi ne privește fața creației. Iar noi citim în această față, cum citim în ochii unui prieten, dizolvându-ne sufletul în sufletul celuilalt. [...] / Ne transformăm și ne regăsim; ne dăruim și ne recâștigăm; ne unim și ne înstrăinăm; și, de fiecare dată, am devenit mai bogați./ *Al cui e pământul?* Este titlul unui manifest revoluționar al lui Lenin./ Răspunsul acestei scrisori

e desigur altul decât acela al lui Lenin./ Pe adevăratul posesor al pământului nu-l arată pietrele

de hotar; pământul e al aceluia care îi înțelege graiul.” (p. 70)

Prozator, memorialist, pedagog, polemist, imagolog și ecolog – astfel se arată autorul *Scrisorilor*, recuperat și studiat de Bogdan Mihai Dascălu într-o ediție care cuprinde reproducerile unor fotografii și documente memorabile, din arhiva Doinei Bogdan-Dascălu.

Grafiela BENGA-ȚUȚUIANU

Igor Ungur, Camelia Bugar, Alina Iorga, Todor Doru Ursu, Diana Ocolișan, *Cinci ani de activitate 2008-2012*, Zrenianin, Editura ICRV, 2012, 176 p.

Apărut în Biblioteca *Monografii*, Colecția *Știință și Cultură*, volumul omagial sistematizează manifestările și proiectele cultural-științifice realizate de Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina de la înființare până în anul 2012.

Cartea nu este un raport, cu statistici obositoare pentru ochii și mintea cititorilor, ci o lucrare științifică, riguros gândită și amplu documentată, care dovedește eforturile depuse de membrii Institutului de Cultură în serviciul păstrării identității culturale și multiculturală a românilor din Banatul sârbesc.

Volumul este prefațat de două materiale necesare pentru înțelegerea profilului și scopurilor asumate de membrii și colaboratorii Institutului: *Cuvânt înainte. Românii din Voivodina și prima instituție de știință și cultură*, semnat de Igor Ungur, respectiv *Cupola unificării sub semnul culturii*, autor Costa Roșu. Cel dintâi prezintă cronologic

istoria etniei române din Voivodina, evidențiind grija de a menține formele de organizare a manifestărilor de cultură anterioare creării Institutului: societăți culturale, festivaluri de folclor și muzică românească, filme documentare, ziare și reviste, sesiuni științifice, simpozioane cu caracter internațional. Referindu-se la Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina ca un centru de polarizare a modalităților de conservare și perpetuare a științei și culturii românești, Costa Roșu îl numește „Cupola unificării sub semnul culturii”. În același timp, constituie prima instituție de cultură și cercetare științifică profesionistă pentru această tematică din zonă.

Din secțiunea următoare a lucrării, *Fondarea Institutului*, se desprind informații privind resorturile organizatorice: înființarea sa în 10 martie 2008 prin hotărârea Parlamentului din Voivodina (fondatori: Guvernul Provinciei Autonome

Voivodina și Consiliul Național al Minorității Naționale Române din Republica Serbia; constituirea sa juridică și organigrama; sediul administrativ din Zrenianin. Primul director al Institutului – funcție voluntară – a fost, între martie 2008 și decembrie 2012, Costa Roșu, publicist, scriitor, cercetător, îndrumător și animator cultural, personalitate de seamă a culturii românești contemporane.

Activitatea din perioada 2008-2012 este compartimentată pe sectoare, fiecare detaliat prezentate. În esență, domeniile cuprind acțiuni care vizează organizarea multiculturalismului și interculturalismului în Voivodina, colaborări cu instituțiile și organizațiile de cultură și artă din Republica Serbia și din alte țări, de asemenea cu prestigioase foruri internaționale: Consiliul European, Pactul de Stabilitate în Europa de Sud-Est, Uniunea Europeană, Unesco etc.

Alte obiective reprezintă impulsivitatea tinerelor talente în direcția instruirii și creației prin organizarea seminariilor, atelierelor și campusurilor; dezvoltarea turismului în domeniul culturii; realizarea de activități informațional- documentare pe teme culturale și artistice.

Editura ICVR, întemeiată în 28 iulie 2009, publică, mai ales, cercetări științifice despre istoria și trecutul cultural al românilor din Serbia (Valeriu Leu, Costa Roșu, *Cronici bisericești – Manuscrise din Banat, secolele XIX-XX*, Zrenjanin, 2009; Florin Ursulescu, Rodica Ursulescu-Miličić, *Biblioteci și cărți românești din Voivodina*, Zrenjanin, 2009; Mircea Măran, *Românii din Voivodina. Istorie, demografie, identitatea românească în localitățile Voivodinei*, Zrenianin, 2009; *Folclor românesc din Banatul sârbesc*, antologie realizată de Costa Roșu, apărută în coeditare cu Eurostampa, Zrenianin/

Timișoara, 2010 etc.), dar și opere ale scriitorilor locali (*Mireasma iluziilor. Antologia prozei românești din Voivodina (1920-2010*, alcătuită de Ionela Mengher, Zrenianin, 2011; Ion Bălan, *Caisul solitar. Versuri și proză*, Zrenianin, 2012; Brândușa Juică, *Literatura română din Voivodina (1945-1989). La confluența a două culturi*, Zrenianin, 2012 etc.) sau referitoare la aceștia (Ljubica Rajkić, *Vasko Popa. Stringența unei integrale în limba română*, Zrenianin, 2012).

Publicațiile permanente ale ICVR sunt: periodicul trimestrial „Cronica Institutului” și, cu apariție anuală, „Anuar”, „Jurnal” și „Piramida” - revistă de cultură, investigație și atitudine.

Pentru protejarea și dezvoltarea patrimoniului românesc, Institutul mizează pe o multitudine de mijloace și forme, în care sunt implicate biserici, școlile cu predare în limba română, biblioteci, muzee, expoziții folclorice și de carte, fotografii, picturi, grafică.

Secțiunea *Evenimente ICVR* menționează manifestările științifice și artistice promovate. Astfel, Institutul a organizat cincisprezece conferințe și sesiuni științifice pe teme de istorie, spiritualitate, patrimoniu, serate literare, lansări de cărți, tabere și seminarii. Au avut loc cinci ediții ale Salonului Internațional „Cărți și publicații românești din Banat”, au fost deschise expoziții de fotografii, documente, pictură, grafică și ceramică. Fiecare eveniment este prezentat în detaliu, subliniindu-se integrarea acestuia în programul de colaborare națională și internațională inițiat de organizatori.

Demne de consemnat sunt și proiectele anunțate pentru activitatea viitoare: înzestrare continuă a Bibliotecii Centrale ICVR „Dr. Valeriu Leu” cu cărți, documente și digitalizarea acestora; elaborarea unei lucrări vaste, *Enciclopedia*

Banatului Istoric, în colaborare cu Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara; realizarea unui *Dicționar biling sârbo-român* și a unui *Atlas cultural al Românilor din Voivodina*; crearea unei expoziții itinerante despre românii din Voivodina în colaborare cu Muzeul Voivodinei, Muzeul Satului Bănățean și Muzeul Banatului din Timișoara.

Fotografiile, ilustrațiile, grafica impecabilă sporesc acuratețea lucrării.

Prin caracterul inedit și bogăția informațională, volumul se recomandă atât specialiștilor, cât și cititorilor care iubesc știința și cultura românească, indiferent de teritoriul unde sunt promovate.

Dana Nicoleta POPESCU